

43198

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK AYDINININ KEMALİZME BAKIŞI
VE
KEMALİZM TARTIŞMALARI
(1980-1990)

ATATÜRK İLKELERİ İNKILAP TARİHİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
İSMAİL PEHLİVAN

İSTANBUL-1994

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK AYDINININ KEMALİZME BAKIŞI
VE
KEMALİZM TARTIŞMALARI
(1980-1990)**

**ATATÜRK İLKELERİ İNKILAP TARİHİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
İSMAİL PEHLİVAN**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Toktamış ATEŞ

İSTANBUL-1994

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
GİRİŞ.....	II
I. BÖLÜM.....	1
I. TOPLUMSAL GELİŞME VE AYDIN İLİŞKİSİ.....	1
A. Aydın Kavramı ve Gelişimi.....	1
B. Türk Tarihinde Aydın Oluşumu.....	2
1). Tanzimat Aydını.....	7
2) İkinci Meşrutiyette Aydın Tipi.....	17
II. BÖLÜM.....	22
II. CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE BİR İDEOLOJİ OLARAK KEMALİZM VE KEMALİZMİN YAPILANIŞI.....	22
A. Kemalist İdeolojinin Tarihsel Dayanakları.....	22
B. Kemalist Devrimi Modeli, İdeoloji Oluşturma Çabaları ve uygulamalar.....	29
C. Atatürkçülüğün İdeolojik Nitelikleri.....	47
1) Cumhuriyetçilik.....	47
1) Ulusçuluk.....	48
3) Halkçılık.....	53
4) Devletçilik.....	56
5) Laiklik.....	59
6) Devrimcilik.....	61
III. BÖLÜM.....	65
III. 12 EYLÜL HAREKATI VE GETİRDİKLERİ.....	65
A. 12 Eylül Hareketinin Tarihsel Dayanakları ve Gerekçeleri.....	65
B. 12 Eylül Rejiminin Niteliği ve Aydın Üzerindeki Etkileri.....	75
C. 12 Eylül Hareketinin Kemalizme Bakışı.....	80
D. Demokratik Yaşama Geçiş ve Sonrasında Kemalist İdeolojiye Yaklaşımlar.....	82
1. Kemalist Düşünce'nin Sistemleştirilmesine Yönelik İlk Çabalar.....	84
2. Günümüzdeki Yaklaşımlar ve Kemaliz Tartışmaları.....	86
SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA.....	102

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana geçen sürece, dünya ölçeğindeki gelişmelere ve değişmelere baktığımızda, hem uluslararası bakımından, hem de ülkemiz bakımından bir hayli yol alınmış olduğu görülür. Ancak bu aldığımız yolun istenilen biçimde ve düzeyde olup olmadığı tartışmalıdır.

Uygarlığı yakalamak ve hatta onu daha ileri götürebilmek için çıktığımız bu zorlu yolculukta, tarihsel süreç içinde önemli dönüm noktaları olmuştur. Bu noktaların ülkemizin ulusal, demokratik, çağdaş, laik bir ülke olması, insan hak ve özgürlüklerine dayalı bir topluma erişme yolculuğumuzda önemli etkileri olmuştur.

Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin varoluşunda kanıyla, canıyla, düşünceleriyle, düşüncelerinden ve geçmiş deneyimlerinden yola çıkarak gerçekleştirdiği, bilimi ve aklı rehber alan uygulamalarıyla ülkemizin ve ulusumuzun bugün eriştiği, bilimsel, kültürel, sanatsal, ekonomik düzeyi belirleyen ve ülkemizin kurucusu Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünceleri üzerine çalışmak oldukça zor bir işti.

Ülkemizin çağdaş yapılanmasının temelinde yatan bir düşünceler ve ilkeler bütünü olarak, Atatürkçülüğün (Kemalizm) ele alınıp irdelenmesi ve günümüzdeki konumunun objektif olarak ortaya konması bir hayli cesaret kırıcı bir işti. Hele hele ülkemizin tarihinde bir milad olarak değerlendirilen 12 Eylül rejiminin ortaya koyduğu siyasal yapılanma içinde, Atatürkçülüğün nasıl bir konumda olduğu ve ülkemizin yönetsel yapısında bir doktrin olarak ne kadar işlerlikte olduğunu ortaya koymak, konuların kritikliği bakımından oldukça ayrıntılı ve serinkanlı düşünmeyi gerektirmektedir.

Hemen herkesin Atatürkçü (Kemalist) olduğu bu dönemde onun düşüncelerinin bilimsel bir gerçeklikle irdelenip ortaya konulması ve özellikle bu son dönemde aydınla olan ilişkisinin tartışılarak, aydının Atatürkçülük karşısındaki tutumunun ve yaklaşımının belirlenmesi bir yüksek lisans öğrencisi olarak bizleri oldukça aşmaktadır.

Bu anlamda Yüksek Lisans Bitirme Tez olarak "1980-1990 Arası Dönemde Türk Aydını'nın Kemalizme Bakışı ve Kemalizm Tartışmaları" konusunu belirlememde ve seçmemde bana cesaret veren ve çalışmalarım boyunca her istediğim an benden yardımlarını esirgemeyen, tez danışmanım sayın hocam Prof. Dr. Toktamış ATEŞ'e saygılarımı sunarken minnettarlığımı ifade eder, şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Gaziantep, Aralık 1994

İsmail PEHLİVAN

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi sürecinde bir dönüm noktası olması dolayısıyla, "1980-1990 dönemindeki Türk Aydın'ının Kemalizme bakışı ve Kemalizm tartışmaları"nın Türk toplumunun geleceği bakımından önem taşıdığını düşünmekteyiz. Ancak böylesi kritik bir dönem ve böylesi kritik bir konu için söylenebilecek şeylerin tarihsel temellerinin, özellikle güncel bir dönem olması dolayısıyla, tarihsel temellerinin dikkatli ve çok iyi oturtulması gerektiğini düşünmekteyiz. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirdiği tarihsel süreçte aydının oynamış olduğu rolü ifade edebilmek ve günümüzdeki gelişmeleri ve yapılanmaları doğru zeminlere oturtabilmek için, Aydın'ın Türk tarihi süreci içindeki rolünü, kavramın bize Batıdan gelmesi dolayısıyla, bir noktada karşılaştırmalı biçimde ele almak durumundayız. Bu anlamda Aydın'ın gerek bağrından çıktığı Batı'daki işlevini gerekse Türk toplumundaki biçimlenişinin ona yüklediği işlevi birlikte değerlendirmek zorunluluktur. Böyle bir yöntem, bize Türk aydınının Türk tarihinin gelişme sürecinde oynadığı rol hakkında bir fikir verebilir.

Bu çalışmamızda öncelikle Aydın kavramının ortaya çıkışının tarihsel sürecini ana eksenleriyle vermeye çalıştık. Toplumlarda bilginin üretiminin ve kullanımının sorunsalı oralar ortaya çıkan Aydın'ın modern anlamda ilk ortaya çıkışının Rönesans ve Reform dönemlerinin ve özellikle, hemen sonrasında ortaya çıkan ve toplumları ve iktidarları biçimlendiren, insanı sorgulayan ve günümüze damgasını güçlü bir biçimde basan Aydınlanma çağıının bir ürünü olduğunu görüyoruz.

Bilginin üretimi ve kullanımı bağlamında ele alındığında, bilginin kullanımı ve üretiminin çok eski çağlara kadar dayandığını görmekteyiz. Bulunulan çağların sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarına göre biçimlenen bilginin kullanımı olgusu başlangıçta egemen iktidarların güdümünde ve bizzat iktidarın sahiplerince kullanılırken, bu kullanım iktidarın egemenliğinin ideolojik yeniden yapılandırılması olarak kendini göstermiştir. Bilginin bu üretimi ve kullanım giderek iktidar tekelinden sıyrılmış bağımsız ve bizzat iktidarı eleştirci, sorgulayıcı bir yapı kazanmaya başlamıştır. İşte bu noktadan itibaren modern anlamda Aydın kavramının ve modern Aydın tipinin şekillendiğini görüyoruz. Ancak Aydın'ın toplum ve iktidar

karşısındaki davranış biçimi modern çağda bile değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin Galile'nin Engizisyon karşısında bilimsel gerçekleri ifade etmekten vazgeçmesi, ancak daha sonrasında "ama yine de dönüyor" diyerek içinde bulunduğu duruma göre tavır takınması Aydın'ın tavrının şekillenme koşulları bakımından önemli bir fikir vermektedir.

Aydın'ın Türk toplumundaki oluşum sürecinde, onun bir kişilik ve bir tavır olarak biçimlenişini, kuşkusuz, içinde bulunduğu toplumun sosyal, kültürel, dinsel ve etik değerleri etkilemiştir. Türk tarih sürecine baktığımızda, Aydın nitelemesi yapabileceğimiz ve bilginin üretimi ve kullanımı sürecinde yer alan örneklerin daha çok iktidar dışında olmakla birlikte iktidarın egemenlik hakkının sürekliliğini koruyucu bir ideolojik yapılanmanın belirleyicisi ve biçimlendiricisi olarak işlev gördüklerini görmekteyiz. Bu anlamda biz Türk aydınını Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar gelen dönemde, modern aydın kavramına yaklaşması bakımından, genel olarak iki tip olarak ele almaktayız. Birincisi Tanzimat döneminde ortaya çıkan Aydın tipi, ikincisi ise Merşutiyet dönemlerinde ortaya çıkan Aydın tipi.

Çalışmamızın sonucunda Tanzimat aydınının Osmanlı Devletindeki yenileşme çabalarının bir getirisi olarak, mevcut yönetsel yapı içinde yer alarak yönetime ilişkin eleştirilerini ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu işleyişte bu dönemde aydın olarak nitelendirilebilecek kesimlerin çoğunlukla iktidar mekanizmaları içinde yer alıyor olması önemli bir etkidir. Bu nedenle Tanzimat Aydın'ının sergilediği tavır mevcut yapının korunması ve geliştirilmesi yönündeki eleştirilerden oluşmaktadır.

Aynı aydın tipinin uzantısı olarak, Jön Türklerin ise, yine mevcut yapının korunması ve devam ettirilmesi çabalarının biçimlendirdiği bir eleştiri mekanizmasını içselleştirmişlerdir. Ancak bu eleştirilerinde, giderek sistemin temel yapısına doğru bir yönelme ortaya çıkmakta ve bu eleştirel tutumlarında daha sert bir mizaç ortaya koymaktaydılar.

Gerek Tanzimat aydınının, gerekse ondan sonra gelen dönemlerde biçimlenen Türk Aydın'ın sürekli yönetimi dikkate alması onun belki de ırsi olarak getirdiği bir özellik olarak ele alınabilir. Bu özellik, onun ilk şekillenişinden itibaren mevcut olmuş çeşitli dönemlerde artan veya azalan bir biçimde kendini göstermiştir. Hal

böyle olunca düşüncesi her zaman belli sınırlar içinde belirli biçimlerde ortaya çıkabilmiştir.

Yönetmel anlamdaki bu etki, egemen sınıfların aydın düşüncesine subjektif olarak müdahalesine neden olurken, aynı zamanda tek tip bir düşünce çerçevesi içinde kalmasını da beraberinde getirmiştir.

Düşün yaşamımızda 1980 ile 1990 arası dönemde tarihi kökeninden ayrı olarak düşünülemez. Bu nedenle anılan dönemde de, bir tabirle "yukarıdan esen rüzgarlarla" Atatürkçülüğe, bu düşünce sistemine yeni oluşan ve istenen biçim çerçevesinde aydınının bakmasına neden olur.

1980 ile 1990 arası Türk Aydınının kemalizme bakışında bu faktör önemli bir yer tutmaktadır. Biz çalışmamızda tarihsel koşulları, bunların süreç içinde toplumsal şartlar nedeniyle, bu düşünme biçimini ve oluşumunu irdelemeye çalışacağız.

I. BÖLÜM

I. TOPLUMSAL GELİŞME VE AYDIN İLİŞKİSİ

A. Aydın Kavramı ve Gelişimi

Aydın kavramı tarihsel açıdan ele alındığında, insanların bilgiyi üretme ve kullanma olugusunu gözönüne almak gerekmektedir. Daha ilk çağlardan başlayarak insanlar bilginin gerekliliğine ve onun üretiminin zorunluluğuna inanmışlardır. Bu açıdan ilk toplayıcıdan ilk din adamına, ilk buluşçudan ilk kaşife kadar insanlar tarihsel gelişme süreci içinde sürekli bir şeyler üretmek, üretirken bir şeyler öğrenmek, öğrendiklerini uygulamak ve öğrendiklerini başkalarına aktarmak gereğini duymuşlardır. Bu çaba aynı zamanda bilginin üretilirken kullanımını, kullanılırken yeniden üretiminin kaçınılmaz sonucuydu. İşte bilginin üretimi ve kullanımının egemenliği sorunu, aydın kavramının ve olgusunun çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Entellektüel terimi kullanım itibariyle aydınlanma felsefesinin doğurduğu Pozitivist , olgucu düşünüşün sonucudur. Az önce de sözünü ettiğimiz gibi bilginin üretimi ve kullanımı ile ilgili olan terim 19. yüzyıldan itibaren "akıl zeka ile ilgili" anlamının ötesinde toplumda belirli işlevleri ve konumu olan kimseleri ifade eder olmuştur.¹ Aydın bu anlamıyla çok yeni olmakla birlikte, yerine getirdiği işlev bakımından, başka biçimlerde de olsa oldukça eski bir geçmişe sahiptir Cemil Meriç'in anlatımıyla aydının tarihsel serüveni sofistlerden günümüz entellektüeline kadar gelen bir süreci izler.²

Aydın kavramını tanımlamaya çalışan pek çok sosyal bilimci uyguladıkları yöntem ve bakış açısına göre onları ya "eğitilmişlik", ya "toplumda oynadığı role" ya da "toplumun ideolojik yeniden üretimine yaptığı katkıya" göre değerlendirmişlerdir.³

Örneğin Gramsci'ye göre aydın sınıf kavramından ayrı düşünülemez. Toplumda her insan akıl sahibi olduğuna göre, bunu kullanarak yaşadığına göre entellektüel bir varlıktır.

¹ BELGE, Murat, "Tarihi Gelişme Süreci içinde Aydınlar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I., İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.122.

² MERİÇ, Cemil, "Batı'da ve Bizde Aydınların Serüveni", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt.I., İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.130-131.

³ BELGE, Murat, a.g.m. s.122

Ancak tarihi anlamda aydın olması için bunun ötesinde bir işlevi olmalıdır. Buna göre Gramsci aydını iki kategoriye ayırıyor: Bunlar geleneksel ve organik aydınlardır. Ona göre toplumda resmen tanınanlar, geleneksel aydınlık olmakla birlikte asıl önemli işlevi organik aydınlık görürler.⁴ Öte yandan Schumpeter, aydını "eleştiricilik" yönünden ele alır. Eleştiricidir çünkü olayların dışında ve seyircidir.⁵ Çağdaş Fransız iktisatçısı Paul Baran ise aydınla fikir işçisini birbirinden ayırır. Ona göre fikir işçisiyle aydını birbirinden ayıran en önemli özellik, aydının doğruyu söylemesi, cesur olması ve eleştirmesidir. Diğer taraftan Prof. Dr. Şahin Yenışehirlioğlu ise aydını biraz daha romantik bir tarzda "kültür yoluyla ışık saçan, karanlık tüneli aydınlatıp evrenin bilinmez yanlarını insana aydınlatan, nesneyi akıl ve zeka aracılığıyla irdeleyen, düşünceye biçim kazandıran, düşünceyi düşünce üzerinde durmadan düşündüren, buradan düşünümsele bilinci elde eden, duyular dünyasını çözümleyip imgeler dünyasına bizi yaratıcılarıyla taşıyıp eğiten, kültür dünyasının verileriyle bizi donatan, donattıkça bizim insan olma düzeyimizi yukarılara çeken, bunun için sanat, edebiyat, müzik, felsefe, bilim ve inancı kurup geliştiren ve kullanan, bu dünyalar içindeki verileri alıp veren insan olarak tanımlamaktadır."⁶ Dolayısıyla bu tanımdan tarihin de aslında bir entellektüel hareket olduğu ve tarihdeki büyük olayları ve devrimleri temelde belirleyen düşüncenin ve onun siyasal yanını belirleyen ideolojilerin de yapılarının belirleniminin bir entellektüel süreç olduğu sonucu çıkarılabilir.⁷

B. Türk Tarihinde Aydınlanmanın Oluşumu X

Türk tarihinde modern anlamda aydınlığın ilk örnekleri 19. yüzyılda belli bir yoğunluk içinde ortaya çıkmaya başlar. Bu durum Osmanlı Devleti ile Batı dünyası arasında gelişen ilişkilerin dolaysız bir sonucu olarak gelişir. Osmanlıca "münevver" teriminin Cumhuriyet sonrasında türetilen karşılığı olarak kullanageldiğimiz "aydın" kavramı, esas itibarıyla Batı dillerinde "akıl, zeka ile ilgili" anlamına gelen "intellectual" teriminin karşılığıdır. Ancak Osmanlıdaki aydın tipi daha çok devlet eliyle eğitilmiş ve yetiştirilmiştir. Batıdaki biçimiyle toplumsal bir dönüşüm ya da bir alt üst oluş yaşanmadığı için Osmanlı aydın tipi de daha çok

4."Gramsci'ye Göre Aydınlar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.125.

5.Joseph A. Schumpeter, Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, Cilt. Çev. Dr. Tunay Akoğlu, Varlık Yayınevi, İstanbul 1974, s.225-234.

6.YENİŞEHİRLİOĞLU, Şahin, "Aydın ve Kültür", Kültür, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Sayı 100, Temmuz-Ağustos 1993, s.4

7.YENİŞEHİRLİOĞLU, Şahin, a.g.m., s.5

yukarıdan icazetli ve onun buyruğunda bir hizmet erbabı olarak yer almıştır. Nitekim dönemin aydın kategorisinde değerlendirilen entellektüel şahısları kendilerini yetiştiren devletin temel mantığının dışına pek çıkamamışlardır. Hatta Jön Türkler gibi daha radikal tavır alarak iktidarla belli bir sürtüşmeye girenler bile bu mantığın sınırlarını zorlamamışlardır.⁸ Çünkü Osmanlı aydını her şeyden önce ulemanın bir uzantısıdır. "Alim"dir, "arif"dir. Özellikle bu dönemde Fransa'yla gelişen sosyal ve kültürel ilişkilerin sonucu entellektüel kavramını karşılayabilmek amacıyla kendilerine "efkaar-ı münevvereshab" demişler, daha sonra da daha öz ve kısa olarak "münevver"de karar kılmışlardır. Bütün bu eleştirel anlatımlara karşın bu süreç giderek modern anlamda "aydın" kavramına yaklaşmayı da getirmiştir.

Bu bağlamda Türkiye'de aydın tipinin oluşumuna ve olaylar karşısında gösterdiği tavra bakarak, onun modern anlamda "entellektüel" yani "aydın"a ne kadar yaklaştığını görmek mümkündür. Batıyla Osmanlı arasındaki toplumsal değişme dinamiklerinin ve gelişen sürecin farklılığı, özellikle Osmanlı aydın tipiyle batı aydın tipi arasındaki farklılığı belirleyen önemli bir faktör sayılabilir. Bu konuda oldukça ilginç kimi saptamalarda bulunan bazı araştırmacılar, bizdeki aydının özellikle osmanlı aydını olarak , sınıf-ı ulemanın uzantısı olarak geliştiğini ifade etmektedirler. Bu nedenle Kuran'ın, hadislerin ve daha önceki imam veya müçdehidlerin tekrarlayıcısıdır. Sınıf çatışmaları dışında yaşayan müslüman doğu, dolayısıyla bir ideologa yani toplumun ideolojik yeniden oluşumunu sağlayan bir ideologa batıdaki entellektüel anlamıyla gereksinim duymamıştır. Dolayısıyla az önce ifade edildiği gibi osmanlı toplumunda aydın olma potansiyelini taşıyabilecek düşünce ile uğraşan kişiler ya alim, ya da arif olarak değerlendirilmiştir.⁹ Hatta fikir işleriyle uğraşanlar kendilerine daha çok "edip" terimini yakıştırmayı uygun görmektedirler. Ancak bütün bu saptamaların yanında egemen iktidarla çatışan, ona aykırı ideolojik üretimlerde bulunan bir Ibn Haldun'u, bir el Biruni'yi, bir Taşköprülüzade'yi veya bir Katip Çelebi'yi yada Şeyh Bedreddin'i ne tür bir kategoride değerlendireceğimiz sorunu da kendini dayatmaktadır. Bu çelişkinin temelini Cemil Meriç Osmanlı aydınının kendisini "münevver" olarak nitelemesine karşılık bu kavramı pek tanımlamaya niyetlenmemesinde görmektedir.¹⁰

⁸.BELGE, Murat, a.g.m. s.124.

⁹.MERİÇ, Cemil, a.g.m., s.133.

¹⁰.MERİÇ, Cemil, a.g.m., s.134.

İlginç bir saptama olarak Meriç Türk aydınını "kırk haramilerin mağarasını keşfedip bu yabancı medeniyeti kendi ülkesine taşımak isteyen bir "müstağrip"" olarak betimlemektedir. Ona göre müstağrip gergin bir dikkat ve şaşmaz bir tenkid sayesinde entellektüelliğe yükselebilir.¹¹

Türk toplumsal değişme sürecinde "münevverin" oluşumu dönemin siyasal dönüşümleri ve dünya konjüktüründeki gelişmelerle ilgilidir. Türk ulusunun I.Dünya Savaşı sonrası içine düştüğü ya da düşürüldüğü koşulların ve Türk toplumunda bu zorlamaya karşı gelişen hareketin getirdikleri ve yüzyıllardır doğunun mutlakçı ve teokratik devlet sistemini ve mistik toplum anlayışını temsil eden Osmanlı İmparatorluğu'nun istemeyerek de olsa girdiği ittifaklar Türk münevverini hem nicelik, hem de nitelik olarak değiştirmeye zorlamıştır. O güne kadar Türk toplumunda modern anlamda entellektüelin oluşumuna engel olan Batı dünyasıyla arasındaki "kültür aracının farklılığı"¹² Anadolu'daki kurtuluş hareketiyle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal'in önderliğini yaptığı ve düşünsel yapısını belli bir forma soktuğu Anadolu hareketi bu şemayı yerle bir eden aklın egemen olduğu bir dünyaya doğru evrilmeyi getirmiştir. Bu nedenledir ki, gerek ulusal kurtuluş hareketi sürecinde gerekse öngörülen siyasal yapının oturtulması sürecinde Mustafa Kemal'in mücadelesi bu geleneksel osmanlı aydınıyla olmuştur. Diğer bir deyişle bu mücadele "şark kafası" ile olan, izleri, günümüze kadar uzanan bir mücadeledir.¹³

Tarık Zafer Tunaya'nın adlandırdığı gibi "şark kafası"yla mücadelenin kazanımı olarak ortaya çıkan Yeni Türkiye Devletinin dünyaya bakış felsefesini ortaya koyan yeni aydın tipi uygarlaşmanın ve modern uluslar ailesine katılmanın yolunu batıya ulaşmada görmüşlerdir. Çünkü onlara göre gelişmiş uluslar uygar toplumlar, batının ortaya koyduğu bilimsel-teknolojik, kültürel ve siyasal aynı zamanda da ekonomik düzeyde sergilenmektedir.

Cumhuriyet aydını yeni toplumsal yapıyı oluşturabilmek ve uygar dünyayla bir arada

¹¹ MERİÇ, Cemil, a.g.m., 134

¹² MERİÇ, Cemil, "Batı'da ve Bizde Aydın Serüveni", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt.I., İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.134, (Avrupa'da kültürün aracı: akıl, Asya'da coşku, Aklın dili: söz; coşkunun; musiki. Avrupa'da söz musikiden kopmuş, Asya'da musikinin kendisi. Avrupa'da söz, bir izah cehdi, bir deliller resmigeçidi, isitdaller arasında bir çatışma... kaynaştırmaz ayırır. Asya'da kelam, sonsuz makamları olan bir beste. Avrupa zekanın vatani, Asya gönlün. Zekanın dili; nesir, gönlün şiir. Avrupa'da bir silahtır kelime, bizde bir ses yani bir nota.)

¹³ TUNAYA, Tarık Zafer, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Turan Kitabevi, İstanbul 1981, s. 105.

olabilmek için, uygar dünyanın bilim, sanat, felsefe klasiklerine ulaşmaya çalışır. Bunun yolu ise kültürün önemli bir aktarım aracı olan dili isteniyorsa batının ve doğunun temel klasiklerini asıllarından okumak gerekmektedir. Bunun için Yunan-ı Kadim ve Roma medeniyetlerinin şaheserleri ile kendi milletimizin büyük klasiklerini asıllarından okumamız gerekmektedir. Çünkü gerçek anlamda "münevver" (aydın) olmanın koşulu budur.¹⁴ Cumhuriyet dönemi Türk aydını çağdaşlaşmada ve münevverlerin yetiştirilmesinde, eğitim kurumlarının öneminin bilincindedir. Çünkü, gerçek aydın eğitim kurumlarından yetişir. Bu kurumlar ise bilim kurumları olan liseler ve üniversitelerdir. İnsanlığın temel uygarlık miraslarını ve kültürel klasiklerini bilmeden uygarlaşmak mümkün değildir. Bunu bilmek ise bilimi önder kabul etmekle olabilir ancak. Çünkü, artık propaganda devri bitmeli gerçek bilim ve kültüre öncü olan ve onlarla yetişen yeni nesiller uygarlık yolunu açmalıdırlar.¹⁵

Yeni aydın tipinin gereksinim duyduğu birikimin edinilmesinde insanlığın bilim, sanat, kültür eserlerinin bilinmesinde dilin önemi o dönemin pek çok aydınınca da gözönüne alınmaktadır. Örneğin Celal Nuri'ye göre aydın olmanın temel kıstasları dünya durumunu iyi bilmek siyasal, sosyal akımları iyi izlemek, hatta ansiklopedik düzeyde genel kültüre sahip olmaktır. Bunun için uygar dünyanın kültürel ve sanat değerlerinin toplumumuza kazandırılması ve bu değerlerin bilimin ışığında irdelenmesi yeni münevverlerimizin niteliğini geliştirmede ve medeniyete ulaşmada önemli bir gerekliliktir.¹⁶ Münevver zümrenin oluşturulabilmesi için Avrupa'nın ilham aldığı kaynaklardan doğrudan doğruya yararlanmanın gerekliliği Ahmet Ağaoğlu'nca da hararetle bir biçimde savunulur. Ona göre münevver bir zümrenin oluşturulabilmesi için yabancı dil bilmek ve uygar dünyanın ve insanlığın klasikleşmiş ve ona temel teşkil eden kültürel ve edebi eserlerin dilimize aktarılması gerekmektedir.¹⁷

Cumhuriyet döneminin ülkeyi çağdaş uygarlığa taşıyacak donanımlı devletçi aydın tipine karşılık, günümüz aydın tipi ise modern aydın tanımını yakalayan, sorgulayıcı ve iktidar kurumlarına eleştirel yaklaşan aydın tipini ortaya koymaya çalışmaktadır. Çünkü

¹⁴.TUNÇ, Mustafa Şekip, "Münevverlik Mefhumu", Atatürk Devri Fikir Hayatı, cilt II., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 455-460.

¹⁵.TUNÇ, Mustafa Şekip, a.g.e., s. 455-460.

¹⁶.NURİ (İLERİ), Celal, "Münevverlerimiz", Atatürk Devri Fikir Hayatı, Cilt. II., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 483

¹⁷.AĞAOĞLU, Ahmet, "Münevver Zümre Meselesi", Atatürk Devri Fikir Hayatı, Cilt II.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992,.s. 491.

modern aydın tanımına göre, "aydın düşünmekle ve doğru düşünmekle yükümlüdür. Doğru düşünmek ise, herşeyden önce, insanın temeldeki birliğini görmeyi ve insanla ilgili bütün sorunları bir önem sırasına koymayı gerektirir. Bu sıra bir anlamda demokratik olmak zorundadır. Aydın aynı zamanda kendini aşabilen kişi olmalıdır.¹⁸ Dolayısıyla aydın, temel niteliği olan, ideoloji üretimini gerçekleştirebilecek, eleştiri mekanizmasını işletebilecek, hataları bulacak ve böylece inandığı doğal düzen olan kozmik düzenin sınırlarına ulaşmaya çalışacaktır.¹⁹ Çağdaş Türk aydını bu bakımdan demokratik bir işleyiş içinde toplumun problemlerine, siyasal işleyişe doğrudan katılmasa da, ilgi göstermenin, bu problemlere çözümler üretmenin de sorumluluğunu taşımaktadır. Demokrasi prensipleri içinde üzerine düşen sorgulayıcı, eleştirici tavrını daima sürdürmesi, demokratik katılımın gereği olarak bilgi birikimini ve çözümleyici değerlendirmelerini bıkmadan usanmadan ortaya koyması gerekir.²⁰ Türkiye'de çağdaş ve uygar bir toplumun yapılandırılmasının çabasında Türk aydınına düşen görevi Şerif Mardin Prof.Dr. Turhan Feyzioğlu'nun "Demokrasi Davamıza Genel Bir Bakış" adlı makalesine atıfta bulunarak, "Türk aydınına sürekli sorgulayıcı muhalefet konumunda kalmak" şeklinde ifade ediyor ki, böyle bir konum demokratik toplum yapısından anti-demokratik geri dönüşlere yol açılmaması için gereklidir. Çünkü modern devirler diktatörlerin sistematik bir aydın muhalefeti ile karşılaşmamaları dolayısıyla çıktığını göstermektedir.²¹ Bu bakımdan sonuna kadar savunulması gereken bir prensipler rejimi olan demokraside sözü edildiği gibi karşı koyma hakkı tanımayan diktatoryal yapılanmaların ortaya çıkmaması için, fertleri kompnomlar yapmaya zorlayan idarelerin oluşmaması için her zaman eleştirel tavrını ortaya koymalıdır. Bu bakımdan aydının toplumun siyasal işleyişinden toplumsal işleyişine kadar, gerekli gördüğü her alanda eleştiri silahını kullanması aydın olmasının en önemli zorunluluğudur.²²

Türkiye'nin geçirdiği bütün değişimlere karşın Türk aydınının literati nitelikleri kaybolmamıştır. Bu nedenle intellectuels olarak nitelendirilmeleri zordur. Bu durum "bilme ve bilgiyi kaydetmenin bir çeşit lonca "espirisinde belli kapallık içinde yapılması ve

18. TUNÇAY, Mete, *Bilineceği Bilmek*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983, s. 12.

19. KILIÇBAY, Mehmet Ali, "Osmanlı Aydını", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt.I, İstanbul, 1983, s.55-56.

20. MARDİN, Şerif, "Demokrasi ve Aydının Mesuliyeti", *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, İletişim Yayınları, 1991, İstanbul, s.293.

21. MARDİN, Şerif, "Aydınlarımız ve Tenkid, Tarihi Bir İzah Denemesi", *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, İletişim Yayınları, 1991, İstanbul, s.295

22. MARDİN, Şerif, a.g.e., s.300.

bilmeyenlerden saklanmasıyla ilgili gibi görünür.

Oysa Batı Avrupa tarihinde literati grubunun özelliklerini kaybederek modern aydın tipinin ortaya çıkışı Rönesanstan sonraki fikir tarihiyle beraber gelişir. Bu gelişme modern aydının temel özelliği olan, değerleri koruyucu kişiden, değerleri sorgulayıcı bir kişi olmaya yönelim biçimindedir.²³

1). Tanzimat Aydını

Cumhuriyet aydın tipinin ve Yeni Türk Devletinin şekillenişinin temelinde kuşkusuz Osmanlı son döneminde iyiden iyiye hızlanan yenileşme çabalarının ve özellikle aydın kesimdeki sosyo-kültürel gelişmelerin yattığını söylemek yanlış olmaz. Bu bakımdan Cumhuriyet aydınının ideologluğunu yapan osmanlı aydınının tarihi gelişim sürecini biraz ayrıntılı olarak incelemek gerekmektedir.

Osmanlı aydının düşünsel biçimlenişinde, Osmanlı İmparatorluğunun, batıyla olan ilişkilerinin tarihsel süreci önemli bir yer tutar.

Türk düşüncesi, Batı kültürü ile ilişkiye girmesi sonunda yeni bir devre başlamıştı. Bu ilişkinin gelişmesi sonucunda nasıl ki, islam medeniyeti çerçevesinde pagan inanç ve düşüncelerin yerini yeni bir düşünce tarzı almışsa, batıyla ilişkilerin gelişmesi çerçevesinde de yeni bir düşünce tarzını benimseme imkanları doğmuştur.²⁴ Batı kültürüyle ilişkiler oldukça eski olmasına karşın yeni dünya görüşünün ortaya çıkması da o kadar birden bire olmamıştır. Bu nedenle iki düşünce biçimi uzun süre birbirine etki etmeksizin yan yana yada uzlaşarak, ancak çoğunda da hiç bir gerçek kaynaşmaya ulaşmadan yaşamıştır. İnsani dinler çerçevesine girdikleri zaman bütün ilkçağ kavimleri köklü değişikliklere uğramışlardır. Bu dinlerin yeni bir hayat kuralı ve insan anlayışı getirmesi Hristiyanlığı olduğu kadar İslamlık ve Budistliği kabul eden kavimler üzerinde de aynı derin etkiyi yapmıştır. İçedönme ve manevileşme denilen bu etki modern insanın önemli temellerinden birini hazırlamıştır. Ancak islam ve budist dünyası Skolastik'de donup kaldığı halde, Batı dünyası belirli kimi şartların yardımı ile pagan kültüründen yeni aşılar almak ve skolastiği kırmak gücünü göstermiştir.²⁵

²³.MARDIN, Şerif, a.g.e., s.259

²⁴.ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, 1992 İstanbul, s.19.

²⁵.ÜLKEN, Hilmi Ziya, a.g.e., s.19.

Batı'nın kendi içinde içedönük ve dünyayı reddeden bir kültürün kazanç ve zararları üzerinde hesaplaşması yüzyıllarca sürdü ve bu hiç de kolay olmadı. Bu hesaplaşmanın tarihsel süreç deki sonucu ise biraz ilerleme biraz gerileme ile birlikte hiç bir zaman eskiçağların getirdiği ihmal edilmez mirası inkar edememiştir. İnkâr ettiği zamanlarda bile kendi geniş sentezi içinde onun büyük bir payı bulunuyordu.

Batı kültürü önce ekonomik-siyasi alanda, sonra bütün değerler alanında dünya görüşü olarak kendini ortaya koydu. Bu durumda 16. yüzyıldan sonra onun gelişme hızına ayak uyduramayan başka kültürler için tek yol kalıyordu.²⁶ Modernleşmek. Çünkü bu artık Batı veya Doğu'nun karşılaşması, kapalı eski kültür çevrelerinin alışverişi değil, dünya ölçüsünde karakteri olan yeni kültüre katılmadan başka bir şey olmayacaktı. Osmanlı Devleti'nin tarihi süreci içinde geldiği noktada, batıyla arasında ortaya çıkan düşünsel sosyal ve ekonomik farklılık, onun, kendisinden daha iyi konumda olan Batı dünyasına yönelimini zorunlu kılmış ve bu yeni kültüre katılımını gerektirmişti.

Türkiye daha 17. yüzyıl sonunda ilk yenilişinin acısıyla Batı'nın üstünlüğünü fark etmiş görünüyordu. Ancak Haçlı Seferlerine kadar uzanan Batı'yla arasındaki ideolojik gerginlik bu üstünlüğün fark edilmesini oldukça geciktirmişti. Bütün yenileşme davranışları ordunun başarısızlığından üzüntü duyan ve yenilişinin sebebini Batı'daki teknik üstünlük te gören devlet otoritesinden geliyordu. Tepkiler ise, derinlikten uzak olan bu görüşü bile benimsemeyen ve bütün yabancı etkileri gavur icadı diye karşılayan fanatik görüşten geliyordu. Karşılıklı bu iki hareket daima, sonunda birincinin başarısızlığı ile bitmek üzere Ahmed III'den Selim III'e değin sürdü. Yaklaşık 150 yıllık bu çarpışmalardan esaslı hiçbir modernleşme sonucu elde edilemedi. Ancak III. Selim'den sonradır ki, hareket biraz daha hızlandı. Hükümdarların ve vezirlerin bile öldürülmesine kadar varan olaylarla kesintili olarak devam eden bu çok yüzeysel modernleşme çabaları II. Mahmud ve Abdülmecid tarafından enerji ile devam edildiği için somut bazı sonuçlar elde edilmeye başlandı.²⁷ Fakat hareket temelinde, başlangıcında olduğu gibi, iki ayrı dünya görüşünün yanyana gelmelerinden, hiçbir senteze ve kesin çözüm şekline ulaşmamak üzere yüzeyde kalmış uzlaşmalardan öte gidemedi. Bu yenileştirme davranışları oldukça sınırlı bir idareci grup tarafından yarım olara benimsenebildi. Bu tabakada bile bir yana modernciler, bir yana

²⁶ ÜLKEN, Hilmi Ziya, a.g.e., s.20.

²⁷ ÜLKEN, Hilmi Ziya, a.g.e., s.21.

islamcılar ayrıldıkları gibi, bu ürkek ve pek sınırlı batılılaşma meraklılarının kafasında modernleşme ile islamcılık hiçbir kontrol ve hesaplasmadan geçirilmeden birbirine yabancı iki düşünce alanı halinde yaşıyordu. Geniş halk kesimi ise, o çeşitli tabakalarıyla bu etkilerden uzak kalıyordu. 1839 "Tanzimat" olayı, modernleşmeyi daha kesin çizgileriyle tanımlamaya çalışırken bile, hala iki dünya görüşünün aykırılıkları sürüp gidiyor ve aralarında kesin bir hesaplama yapılamıyordu.

Modern kültür karşısında kulaklarını tıkayanlarla onun köklerine inmeyi istemeyen ve yalnızca yemişlerini devşirmekle işin çözülebileceğini sananlar, yada kültürü medeniyetten ayırarak, eski ile yeniyi nasyonal ile enternasyonal, Batı ile Doğu'yu, kısaca iki ayrı dünya görüşünü hem ayırmak hem uzlaştırmamanın kabil olacağını sananlar, hatta kültür ve medeniyet ikiliğini kaldırmak için modernleşmeyi yalnız şekilde, teknikte ve ekonomik gelişmede gören ve bunun derin bir kültür paradoksunun sonucu olduğunu, bu kültür paradoksunun asıl modern kültür seviyesine erişmedikçe ve bu faaliyete katılmadıkça elde edilemeyeceğini anlayamayanlar arasında yalnızca derece farkı vardı. Her ne kadar bu sonuncular modernleşmede radikal olduklarını ilan ederlerse de, kültürün öz anlamına asla girememişlerdir. Onun her çağda ve her bölgedeki yaratıcı, üretici faaliyet olduğunu ve her çağda bu faaliyetlerden en güçlüsünün ötekilere rehberlik ettiğini, bir ülke veya bir millet için modernleşmenin, bu yaratıcı-üretici faaliyet seviyesine erişmek olduğunu, bunun ise hiçbir zaman yaratıcı milletlerin eserlerini almak, kültürün ürünlerini benimsemek kısaca şekillerini almakla mümkün olmayacağını anlayamamışlardır.⁽²⁸⁾ Modernleşmeyi toptan reddedenlerle, modernleşmeyi yalnız eski ve yeninin garip bir uzlaşması heline koyanlar, yada modernleşmede pasif bir kopyacılıktan ileri gidemeyenler, gerçek modernleşme karşısında türlü derecelerde ve birbirinden çok farklı gibi görünseler de, sonunda aynı durumdadırlar. Çünkü, birincilerde modern kültürün yaratıcılığına her türlü katılma reddedildiği için bu hareket, yer yer primitif direnmeleriyle "kahramanca" ve asil görünse bile, sosyal intihara ulaşmaktadır. Sonuncularda ise modernleşme, radikal olarak ve gerçekleşmiş gibi görünmesine rağmen aslında her türlü yaratıcılığı durdurduğu için üstün kültürün önünde pasif bir hayranlık tavrı doğurmakta ve ilerisi için hiçbir gelişme imkanını bırakmamaktadır. Kültür ve medeniyet ikiliğine gelince, bu yapma ve gerçekten uzak görüş, iki ayrı dünyanın aynı zamanda yan yana yaşayabileceğini sanmaktan ileri gelen bir yanlışlığın kurbanı

²⁸ ÜLKEN, Hilmi Ziya, a.g.e., s. 22.

olmaktadır. Böylece ne milletlerarası kültürün, içeriğinden ayrılmış olarak ele alınan soyut formu yaratıcı bir değer olabilir; ne de bir kavmin veya millet adayının kültürde yaratıcılık ve üreticiliğe girecek olan hammaddesi işlenebilir. Hasılı "medeniyet" bir yandan gerçek yaratıcı modern kültürün ürünleri ve şekilleri halinde kalır; "kültür" ise kendi formunu yapan gerçek yaratıcı güç olacak yerde, hammadde ve folklor olarak kalır. Halbuki gerçek kültürde sanatı, hukuku, ahlakı, felsefeden ve bilimden ayırmaya imkan yoktur.

Sanatçısını, ahlakçısını, hukukçusunu, filozofunu milli, alimini milletlerarası sayan kültür çevresi olamaz. Bu bakımdan tekniği batıdan alalım, fakat ahlakımızda, hukukumuzda şarklı kalalım denilemezdi. Hatta tekniği, bilimi milletlerarası bir fikir piyasasından alalım, fakat sanatımız, felsefemiz milli olsun hiç denilemezdi. Çünkü toptan bir dünya görüşü seviyesine varmadıkça, bu zihniyeti almadıkça, çağdaş kültüre girmek mümkün değildir.²⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Selim ve II. Mahmud devrinin devlet kurumlarında ve onu tamamlamak için öğretim işinde giriştiği geniş reform hareketi, Türkiye'nin modernleşmesi tarihinde en önemli aşamalardan biri olarak dikkati çeker. Böyle olmakla birlikte, bu devrin cüretli teşebbüsleri henüz fanatizmin ve eski sosyal kurumların gizil veya açık direnmeleriyle karşılaşmaktan geri kalmıyordu. Tüm iyi niyetli çabalara karşın yeterli ve başarılı sonuçlar alınamıyordu.

Fakat bu yüzeysel batılılaşma hareketleri geliştiği sıralarda, Osmanlı İmparatorluğu da çöküntü halinde bulunuyordu. Kanuni Sultan Süleyman döneminde kimi Batılı devletlere verilen ticari ağırlıklı ilk müsadeler sonraları devlet zayıfladıkça genişletilmiş ve Türkiye'nin üzerinde ekonomik bir cendere halini almıştı. Modernleşme kurumlarını hazırlamak için girilen masrafları karşılamak üzere yabancı devletlerden alınan büyük borçlar da, ayrıca, memleketin ödeyeceği ikinci bir yükü "Düyun-u Umumiye"yi doğurmaktaydı.³⁰ Türkiye'de ekonomik çıkarları olan memleketler, Türkiye Hristiyan tebaasının haklarını korumak bahanesiyle Osmanlı Devletine yoğun olarak baskı yapıyorlardı. Bu durumda batılılaşma yada modernleşme yalnızca ordunun ıslahı ve bunun için gereken teknik tedbirlerin alınmasından ibaret kalamazdı. Dolayısıyla batı kültürünün ürünlerinden biri olan teknik yeniliklerin alınmasını ve Doğu skolastik düşüncesinin temellerini korunmasını

²⁹ ÜLKEN, Hilmi Ziya, a.g.e., s.23.

³⁰ KAYNAR, Reşat, Reşit Paşa ve Tanzimat, 1991, Ankara, TTK. Yay., s.127.

savunarak bütün sorunların üstesinden gelineceğini savunan ikili bir düşünce yapısı ortaya çıkıyordu. Bu ikili dünya görüşü başarısızlığına karşın daha sonraki devirlerde de sürecektir.³¹

Türkiye'nin yeni kurumsal yapılar oluşturma isteğinin yanı sıra, Batı Devletlerinin Türkiye'deki Hristiyan azınlıkların hakların korumak bahanesiyle sürekli zorlamalarının sonucu olarak ortaya çıkan Tanzimat hareketi, yeni yapılanmalar içindeki devletin artık eski kanunlarla yönetilemeyeceği gerçeğinden kaynaklandığı gibi yeni devlet anlayışının, hürriyet ve eşitlik fikirlerinin, insan haklarının gereği olan kaçınılmaz bir yol olduğu gerçeğinden de etkilenecek ortaya çıkıyordu. Conning'in de anılarında ortaya koyduğu gibi özellikle Batılı devletlerin gerek siyasi, gerekse ekonomik amaçlı beklentilerinin Tanzimat Fermanı'nın şekillenişinde ve ilanında büyük etkileri vardır.³² İşte bu iki şartın bir araya gelmesi Abdülmecid'in tahta geçişinden 4 ay sonra Reşid Paşa tarafından hazırlanan "Tanzimat Fermanı"nın okunmasına sebep oldu.³³

Tanzimat, askeri ve teknik olarak başlayan batılama hareketinin siyasi ve hukuksal şekil alması olarak değerlendirilebilir. Bu yapılanmaya bağlı olarak fermanın ilkelerine uygun şekilde azınlıklara müslüman tebaayla eşit haklar tanınıyor, devlet idaresine katılım olanağı sağlanıyordu. Bu durum az önce de sözünü ettiğimiz gibi batı milletlerinin gerçekleştirdikleri hürriyet, eşitlik, demokrasi ideallerinin homojen bir millet içinde gerçekleşmesinden çok, yabancı müdahalesinden faydalanan ve ayrılmak isteyen azınlıkların işine yarayan bir araç olmuştur.³⁴

Görüldüğü üzere Tanzimat hareketi, yalnız idarecilerin derinden derine duydukları bir ihtiyacın eseri yada doğrudan doğruya milletin bir hamlesi değildi. Daha çok dıştan gelen siyasi-iktisadi olayların baskısının eseri olarak düşünmek yerinde olur. Fermanın ilanının sonucu olarak, giderek varlıklarının ayırdına varan azınlıkların seslerini daha çok duyurmaları ve şikayetlerini arttırmaları Osmanlı coğrafyasında müslüman halkın da kendini duyurma isteğini arttırmış ve bu özellikle azınlıkların tavırları karşısında basın olgusunun

³¹ ÜLKEN, Hilmi, Ziya, a.g.e., s.36.

³² CANNİNG, L.S., Lord Stanford Cannig'in Türkiye Hatıraları, çev. Can Yücel, TTK. Yay., 1959, Ankara, s.120.

³³ BAYSUN, Cavid, Cevdet Paşa Tezaki, 1991, Ankara, TTK, Yay. s. 5.

³⁴ ÜLKEN, Hilmi Ziya, a.g.e., s.40.

gündeme gelmesiyle kendini göstermiştir. Bu açıdan Tanzimat'tan sonra gelen ilk devrede batılılaşma hareketi derece derece bir kısım aydınlarca benimsenmiş ve giderek topluma geçmiştir.³⁵ "Hatt-ı Hümayun"un okunmasından sonra gelen ikinci devrede ise sosyal problem aydınlarca benimsenmeye başlamıştır. Tanzimat ruhunun devletten halka geçişi, yukarıdan aşağı iniş demek olan bu devrede "Divan-ı Hümayun"un karşısına "Babıali" çıktı. Başına buyruk otokratik bir yönetimin hüküm sürdüğü Divan-ı Hümayuna karşı Babıali, "kanunun mutlak hakim olduğu" bir devlet zihniyetini temsil ediyordu. Fakat Babıali, asıl toplumda kendisine sağlam bir dayanak bulamamıştı. Tanzimat'ın sırf padişah'tan gelen bir hareket olmasından çıkarak, toplumun benimsediği sosyal bir hareket olması, bu dayanağın doğmasına bağlıydı. Dolayısıyla asıl sosyal hareketin başlangıcı, Tanzimat'ın Babıali'den sokağa, aydınların sesini yükselttiği "Babıali"ye geçmesinde aramak gerekir.

Tanzimat'ta sokağın rol oynamaya başlamasıyla birlikte aydının da niteliği kendini göstermeye başlar. İlk defa Tavim-i Vekayi'nin (1831-1843) hükümeti temsil ederek ortaya attığı gazetecilik, Tasvir-i Efkar'da (1861-1869) Şinasi'nin, Basiret'de Ali, Hayreddin ve daha sonra İbret'de Namık Kemal'in ateşli yayınları ile halkın sesini ifade yoluna girdi.

Tanzimat hareketi içinde aydının konumunu ortaya koyabilmek batı aydın tipiyle olan farklılığını da gözönüne almak gerekir. Bu kavramın batıda taşıdığı vurgunun Osmanlı kültüründe eksik olması, Tanzimat hareketi içinde aydının yerinin tesbitini de güçleştirmektedir.

Aydın kavramı bize Batı'dan geçmiştir. Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi geleneksel Osmanlı topluluğunda "alim" ya da "arif" olarak tanınan kişinin nitelikleri Batı'da "aydın"la birlikte telafuz edilen, onun uzantısı sayılan "intellect", "intellectuel", "le siecle des lumieres" (aydınlanma yüzyılı) gibi ifadelerdeki vurguyu vermez.

Batı'da bile aydın kavramı oldukça geç oluşturulmuş bir kavramdır. Bu kavramın üretilmesi ise "fikir" üzerinde çalışmanın bir uzmanlık dalı haline gelmiş olmasını gerektiriyordu. Oldukça geç ve yavaş oluşan böyle bir "fikir uzmanları" topluluğu kavramı, çok geçmeden fikirle uğraşanların toplum sınıflarından ayrı bir sınıf oluşturdukları anlayışını da getirmiştir. Bu gibi sınıf belirtilerine 1830'ların sonlarına doğru rastlandığını

³⁵ ÜLKEN, Hilmi Ziya, a.g.e., s.41.

görmekteyiz.³⁶

Avrupa'da 17. yüzyıldan itibaren gelişen bilim kurumları, araştırma projeleri ve okunan tebliğlerle fikir yürüttükleri alanları devamlı olarak genişletiyorlardı. Bütün bu fikir kümesi içinde "kritik düşünce", bu aydınlar için bir entellektüel ölçüt veriyordu. Aydınların kendileri bu ölçütün "evrensel bir fermantasyon" yarattığını biliyorlardı.³⁷

Tanzimat devrinin "aydın"larından sözettiğimiz zaman bütün bu çevre belirleyici unsurları hatırlamamız gerekir.³⁸ 1727-1729 sıralarında gerçekleştiren kitap basımı Osmanlıların faydalanabilecekleri bir sanat eseri olarak belirlemiştir ilk önce. Bu kitapların daha çok, devlete memur yetiştirmek için önerilen genel kültür düzeyindeki eserler olduğunu görüyoruz. Bu girişim, muhtemelen, Batı usulü askeri ve idari yenilikleri Osmanlı İmparatorluğu'na getirmek isteyenlerce önerilmiştir. Söz konusu yenilikçiler "kalem"lerden yetişen bir tür erken Osmanlı bürokrasisini oluşturanlardı. Bunlar ulemâya oranla daha açık bir eğitimden geçmişlerdi. Tanzimat öncelerine bakıldığında yenilikçiler arasında bir grup "ulemâ" da görülür. Diğer bir deyişle, "üst tabaka" unsurları diyebileceğimiz kalemiye ve ilmiyenin yenilik hareketlerini 18. yüzyıldan itibaren desteklemelerine karşın Batı kültürünün Osmanlı İmparatorluğuna getirilmesi halk katlarında şiddetli tepkilerle karşılaşmıştır. Böylece, Osmanlı "üst tabaka grubunun başlangıçta bir oranda da olsa Batı'nın "eleştirel" düşüncesine benzer bir yaklaşımla kendi toplumlarının eksikliklerine bakmaya başladıklarını görüyoruz.

Tanzimat aydınını irdelerken topluma sorgulayıcı bir biçimde bakmaya çalışan bu eleştirel özellikler taşıyan iz üzerinde durmamız gerekecektir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde Mustafa Reşid Paşa, Sadık Rıfat Paşa gibi Tanzimat önderleri arasında aydın nitelikli insanların bulunabileceğine hüküm getirebiliriz.

Tanzimat öncülerinin geleneksel düşüncesi, onların yaklaşımlarında da ifadesini bulduğu gibi, Osmanlı Devlet prensiplerinin bazılarının artık geçerliliğini yitirdiği yolundaydı. Bu yönüyle Tanzimat Fermanı, kişilerin "hayat" ve "namus"larını teminat altına alan

³⁶.MARDİN, Şerif, "Tanzimat ve Aydınlar", Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3, İletişim Yayınları, 1991, İstanbul, s.266.

³⁷.MARDİN, Şerif, a.g.e., s.268.

³⁸.MARDİN, Şerif, a.g.e., s.169.

hukuksal bir belge olarak değerlendirilmelidir. Bu gibi ilk adımların 19. yüzyıl boyunca artması daha sonraki dönemlerde Devlet adamları içinde kendi toplumlarına kritik bir bakışla bakan "aydın" niteliğine erişmeye çalışan, kritik söyleme katılanları göreceğiz. Ancak diğer taraftan bu "kritik söylem" in uzun bir zaman devlet memuriyetine muhtaç olanlarca şekillendirilmesi değişik bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Aydın ile "kalem efendisi" rollerinin yapışık kardeş olarak ömürlerini sürdürmesi 20. yüzyıl ortalarına kadar sürecektir. Bu nedenledir ki, İbrahim Şinasi Efendi memur olduğu halde bunun tamamen aksine giden, zamanla "memur"luğu arkaplane iten, hatta bir anlamda silen hayat çizgisine ulaşmıştır.

İbrahim Şinasi, kendi karakter özellikleri içinde "kritik söylem" olarak tanımladığımız öğeye ilk fakat en açık şekilde katılan yazarımızdır. Şinasi'nin *Tasvir-i Efkar*'da geliştirdiği kritik söylem kendisinden sonra gazeteyi teslim ettiği Namık Kemal tarafından da devam ettirildi.

1860'larda Şinasi'nin "prensipiel" ve "ideolojik diyebileceğimiz aydın tutumunun yanında aynı yıllarda ikinci bir akım oldukça farklı bir kültür birikimi yaratıyordu.⁽³⁹⁾ Bu birikimin "kritik söylem" e çok daha az önem verdiği ve farklı bir Batılılaşma stratejisi izlediği söylenebilir. Ancak bu birikimi ortaya çıkaranları da aydınların arasına koymak mecburiyetindeyiz. Bu ikinci akıma "ansiklopedizm" adını verebiliriz. Bu akımın amacı çok fazla zülf-i yâra dokunmadan Osmanlı İmparatorluğu'na faydalı saydığı gelişmeleri yansıtmaktır. "Ansiklopedizm" daha çok memur satütüsünü en önde tutan memur-aydınlar arasında görülen bir eğilimdir.

"Ansiklopedist aydınlarla "kritik söylem" aydınları arasındaki fark, en başta bir kuşak farkı olmuştur. 1840'larda doğanlar 1840'larda devletin başında olanlar ve onların "ansiklopedist" yaklaşımını tutucu olarak görmekteydiler. Fakat bunun yanında, tam tersine bir davranışla, 1840'larda doğanlar, 1865'lere doğru birinci kuşak Tanzimatçıların kültür değerlerine ve bu arada İslami değerlere ihanet ettiklerini ve Şeriat'ın modernleşmeye engel olmadığını iddia edeceklerdir. Ancak tüm bunlara karşın bu noktada bile "aydın kavramının çok zaman ileri sürüldüğü gibi salt Aydınlanma devrinin taraftarları için kullanılmasının yeterli olmadığını görmek mümkündür.

³⁹ .MARDİN, Şerif, a.g.e., s. 271.

Namık Kemal, Şinasi'nin *Tasvir-i Efkar*'da başlattığı ve en önemli özelliği "kritik söylem" olduğunu belirttiğimiz tutumu devam ettiriyordu. Ancak Namık Kemal'in *Tasvir-i Efkar*'daki bazı yazılarında ve Avrupa'ya kaçtıktan sonra *Hürriyet* gazetesinde yazdığı yazılarının çoğunda Şinasi'den görmediğimiz bir özellik saptayabiliriz, o da "heyecan" unsurudur. Geleneksel Osmanlı tutumunda "heyecan", "bedî" bir histir; güzele karşı, ya da Allah'ın varlığının sonsuzluğu karşısında duyulan bir emosyondur. Osmanlı devlet adamı-aydın da sorunlarını heyecanla değil zeka ile halletmeye çalışır. Oysa Namık Kemal'in yazılarında "vatan için faydalı olma" heyecanı vardır. Heyecanın hayatta rol oynaması gerektiği, 1860'larda Batı'da nisbeten az zamandan beri konuşulan bir konuydu. Namık Kemal'in yazılarında "Vatan'ın kurtarılması, "his"leri de harekete geçirerek yapılacak bir çalışmadır. "Heyecan" ideolojisi Avrupa'ya Romantizm akımının getirdiği yeni bir yaklaşımdır. Bu tutumu, bir dereceye kadar Namık Kemal'in kendi heyecanlı karakterine bağlamak gerekir, fakat tutumu meşrulaştıran Romantizmin bir "sav"ıdır. İnsanın en "ulvî" düşünce ve buluşları "heyecan"dan kaynaklanır. Bu düşünüş tarzının inceliklerini ve etki alanlarını "heyecan" ideolojisinin öncülerinden ve Alman Romantizminin şekillendiricilerinden Schleiermacher'in etkisini anlatarak açığa çıkarabiliriz.

Osmanlı aydınlarından Ziya Paşa'nın daha çok devlet raporlarını andıran makaleleri ve hicivleri Namık Kemal'in stiline karşıtıdır. Ziya Paşa, bu noktada eski Osmanlı memur-aydınını temsil eder. Oysa Namık Kemal heyecanlı bir ideologdur. Namık Kemal'in heyecanı seçmiş olması, Türkiye'de aydınlar tarihi bakımından önemli bir ögedir, zira bu adımla, sonradan Jön Türklerin stilinde beliren ve "Dağ başını duman almış"a kadar gidecek olan bir gelenek başlatılıyordu.⁴⁰

Yeni Osmanlılar'ın bir taraftan anayasacılığı ve meşruti monarşiyi överken aynı zamanda kültürel değer olarak "Şeriat"ı nasıl savunabildikleri sorusu aklımıza gelebilir. Bunun cevabı, İslamın yalnız bir din değil, aynı zamanda bir toplum değerleri mekanizması olarak çalıştığıdır. İslâm topluluklarında Ümmet'in kişi üzerindeki baskısı bu değerleri pekiştiren dış kaynağı teşkil eder. İç kaynak, kişinin bu değerleri içermiş olmasıdır. Diğer taraftan anayasacı-meşrutiyetçi görüşün beraberinde getirdiği bir inanç, daha geniş bir vatandaşlar kitlesinin katılımının sağlanması gerektiği idi. Namık Kemal'in temel düşüncesi de bu şekilde gelişmişti. Bu gereği yerine getirmek için mevcut değerler örüntüsünden, İslâmî

⁴⁰ MARDİN, Şerif, a.g.e., s. 276

toplumsal ögelerden hareket etmek, sonuca varmanın (geniş bir vatandaş kitlesinin katılımını sağlamanın) yollarından biriydi. Namık Kemal, İslâm topluluklarında bu temel değerlerin ne kadar derin işlediklerini bildiği için meşrutiyetçi monarşik eğilimlerini Şeriat'la desteklemek istemişti. Bu tutum Tanzimat'a karşı olan bazı dini-gelenekçi kişilerin de Yeni Osmanlılar'ın yanında yer almasını sağlamıştır.

"Aydın" kavramının beraberinde getirdiği "anakronizme"⁴¹ rıza göstererek konuya eğileceksek, o zaman ulema'ya da geleneksel Osmanlı kültüründe yer verilmesi gerekmektedir. Ulema'nın Osmanlı toplumsal yapısındaki yeri ise 19. yy.'ın başından itibaren bir kaç kere değişmiştir. Bundan dolayı da bu değişimleri gözden geçirmemiz gerekir.

18. yy.'ın ortalarında, Osmanlı ulemasının çalışmalarını dışarıdan inceleyen Batılı gözlemciler bu grubu bir çeşit "devlet aristokrasisi" olarak tanımlamışlardır. Dış gözlemcilerin bundan kastettikleri, molla, kazasker, şeyhülislam gibi mansıpları taşıyanların devlet katlarındaki yarı-siyasal işlevleri, güçleri ve zenginlikleriydi. Ancak bu grubun aynı devirlerde bir "dekadans" başlangıcı gösterdikleri de açıktır. Tanzimat'ta, "alim" in yerini, giderek "muallim" almıştır. Diğer iki alanı oluşturan, Şeriat dışı ilkelerle çalışan "sivil" mahkemelerin zamanla artması ve devletin bilgi birikimi için Batı'ya bakmaya başlamasıdır. Devletin bu "laik" eğilimlerini kabul ettirebilmiş olması, ulemanın Osmanlı İmparatorluğu'nda bir çeşit "memur" statüsünde olmasına dayanır, diğer islam ülkelerinden çok daha sıkı bir kontrole tabi oluşundan kaynaklanır. Osmanlı uleması, Tanzimat'ın "laik" eğilimleri karşısında kendi orijinal "İslamcı" fikirleriyle ortaya çıkmamıştır.⁴² Çünkü, ulema devletin emrinin dışına kolayca çıkamaz. Oysa, böyle bir özgünlük devlet geleneğinin daha çok zayıf olduğu 19.yy.Hindistan'ında görülür. Aynı yıllarda ulema, İngilizlerden şekil olarak örnek aldıkları, fakat içeriği İslâmi olan eğitim müesseseleri kurmuşlardır. Bunların içinde Deoband'da kurulan kolejler gerçek bir ün kazanmıştır. Cevdet Paşa'nın 19. yy. sonunda, bir çeşit İslâmî entellektüel canlılık örneği olarak görülmesi mümkün olan Şeriatı tedvin etme gayretleri, aslında devlete destek sağlama amacını taşımaktadır.

Namık Kemal Osmanlı İmparatorluğu'nun 1860'lardan itibaren karşılaştığı sorunlara bir cevap ararken bunun çözümünü herkesin savunacağı bir "vatan oluşturmakta bulmuştu.

⁴¹.MARDİN, Şerif, a.g.e., s. 277

⁴².MARDİN, Şerif, a.g.e., s. 278.

Vatandaşlar da bu "vatan"a parlamentoda temsil edilmek suretiyle bağlanacaklardı. Namık Kemal'in birlikte çalıştığı, kısmen medrese kökenli bir "aydın olan Ali Suavi'nin fikirlerinde bu İslami öğeler ağır bastığı gibi, teklif ettiği siyasi sistem de esas itibarıyla İslami-ümmeîçi anlayıştan kaynaklanan bir sistemdir. Parlamento, onun için düşük seviyeli insanlara verilen gereksiz bir ödündür. Namık Kemal'in fikirlerinde Batı'nın şekillenmekte olan emperyalizmine ve bu arada kültür emperyalizmine bir tepki sezilir. Ali Suavi'nin bu tepkisi en yüksek düzeydedir. Gene de Ali Suavi, bir bakıma ulema dekadansının yeni filizler yaratabileceğinin bir kanıtıdır. Ali Suavi ile birlikte islami vurgunun artışı, aslında, İslami bir iletişim dünyasının ortaya çıkmasıyla şekilleniyordu.

İşin tarihsel boyutuna baktığımızda, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk basılan eserler devletin devlet memurlarını eğitmek, kültürlerini arttırmak için seçtiği eserlerdi. 1840'larda devletin basım alanındaki tekeli kalktı ve bundan sonra özel kişilerin seçtiği eserler basılmaya başlandı. Bu tarihlerde basılan eserlerde hala edebi ve dini konuların başta geldiği görülür. Bu gelişme, o zamana kadar nadir bulunan ve pahalı olan bazı dini eserler için çok daha geniş bir yayılma alanı oluşturdu. 1870'lerden sonra, bunun yanında İslâmî görüşlü gazetelerin çıktığını görüyoruz. Basiretçi Ali Efendi'nin *Basiret'i* bunun bir örneğini verir. Yeni yayılan İslami literatür, Tanzimat devri edebiyatında olduğu gibi, toplumun üst katlarındaki kişiler arasında değil düşük sosyoekonomik statülü katlarda etkin oluyordu.

Kısmen Yeni Osmanlılar'ın çabaları sonucunda ortaya çıkan ilk Osmanlı Anayasasının hükmü, bilindiği gibi, uzun sürmedi 1877'ni sonunda toplanan Osmanlı parlamentosu, 1878 Şubat'ında feshedildi. Bundan sonraki yıllar genellikle bir çeşit aydın kıyımı olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu hüküm kısmen doğru olabilir. II. Abdülhamid'in ilk yılları işlek bir fikir hayatı gösterir. Bundan sonraki yıllarda da bazı konular, örneğin Batı'da bilimin gelişmesini anlatan eserler hâlâ "revaçta"dır. Edebiyat, aynı yıllarda eskisine nisbetle çok daha kapsamlı bir uğraştır. Roman, toplumsal konuları içerdiği oranda, bir çeşit siyasi tenkid olarak etkilidir. Bunun yanında II. Abdülhamid devri osmanlı aydını eskisine göre "aydın" niteliği bakımından çok daha bilinçlidir.

2) İkinci Meşrutiyette Aydın Tipi

II. Meşrutiyet'e geldiğimiz zama "aydın", halktan bir oranda şüphelenen, halkın da şüphelendiği bir kişidir. Ömer Seyfeddin bu ikiliğin aydın katlarında nasıl görüldüğüne dair

hikayeler yazcak, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gençlik devrinde anlamsız alaturka havalar "kusan" mahalle "gramofon"larını tasvir edecektir.

Aydın-halk ikiliğinin iki önemli nedeni vardır. Her kültürde halk katları "devrimci" değil, "muhafazakâr"dır.⁴³ Bunun bir sebebi, topluluğun alt tabakalarındaki fakirliğin kedi başına bir "belirsizlik" ortamı yaratmasıdır. Bu, kendi başına, halk için bir rahatlık kaynağıdır. Anılan belirsizliğe kültür değişmelerini ilave etmek, halkın bildiklerini de tırpanlayarak ona dayanılmaz yükler yüklemektir. Ancak bu "muhafazakar" boyut İslam topluluklarında daha da kesin bir işlev görür. İslam toplulukları toplum ve ahlak değerleri açısından sonuna kadar eleştiriye açık değildir. Oysa "kritik söylem kültürü"nü en derinde yatan ögesi eleştirinin hiçbir yerinde durulamayacağıdır. Batı kültüründeki bu "açık"lık, İslam topluluklarında derhal bir "çarpıklık olarak algılanır. Osmanlı devlet adamları tassavvuf, felsefe "serbest düşünce" ile eskiden bezi sürdürdükleri gizli ilişki dolayısıyla Batı'nın bu tarafına fazla reaksiyon göstermemişlerdi. Tanzimat'ta halk bu anlayışı algılamamanın dışındaydı. Batı'nın "açık"lığını dinin yeniden anlanması gerektiğini anlatan Schleiermacher'de bile görebiliriz.⁴⁴ Schleiermacher, yeniden dinin önemi üzerinde durmuştu. Böylece din, romantizmin kabul ettiği değerlerden biri olmuştu. Ancak Schleiermacher aynı zamanda "dinde görelilik" öngörüyordu: Ona göre dini doğmalar evrensel bir din duyusunun soyutlanmasından ibaretti. Önemli olan dogma değil, evrensellikti. Batı'daki fikir birikimi yavaş da olsa "her şeyin" tartışılmasının meşrulaştığı bir ortama doğru gidiyordu.

Batı aydınının hayat karşısındaki tutumuna ve verdiği ürünlere bakarsak "aydın" niteliklerinin yalnız bir "eleştiri ahlakında" toplanmadığını, bu eleştiri" geleneğinin arkasında "insan"ın ne olduğu konusunda bazı temel inançların yattığını da belirtmek gerekir. Batı aydınının toplum-kışı ilişkileri konusundaki düşüncelerine bakarsak, onun individualizm olarak tanımlayabileceğimiz bir özelliğe yüksek değer verdiğini görürüz. Bunun bir anlamı, üzerinde durduğumuz eleştirel tutumun grup değerlerinden soyutlanması, aydının eleştirisine grubun "içinden" değil, grubun kollektif niteliğinin ağırlığını üzerinden atarak yapmasıdır. Bunun yanında, 19.yy. Batı aydınlarının üzerinde nisbeten az durduğu ve 19.yy.'da önem kazanan bir diğer niteliğe rastlıyoruz; bu yeni değerlendirme, artık Batı'da "insan" imajının bir parçası olmaya başlamıştır. O da uzantıları Hristiyanlığın başlangıcına kadar giden, fakat

⁴³.MARDİN, Şerif, a.g.e., s. 282.

⁴⁴.MARDİN, Şerif, a.g.e., s. 283.

daha çok romantizmle ortaya çıkan "*daemonic*"(*) gücü hakkında bazı düşüncelerdir.

Romantizmin Aydınlanma devri fikirlerinden ayrılan yönü, aydınlanma devri düşünürlerinin aksine olarak bir "dış gerçeklik" kabul etmemesidir. Romantiklere göre, "gerçeklik", kişinin yaratıcı kabiliyetinin sonucu olduğu için, somut bir "dış gerçeklik" olamaz. "Gerçeklik", insanın yoğurucu kudretinin ürünüdür. İlginç olan, düşün tarihine bu açıdan bakıldığında, aslında geleneksel "aydın"larla onların tersi sandığımız aydınlanma devri düşünürlerinin aynı safta gözükmesidir. İkisi de, insanı, merkezi dışta olan kozmik gerçeğin daha küçük çapta bir yansıması olarak görüyorlar. Bu açıdan bakıldığında, gerçek "gerçeklik", insanın dışıda olandır; kainatın sırrı "makro imge"dedir. Aksine romantiklerde kainatın sırrı insanlardır. Bu da, romantiklerin felsefi düşüncelerine ne dincilerin, ne aydınlanma devri düşünürlerinin yapamayacakları kadar radikal bir görelilik bağışlamalarını mümkün kılmıştır.

Daemon'un bir insan davranışı boyutu olarak alenen kabul edilmediği (maskeli gezdiği) islami bir toplulukta aydının iki seçeneği vardır; ya ideolog olması ya da dedikodu yazarlığını seçmesi. Bu ikili seçenek ülkemizde Tanzimat devrinde geçerli olduğu oranda, Tanzimat aydınının tam anlamıyla "kritik söylem kültürüne katılmasını olanaksızlaştırmıştır.

Daha Tanzimat'ın başlangıcından itibaren ortaya çıktığını gördüğümüz yeni bir özellik, "aydın" kişinin daha çok genç kuşaklar arasından çıkacağı, devletin onlar tarafından kurtarılacağı beklentisidir. Bu beklenti Osmanlı kültürünün yöneliminin tersine giden bir düşünce tipidir. Osmanlı geleneksel toplumunda devleti kurtarması beklenen kişi tecrubeli, görmüş-geçirmiş kimsedir. Beklentinin tersine dönerek "gençlik" üzerinde toplanması, modern Batı kültürünün önemli bir savını yansıtıyordu: Tarih evrimi, toplulukları "daha iyi"ye götürür ve bu "daha iyi"yi anlayabilecek olanlar "yarın"ın bilimini yaratacak olan "yeni kuşaklar"dır. Tarihin akışının içinde bir "ileri" olduğu fikri beraberinde bu "ilerin" gereklerini bilecek olan bir "gençlik" fikrini yaratmıştır. Zaman ve tarihin akışıyla ilgili bu kavram değişikliği Tanzimat'ın önemli fikri aşamalarından birini teşkil eder ve etkisi belli belirsiz bir şekilde bir çok Tanzimatçı'da görülür. 19.yy.'ın sonuna doğru "topluluklarda" "terakki" olduğu görüşü İbn Haldun'un geleneksel kültüre çok daha yakışan, "devrevi" tarih

* Daemonic: İnsan kişiliğinin tümünü kaplama potansiyeli taşıyan herhangi bir doğal eğilim; Osmanlıda daemon kavramı şerşeytan'la bir tutulmuştur.

teorisinin yerine geçmeye başlamıştır.

Yeni Osmanlılar, yurt dışında sürdürmeye karar verdikleri muhalefeti örgütlemeye pek başarılı olamamışlardı. Bir müddet sonra karşı çıktıkları devlet adamlarıyla uzlaşma yaparak ülkelerine döndüler. 1876 Aayasası'nın hazırlanmasında etkileri oldu, fakat ondan sonra sesleri bir daha çıkmadı. En önemli etkileri, siyasi muhalefetlerinden çok roman gibi modern edebiyat türleri konusunda çığır açarak "edebiyat" etrafında odaklanacak bir nesil yaratmış olmalarında toplanır. Bu sayede 1876 ile 1908 arasında bir çeşit gizli, bazen darmadağın edilen, fakat daima ayakta kalan bir grup oluştu. İşte bu andan itibaren Osmanlılar'da bir "aydın" grubundan söz edebiliriz.

Yeni Osmanlılar'ın ülkelerinin çağdaşlaşması için sarfettikleri çabalar da boşa gitmedi. Siyasi alanda temayyüz etmiş olan bazı devlet adamları (örneğin Said Paşa) daha sonra hayat hikayelerini yazdıkları zaman daha pes perdeden aynı idealist çabaları devam ettirdiklerini iddia edeceklerdi. 1880'lerde "*Mizancı*" olarak tanınan Murad Bey aynı geleneğin içinden gelmiştir.

Jön Türkler'de, uzlaşmacı Yeni Osmanlılara göre bir ilerleme vardı. Bu yenilik, Jön Türkler'in bir kısmının fikirlerini yansıtan Ahmed Rıza Bey'de belirir. Ahmed Rıza'nın felsefesinin tabanı olan pozitivizm, Yeni Osmanlılar'inkinden daha radikal bir felsefeydi. Jön Türkler arasında daha dayanıklı aydınlar çıkıyordu Ancak Jön Türkler arasında da Yeni Osmanlılar'ı yıkmış olan dedikodu-uzlaşma-devlet mansıbına göz dikme hala çok yaygındı. Jön Türkler'in "aydın" niteliğindeki değişme esasında fikirleri doğrultusunda değil, eylemleri katında ortaya çıkacaktı. Onlara bir dereceye kadar "ihtilalci" bir kimlik veren, aralarında bir azınlık teşkil eden bir grup da 1905'ten sonra gelişen "komitecilik"te toplanır. Makedonya'da 20.yy.'ın başından itibaren Osmanlılar'a karşı çete teşkilatları kurulmuştu. Bulgarların da destekledikleri bu hareketi bastırmak için gönderilen subaylar burada komitecilere karşı "komitecilik" esaslarını uygulamak zorunda kaldılar. 1908 Devrimi böyle bir eylemciliği göze almaya alışmış kişiler tarafından gerçekleştirildi. Zamanla komitecilik İttihat ve Terakki politikasına da karıştı. Böylece imparatorlukta komiteci aydın - fikir aydını şeklinde iki küme belirdi Atatürk'ün başarısı, bir bakıma bu iki grubu birleştirebilmiş olmasındandır.

Aydın niteliğinin Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yy. boyunca, kümülatif bir biçimde değiştiği yukarıdaki anlatımın temel düşüncesidir. Bu değişme bir bakıma fikir "stil"iyle

ilgilidir("kritik söylem kültürü"), bir bakıma da fikirlerin içeriğiyle ilgilidir (aydınlanma devrinin bilime karşı tutumu, tarihin "ileriye" doğru gittiği, insanların bu konuda bir görevleri de olduğu). Fakat bu fikri unsurların yanında "aydın"ı yaratan, bazı toplumsal yapı öğeleridir, örneğin kitle iletişim araçları, dil'in bir "pekişme"aracı olarak modern topluluklardaki birinci rolü, "memuriyet" dışında "kalem" efendilerine yeni imkan yaratan yeni bir yaşam biçimi... Bütün bunların birikimi bugün "aydın olarak bildiğimiz kişiyi yaratmıştır.

II. BÖLÜM

II. CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE BİR İDEOLOJİ OLARAK KEMALİZM VE KEMALİZMİN YAPILANIŞI

A. Kemalist İdeolojinin Tarihsel Dayanakları

Atatürk devrimlerini ve onun ideolojik yapısını belirleyen temel faktörler, Osmanlı döneminde kendini dayatan, süreç içerisinde çokça tartışılan, ancak belli çözümlere ulaştırılamayan sorunlarda ve bu sorunlara getirilmeye çalışılan çözümlerin düşünsel yapısının biçimlenişinde yatmaktadır. Burada sözkonusu olan Atatürk'ün bu sorunlara getirdiği çözüm yollarından çok, "Bu sorunların yüzyıllar boyu müzminlik göstermiş olmasıdır."⁴⁵

Prof. Dr. Şerif Mardin Atatürk'ün devrimlerinin ve ideolojisinin oluştuğu zemini irdelerken bu sorunları üç ana başlıkta genelleştirir ve bu sorunlara, Osmanlı dışında getirilen çözümlerle Osmanlıdaki yaklaşımları karşılaştırıyor. Bu sorunlar, "geleneksel fikri kalıpların düşünce üzerindeki etkileri", Osmanlı İmparatorluğu'nda "iktisadi faaliyet"ler ve "iktisattan ne anlaşıldığı" ile "Türkiye'de "hürriyet" kavramına olan yaklaşım ve yanlış yorumlanmasının ortaya çıkardığı zorluklardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça erken zamanlarda ortaya çıkmakla birlikte, önemi oldukça geç anlaşılan ve daha da kötüsü gerek ideolojik, gerek toplumsal ve gerekse siyasal yapılanma gereği algılanış ve değerlendiriliş tarzları yanlış seyreden, bu temel sorunlara Atatürk'ün getirdiği kesin ve yerinde yaklaşımlar onun devrimlerini başarıya ulaştıran ve düşünsel yapısını şekillendiren temel faktörler olarak görülür."⁴⁶

Geleneksel fikri yapı denilen doğu düşüncesinin kaderci yaklaşımı ya da "irade-i cüz'ie"si, kendinden daha değişik düşünsel yapı, hele de sürekli yenilenmekte ve gelişmekte olan düşünsel yapı karşısında çözülmek durumundaydı.

Atatürk'ün devrimlerinin en önemli felsefi temeli insanın kendi geleceği üzerinde hakim olabileceği fikriydi. Bu yüzden tüm eylemlerinde ve fikirlerinde ortaya koyduğu bu yaklaşım,

⁴⁵.MARDİN, Şerif, "Atatürk Devrimlerini Hazırlayan Faktörler", Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler I, İletişim yayınları, İstanbul 1991.s.139.

⁴⁶.MARDİN, Şerif, a.g.e., s.139

gelenekselci düşünüşü alt üst eden bir tavır olmuştur.⁴⁷

Avrupa'da Reform ve Rönesansla birlikte ortaya çıkan rasyonalizm fikri olayların merkezine bireyi koymaktadır. Dolayısıyla insanın çevresine hakim olabileceği ve onu değiştirebileceği inancı Rönesans sonrası Batı görüşünün özelliği olarak biçimlenmiştir. Oysa Osmanlıdaki düşünüş; dünya üzerindeki bütün olaları meydana getiren Allah'ın iradesidir, bu irade yer yüzünün dışında oluşur, ancak bir "varlıklar zinciriyle" yerüzüne bağlanır. İşte bu düşünüş insanın kendi mukadderatı üzerinde pek fazla söz söyleyemeyeceği "irade-i cüz'iyeye" felsefi terimle ifade edilmektedir. İnsan aklının tanrısal irade dışında varlık gösteremeyeceği düşüncesi ile, son dönemlerinde imparatorluk sınırlarını aşarak Osmanlı düşünüş tarzıyla karşılaşan Avrupa kökenli Rasonalist düşünüş Osmanlı'da sürekli bir mücadele zemini bulmuştur. "Atatürk" Batı düşüncesinin esasına dayanan Rasyonalizmi kabul ederek bu ikiliğe son vermiş ve düşünüş kalıplarının o güne kadarki gemleyici özelliklerinden bizi kurtarmıştır.⁴⁸

Atatürk devrimlerinin ve ideolojik yapılanmasının temel faktörlerinden diğeri "iktisadi anlaşı". Burada temel sorun gerileme sonucu gelir kaybına uğrayan devletin fakirleşmesiydi. Bu fakirleşme, kapitalizm adı verilen ve belli nitelikleri olan gelişmeye katılamamak olarak değerlendirilir. Avrupa'da ticari alanda büyük gelişmeler katedilirken, ticari örgütlenmeler oluşturulurken Osmanlı İmparatorluğu'nda iç ve dış ticaret önemini yitirmiştir. İktisadi temeli genel olarak "gaza ideolojisi ve haraç sistemine dayanan imparatorlukta verimi arttırmak değil "kılıcın hakkıyla yeni gelirler elde etmek iktisadi faaliyetin temel anlaşıını oluşturuyordu. Osa Atatürk'ün bu alana getirdiği yeni görüşler hem devleti güçlendirmeye, hem de Türk'ü verimli kılmaya, ona iktisadi rasyonellik aşılama çabasıydı. Atatürk'ün pek çok konuşmasında ifade ettiği "iktisadın önemli" olduğu düşüncesi başlı başına bir devrim olarak nitelendirilebilir.⁴⁹

"Hürriyet" kavramına Osmanlı aydınınının verdiği anlam ise oldukça belirsizdir. Zaten daha öncesinde Osmanlı'da "hürriyet" kavramından bahsedilemiyor. Bu kavram Batıda asırlardan beri gelişirken Osmanlı'da açık bir biçimde anlamlandırılacak bir kavram değildi. Gerçi herkese şariat hukukunca hakkının verilmesi anlamında "adalet" vardı ancak "hürriyet"

⁴⁷.MARDİN, Şerif, a.g.e., s. 140.

⁴⁸.MARDİN, Şerif, a.g.e. s.141.

⁴⁹.MARDİN, Şerif, a.g.e. s.144

daha çok esirlerin salınması anlamındadır. Bu kavramın Osmanlı'da yer etmesini bir ölçüde yeni Osmanlılar sağladılar. Ancak çok özel bir anlamla yerleşti. Bu özellik "hürriyet"in romantizminden geliyordu. Osmanlıda "hürriyet"in örneğin İngiliz Filozofu Hume'unki gibi "Hürriyet insanın tercih ettiği şekilde davranmasıdır" şeklinde bir tanımı yoktu. Onlar için hürriyet bürokratik seçkinler zümresinin baskısından kurtulmak ve onun yerine seçilmiş bir meclisi getirmek anlamına geliyordu.⁵⁰

Bu bakımdan hürriyet fikri maddi gerçeklerin üzerine kurulmamış belirsiz bir arzu şeklinde kalmıştı. Bu noktada Atatürk "Hürriyet"in Batıdaki anlamını kökleştirmek için, Batının bireyi amaç edinen hukuk normlarının yerleşmesini sağlayacak değişikliği oluşturmuştur.⁵¹

Atatürkçülük, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma süreci sonunda, Anadolu'da ortaya çıkan ve Mustafa Kemal'in önderliğinde şekillenerek "ulusal egemenlik" ve "ulusal bağımsızlık" temelinde kurulan Yeni Türkiye Devleti'nin dünya uygarlığına girmek için batı uygarlığından esinlenerek, çağdaş modern, akılcı ve laik bir toplum kurma amacına yönelen ve temel anlayışını Mustafa Kemal'in eylem ve düşüncelerinden alan görüştür. Bu dünya görüşünü bir kaç odak noktasında toplayarak bir devlet politikası şekline dönüştüren Mustafa Kemal Atatürk olduğundan, onun adıyla anılır. ("Kemalizm, Atatürkçülük")⁵²

Bu dünya görüşünün ana noktaları daha onun sağlığında Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik, Halkçılık, Devletçilik ve Devrimcilik olarak belirlenmiştir. Bu ilkelerin bütünü "Kemalizm yolu" olarak nitelendirilmiştir.⁵³

Atatürkçülüğü yalnızca batıya yönelik ya da yukarıda sözü geçenleri uygulama olarak değerlendirmek kısır bir değerlendirme olacaktır. Bu düşünüş tarzının ya da kimilerinin dediği gibi "öğreti" doğru bir biçimde anlamak için Osmanlı devlet sistemini ve toplum yapısını doğru olarak anlamak gerekir.⁵⁴

Dolayısıyla Atatürkçülüğün fikir yapısının şekillenişini Osmanlı Devletinin yapısal

⁵⁰ MARDİN, Şerif, a.g.e. s. 150-151

⁵¹ MARDİN, Şerif, a.g.e., s.151

⁵² MARDİN, Şerif, a.g.e., s.156.

⁵³ KONGAR, Emre, Atatürk, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983, s.324 ss

⁵⁴ MARDİN, Şerif, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler I, İletişim yayınları, İstanbul 1991, s.156

özelliklerinin irdelenmesinde bulmak mümkündür. Bu buluş, yalnızca bu yapıların karşılı düşüncelerin geliştirilmesine bağlıdır. Çünkü Osmanlı Devletinin çok uluslu, monarşik, otokratik ve ayrıca bir kültürler, dinler ve yöresel kümelenmeler mozayığı olmanın yanı sıra seçkinci klasik osmanlı devlet yapısının, tümüyle alt üst edilmesi ve yerine ulusal halk egemenliğine dayanan, laik, demokratik, çağdaş ve statik olmayan, zamanla daha ileri doğru değişen bir devlet sistemi ve toplumsal yapının kurulmasının temel öğretisi Atatürkçülüğün ana yapısını belirlemiştir.⁵⁵

Mustafa Kemal, dünyanın siyasal coğrafyasının sömürgeci ve emperyalist devletler tarafından yeniden çizildiği, çalkantılar döneminde yaşamıştır. Mustafa Kemal'in düşünce sistemini, gelişen siyasal ve toplumsal sürecin yanı sıra Rönesans ve Reform hareketleri sonucu ortaya çıkan Aydınlanma felsefesinin temel klasikleri ve döneminin belli başlı Türk klasikleri belirlemiştir. Bu bağlamda onun düşünce sisteminin öncülleri arasında Jean-Jacques Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi"nden başlayarak, Herbert George Wells'in "Cihan Tarihinin Umumi Hatları"nı, John Stuart Mill'in "Hürriyet"ini, Montesquieu'nun "Kanunların Ruhunu"nu Ludwig Büchner'in "Fenn-i Ruh"unu, Arthur Dondineau'nun "Meseleler Delaletile Vatandaşlık"ını saymak mümkündür.

Batı düşüncesine bu yaklaşımının yanı sıra genel Türk Tarihi'ne ilişkin yapıtlardan oldukça spesifik yerli ve yabancı pek çok önemli yapıtı da oldukça ayrıntılı olarak irdedeği görülmektedir. Bir asker olmanın ötesinde siyasal ve toplumsal olaylara duyduğu ilgi ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yenileşme çabalarının geliştirdiği düşünsel yapılanmalar, kendi yaşam pratiği ve bilimsel teknolojik ve felsefi alanda edindiği kültürel birikimle kaynaşınca Türk Toplumunun ileriye götürülmesi önündeki ilkesel saptamaları doğru yerine oturmuş oluyordu.

Devlet sistemine ve toplumsal yapılanmaya ilişkin görüşlerini Fransız Devrimi'nin ideologları arasında sayılan Jean-Jacques Rousseau, Montesquie, Voltaire gibi düşünürlerin yapıtları ve o dönemlere ilişkin siyasal toplumsal ve ekonomik değişimler şekillendirirken, toplumun laikleştirilmesi gereği üzerindeki düşüncelerini de yüzyıllardan beri uygulanagelen Osmanlı klasik devlet sistemi ve İslam Tarihi'ne yönelttiği ilgisinin biçimlendirdiğini

⁵⁵.MARDİN, Şerif, "Atatürkçülüğün Kökenleri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.86-88.

söylemek pek yanlış olmaz.⁵⁶

Atatürkçülüğün kökenlerini Osmanlı İmparatorluğunun monarşik, çok kültürlü, çok uluslu, teokratik yapısında aramak gerekir. Atatürkçülük bu yapının bünyesinde barındırdığı sosyal siyasal ve dinsel kurumları yada toplumu gelişmeye kapalı tutan bu ideolojik yapıyı yıkararak toplumu batı uygarlığına katmayı öngören ulusal temele dayalı bir görüştür.

Atatürkçülüğün ana ilkeleri 19.yüzyılda İstanbul, İzmir, Beyrut gibi İmparatorluk merkezlerinden yayılan Batı fikir akımlarının etkisinde ortaya çıkmıştır. Bu fikirlerin tartışıldığı odak noktaları arasında Mülkiye, Harbiye, Askeri Tıbbiye okullarını saymak gerekir. Atatürk nesli Büchner gibi materyalist düşünürlerinin pozitif bilimlerle toplumsal sorunların çözülebileceğini öne süren pozitivistlerin ve Darwin'in evrim teorilerinin sosyal bilimlere yansımalarının etkisi altında yetişti. Bu fikirlerin zamanın toplumbilimleriyle pekiştirilmesini sağlayan Ziya Gökalp'tir.

Genel olarak Atatürkçülük uygulanması zamanla mükemmelleşecek bir öğeler bütünü olarak düşünüldüğü için, yorumlara açık ve Atatürk zamanından beri değişik olarak yorumlanmış bir dünya görüşüdür.⁵⁷

Osmanlı devletinin batı karşısındaki konumu hakkında devleti yönetenlerin kendini tanımlayışı 17. yüzyıl sonlarında başlayan askeri yenilgilere ve toprak kayıplarına karşın uzun süre "cihan imparatorluğu" olma düşüncesinin yarattığı bir gurur ve üstünlük duygusuyla biçimlenmiştir.

Dolayısıyla toprak kayıplarının ve askeri yenilgilerin temel nedeni olarak, "düşman"ın her yönüyle üstün bir toplum oluşu değil, yalnızca askeri teknik ve taktik öğelerdeki ilerlemeler olarak görülmüştür. Bu yüzden, dikkat edilirse ilk yenileşme çabaları daha çok askeri tekniğin Batıdan alınmasına yönelik olmuştur.⁵⁸

Tanzimattan önceki yenileşme çabalarının önemli özelliği "devletin geleneksel

⁵⁶.TÜFEKÇİ, D. Gürbüz (Derleyen), Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar (Özel işaretleri, uyarıları ve düştüğü notları ile), Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Ankara 1983, s. 324.

⁵⁷.MARDİN, Şerif, a.g.m. s. 86-89

⁵⁸.KÖKER, Levent, Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yayınları, İstanbul 1990 s.67

kuruluşlarını diriltmeye dönme yerine Çağdaş Batıya yönelme eğiliminin olmasıdır.⁽⁵⁹⁾ Batıya yönelme eğilimi iki yeni fikir ortaya çıkarmıştır. Bu anlayışlardan birisine göre devlet modern yöntemlerle yetiştirilmiş bir ordu ile desteklenmeli, diğeri ise bunun gerçekleşmesi için teknolojik ve ekonomik kalkınmanın zorunlu olduğu fikridir. Bütün bu arayışların temelinde yatan hedef devletin güçlendirilmesidir. Devletin kaybedilen gücünü yeniden kurmak için gerçekleştirilen, Batının idare, eğitim ve hukuksal kurumlarını Osmanlı Devlet yapısına aktarma yönündeki reformlar devletin temel ögesini oluşturan dinle bu çaba ve düşüncelerin çatışması sorununu da beraberinde getirmektedir. Yenileşme hareketlerinin toplumsal düzende yarattığı batılı ve batılı olmayan kurumlar arasındaki ikilik, bu ikiliğin aşılması yönündeki farklı yaklaşımları da dayatmıştır. Buna göre batılı kurumlarla batılı olmayan kurumları bir arada ve uyum içinde tutmaya yönelik "bağdaştırmacı" görüş ile devletin geleneksel kurumlarının ihyasını savunan düşünceler bu farklı yaklaşımların temel eksenini oluşturuyordu.⁶⁰

İkili kurumsal yapılanmanın ortaya çıkardığı çelişkiyi giderme çabası, devleti yönetenler katında kendini algılama biçiminin Batının üstünlüğünü kabul etmeye doğru dönüştüğünü göstermektedir.⁶¹

Devleti yönetenlerin batı karşısında kendilerini algılama biçimindeki bu dönüşüm, Batının üstünlüğünün "ilim ve fen"den kanaklandığını, dolayısıyla ilim ve fen'in toplum içine aktarılmasıyla devletin güçlendirilebileceği ancak, pozitif nitelikli bu bilim ile islam arasındaki uzlaşmanın nasıl sağlanacağı ikilemini de beraberinde getirmektedir.

Devletin güçlendirilmesi için ne yapılması yönündeki tartışmalar batılılaşma taraftarları ile karşıtları arasındaki çatışmaların da temel eksenini oluşturmuştur. Bu çatışmaların ortaya çıkardığı iki yön ise, batılılaşma taraftarları ile karşıtlarının her ikisince de bilimin artık gerekliliği tartışılmayan ilerletici güç olduğunun kabul edilmesidir. Diğer yön ise, toplumu ilerleme taraftarları ve karşıtları şeklinde ikiye bölmüş olmasıdır.

Bu bölünmede tarafların her ikisi de kendisini ilerleme taraftarı görürken dolayısıyla

⁵⁹ BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, s.69

⁶⁰ HANIOĞLU, M. Şükrü, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetive Jön Türklük, İletişim Yayınları, İstanbul 1989, s.17

⁶¹ KÖKER, Levent, Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s.68

karşısındakini ilerlemeye karşıt güçler olarak değerlendiriyordu. Bu değerlendirme bu sıralarda ortaya çıkan Jön Türk düşüncesine yansıyan genel bir eğilimi de ifade ediyordu. Bu eğilim, ilerleme toplumun daha iyiye doğru gidişini ifade ediyorsa, toplumun yöneleceği "iyi"nin ne olduğu da ancak ilerleme taraflarınca bilinebilir. Dolayısıyla toplumsal sorunların çözümü de iyiyi bilenlerin yönetimi altında gerçekleştirilmelidir. Bu yaklaşımın tarihsel sonucu olarak yenileşme hareketleri sonrasında Osmanlı Devleti'nin, kimi araştırmacılara göre; örneğin Stanford Shaw gibi; otokratik bir nitelik kazandığı, öte yandan bir yönetici sınıfın ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Bu tesbitin doğruluğunu yenileşme çabalarının hedeflerinden de ortaya çıkarmak mümkün. Nitekim yenileşme ve ıslahat çalışmalarının temelinde devleti, eski gücüne kavuşturmak, toplumdaki görece bozulmayı ortadan kaldırmak ve denetlenebilir eski yapısına ulaştırmak yatar.

Bu hedeflerin temel belirleyici amaç olması nedeniyle Tanzimat sonrasında merkezi iktidarın toplumu bütün yönleriyle denetleyebildiği otokratik ve merkezi bir yeni sistemin ortaya çıkması kaçınılmazdı. Bu yeni sistem, gereği olarak bürokrasinin güçlenmesini de beraberinde getirmiş ve geneksel reform hareketini yürüten "Tanzimat adamları"ndan farklı bir yönetici sınıf yaratmıştır.

Görece orta halli ailelerden gelen, Tanzimatın yaratmış olduğu modern okullardan geçerek yükselen bu yeni kuşak, kendilerinin ve ailelerinin eski düzene bağlı çıkarlarının azlığı nedeniyle radikal değişiklikler yapma konusunda Tanzimatçılarından daha istekliydiler. Başlangıçta "bu devlet nasıl böyle olur?" sorusuyla temellenen reform düşünceleri Tanzimatın yarattığı merkeziyetçi ve bürokratik ortamda "bu devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusuna yanıt aramaya dönüşür. İşte bu noktada Jön Türklerin radikalizmi ortaya çıkmış oluyordu.

Kemalizmi önceleyen Jöntürk ideolojisinin önemli yönelimleri olarak merkeziyetçi ve bürokratik sistem karşısında pozitivist bir akılcılık, anayasal bir rejim isteği ve halkçılık şeklinde kendini ortaya koyuyordu. Toplumsal ilerleme için "iyi"i bilen eğitimli aydınların toplumu aydınlatmak için "halka doğru" gidişini öngörüyorlardı.

Temelde bu ögelere sahip Jön Türk ideolojisi özgürlük ve demokrasiyi bir parlamenter yapıyla şekillendirirken esasta yarı aristokratik bir bürokratik zümreyi denetim altına almanın yanı sıra, bu parlamenter sistemi de devletin farklı milliyetçilik akımlarının etkisiyle

parçalanmasını önlemeyi amaçlıyordu. Bunu gerçekleştirmek için bir "Osmanlı vatandaşı" yaratmak gerekiyordu Bu bakımdan "modernleşme taraftarları ancak anayasa çerçevesinde böyle bir vatandaş yaratmakla mevcut gidişin önlenebileceğine inanıyorlardı."

Osmanlı modernleşmesinin yarattığı otokratik ve merkeziyetçi sisteme ve bu sistemin yarattığı bürokratik yeni yönetici sınıfa tepki olarak doğan Jön Türk ideolojisinin öğeleri, yakından bakıldığında Kemalizmin Cumhuriyetle birlikte devraldığı düşünce mirasını da meydana getirmektedir. Jön Türk ideolojisinin ortaya koyduğu "bu devlet nasıl kurtarılır?" sorunu Kemalizmde artık "muassır medeniyet seviyesi"ne doğru toplumsal ilerleme ve buna bağlı olarak özgürlük ve demokrasi sorununun nasıl çözümleneceği yönüne doğru evrilir. Bu bakımdan, Atatürkçülüğün ideolojik kaynaklarını Osmanlı İmparatorluğunun 17. yüzyılın sonundan itibaren başlayıp, Cumhuriyete kadar gelen reform ve yenileşme çabalarında ve bu reform ve yenileşme çabalarının ortaya koyduğu ideolojik yapılanmalarda aramak yerinde olur.⁶²

B. Kemalist Devrimi Modeli, İdeoloji Oluşturma Çabaları ve uygulamalar

Kemalist Devrim Modelini ele almadan ve Türk Devrim Hareketi'nde ideoloji oluşturma çabalarına incelemeden önce ideoloji kavramına kısaca göz atmakta yarar vardır. İdeoloji kavramının tanımını ele almamızın nedeni Türk Devrim Hareketi'nin neden bir ideolojiye gereksinim duyduğu sorusuna yanıt aramaktır. Çünkü bir devrim hareketinin gelecekte başarıya ulaşması ve başarıyla sürmesi devrimin düşünsel sisteminin yapılanmasına ve bu yapılanmanın nasıl bir ideolojik temele sahip olduğuna bağlı olduğu sosyolojik araştırmalarla ortaya konmuştur bir ölçüde.

Çağımızın olaylarından ve düşünce akımlarından söz ederken en çok kullandığımız terim kuşkusuz "ideoloji"dir. Örneğin "İdeolojik akımlar", "Marksist İdeoloji", "Sağın İdeolojisi" gibi⁶³. İdeoloji kavramının tanımına ilişkin olarak 1974 yılında üniversite öğrencisi denekler arasında yapılan bir araştırmada ideoloji kavramının iki türlü anlamının ortaya çıktığı anlaşıyor kaba taslak. Örneğin kimi denek öğrenciler "ideoloji"nin sistematik bir fikir yapısı ve anlatısı olduğunu tanımlarken, bir kısım öğrenciler de "Gerçekleri olduğu

⁶² KÖKER, Levent, a.g.e., s. 69.

⁶³ MARDIN, Şerif, İdeoloji, Toplu Eserleri 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.13.

gibi yansıtmayan bir fikir yapısı" olarak tanımlıyorlardı.⁶⁴ Gerçektende ideolojinin genel olarak tanımına baktığımızda bilginin birikimi ve yapısı bakımından sistematik bir yapı oluşturduğu görülür. Çünkü ideoloji üzerine yapılan araştırmalarda genellikle üzerinde durulan "ideoloji"nin belli bir görüş açısına sahip olması özelliği, inanç sistemi veya bir sisteme sahip olaması özelliği, bir fikir hareketi ve belli bir programa sahip olması özelliğini taşımasıdır.⁶⁵

Bir toplumda uzun süreç içinde topluma yön verici güç teknoloji iken, kısa dönemde belirleyici olan ve yönlendiren güç ise ideoloji olmaktadır. Teknoloji ile ideoloji arasındaki ilişki ise daha çok "bir karşılıklı belirleyicilik" ilişkisidir. Topluma uzun süreçte yön veren teknoloji bu uzun süreç içinde yeni ideolojilerin oluşmasının da belirleyicisidir. Öte yandan ideoloji kısa dönemde teknolojinin kullanılışını etkileyerek, kendisini üreten gücü, bir süre için bile olsa denetimi altına alabilir. Bu ilişki içerisinde insan toplumları teknolojik-ideolojik etkileşim çerçevesinde uyumlu ve düzgün değil, çatışmalı ve sıçramalı bir evrim izler. İşte devrim dediğimiz olay, bu ideolojik yapılanma aracılığıyla gelişen toplumsal süreçteki çatışmalı ve sıçramalı noktalardır.

Bu noktada ideolojinin ya da sistematik bir düşüncenin önemi kendini ortaya koymaktadır. Çünkü burada ideolojinin ne olduğundan çok toplumsal gelişmenin tarihsel sürecindeki belli noktalarda nasıl bir işlev gördüğüdür önemli olan. İdeoloji sorunsalına değinirken ideolojiye yaklaşımlarında ortaya konmasında yarar vardır. Şerif Mardin, ideolojiye olumsuz yaklaşan iki farklı görüşten söz eder. Gerek Marks, gerek Manheim ideolojik düşüncüyü tanımlarken onun insanların fikirlerine yön veren rolü üzerinde durmaktadırlar.⁶⁶ Bu yönüyle ideolojiyi kısaca tanımlamaya çalışırsak; ideoloji, bir insana, içinde yaşadığı evren ve toplum hakkında derli toplu bir anlayış getiren, onu toplumuna bağlayan, başka insanlarla olan ilişkilerine, diğer bir deyişle, yaşamına anlam kazandıran bir düşünce ve inanç sistemidir.

İdeolojinin bireyi topluma bağlayan ve belli bir yönlendirici işlevi olduğunu da ortaya koyunca, ideolojinin teknolojiyle olan ilişkisini de belirlemekte yarar vardır. Teknolojik gelişme ve değişmelerin getirdiği yeni dünyada ideoloji bireyin yabancılaşmasını ve

64. MARDIN, Şerif, a.g.e., s. 14.

65. MARDIN, Şerif, a.g.e., s. 14

66. MARDIN, Şerif, a.g.e., s. 56

yalnızlaşmasını önlemektedir. Bu nedenle teknolojik değişme, yeni bir ideolojik yapıya gereksinim duyar.

Ancak teknolojik gelişme ve değişmeler bir toplumun her kesiminde aynı düzeyde ve aynı hızla oluşmaz. Özellikle dünya ölçeğinde toplumlar arasındaki teknolojik gelişme ve değişimin boyutu aynı oranda değildir. Bu nedenle farklı teknolojik düzeye sahip ülkelerin ideolojileri de farklı olmak durumundadır. Bu farklılaşma aynı toplumun değişik katmanlarındaki farklılaşmayla da uyumludur. İdeolojik yapılanmanın teknolojik gelişme ve değişimle olan ilişkisini bir endüstri işçisiyle bir köylünün ideolojik farklılaşmasında ve hatta birbirine zıt ideolojik yapılanmasında görmek mümkündür.

Emra Kongar'ın Atatürk Devrimi'nin ideolojik yapılanmasını irdelerken ortaya koyduğu ideolojik yapılanma ölçütleri Kemalist İdeolojinin oluşum sürecini ve koşullarını da ortaya koyan önemli bir noktadır. Kongar'a göre sömürge ve yarı sömürge ülkelerin devrimci kadroları teknolojik gerilikten kurtulmanın ilk adımını ileri teknolojilerin alınmasında ve dolayısıyla ileri teknolojiye sahip toplumların geliştirdikleri ideolojilerden birini benimsemekte görmektedir. Bu benimseme ortaya çıktığı an, devrim için ilk adım öznel olarak atılmış olur.

Çünkü gelişmiş ülkelerdeki devrimlerin tohumlarını uzun bir süreci içeren teknolojik gelişme atmıştır. Bu nedenle de bu devrimlerin ideolojik yapıları nesnel olmaktadır. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelerdeki devrimlerin tohumları ideolojik ve öznel olduğunu söylemek mümkündür.

Atatürk Devrimi'nin ideolojisi de Türk Devriminde öznel bir işlev görmüştür. O zamanki çağdaş Batı toplumlarının biçimlendirdiği teknolojik devrim olarak endüstri devriminin ideolojik sonucu olan pozitivist ve siyasal getirisi olan tam bağımsızlığı almış ve bunların kendi yaşamı içindeki somut uygulamasını zorunlu bir biçimde karşı emperyalizm ve Batılı bir toplum yaratmak olarak eyleme dönüştürmüştür.

Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen Devrim ilk aşamalarından başlayarak kendi iç dinamizmini yarata yarata; işlevini, görevini, yetkisini ve sorumluluğunu belirleye belirleye büyümüştür. Devrim bu açıdan ayrıntılı bir biçimde irdelenince uluslaşma ve çağdaşlaşma çabasındaki toplumlar için yarar sağlayacak bir model olarak kendini ortaya

koyar. Model olarak bakıldığında ise Atatürk Devrim Modeli ne açıktan kapitalist ne de Marksist gelişme modellerinin kopyasıdır. Atatürk Devrim Modelinin yukarıdaki modellerin kopyası olmadığını belirtmekle birlikte bu modellerden etkilenmediğini söylemek olası değildir. Bu modellerden esinlenmesi, bunların toplum ve ülke koşullarına uyan, toplumun değişmesini sağlayacak olan yönlerini benimek şeklinde olmuştur daha çok. Ancak modelin oluşumunda hiç bir dış etkiyle, zorlamayla karşılaşmamıştır. Çünkü devrimi oluşturan, devrim sürecinde alınan her karar, her uygulama, her düşünce ulusal boyutlarda ele alınmış, ulusal çözümler olarak düşünülmüştür. Bu yönüyle değerlendirildiğinde Atatürkçü gelişme yöntemi kendine özgü ulusal bir model olmuştur denilebilir.

Geri kalmış toplumların devrimci önderleri kendi toplumlarının yapısını ve özelliklerini; bu yapı ve özellik içinde nasıl bir model geliştirmek gerektiğini ve o modelin uygulanabilirlik ölçüsünü başkalarından daha iyi bilirler. Bu nedenle çağdaşlaşma çabasındaki gelişmemiş ülkelerin uygulamaları çoğunlukla bu doğrultuda yapılmaktadır. Modelin özgünlüğünü, Türk Devriminin yapılışındaki ve uygulanışındaki gelişmelerden anlamak olasıdır. Örneğin Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkilerini belirleyen önerisi Meclis'te görüşülürken, bu öneri ve yöntem biçimini eleştirenlere "demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiç bir şeye benzemiyormuş, Efendiler biz benzememekle ve benzetmemekle kıvanç duymalıyız! Çünkü biz bize benziyoruz"⁶⁷ yanıtını vererek ulusal davranma kararlılığını göstermiştir.

Bu açıdan bakıldığında Atatürk Devrimi her yönüyle ulusal bir devrimdir. Sınıfa dayalı devrim değildir. O bütün sınıfları, tüm ulusu içine alan, kavrayan bir kurtuluş, bağımsızlık eylemi oluşturmıştır. Doğrusu işgal altındaki bir ülkenin emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı vereceği verdiği mücadelede başka bir yol da yoktur. Çünkü tarihin hiç bir döneminde işgal altında yok olma tehlikesindeki bir ulusun emperyalizme karşı mücadelesini tek bir sınıfa dayanarak yaptığı görülmemiştir. Mustafa Kemal Atatürk devrimin siyasal örgütünü C.H.P.'yi kurarken de onu bütün sınıfları kapsayıcı bir yapı olarak tasarlamış ve gerçekleştirmiştir. Bu yönüyle C.H.P. bütüncül olmayan çağdaşlaşmaya yönelik tek parti sisteminin somut bir örneği olarak ortaya çıkmıştır. Hatta bu yönüyle başangıçta üst yönetim olarak asker seçkinlerine dayanan parti siyasal kadronun sivilleşmesinde önemli bir işlev

⁶⁷. M. Kemal Atatürk, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1919-1938, I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961, s.196-197.

görmüştür. Hatta Dankwart A. Rustow'a göre Türkiye tek parti sistemi kurarak "militarizm"i yenmeyi başarmıştır. Ancak bu tesbit kimi açılardan doğru olmakla beraber Atatürk Modelinde amaç tek parti modeli kurmak değildir. Siyasal yapının oluşturulmaya çalışıldığı günden beri çok partili bir yaşam devrimin süreci içinde temel amaç olmuştur ancak bu yapı genel konjunktür içerisinde gerçekleştirilememiştir. Hatta bu açıdan tek parti yapısı içinde bir ölçüde de olsa çoğulculuk hoşgörüsüyle karşılanmış, çeşitli konular üzerinde Mecliste oldukça özgür tartışma platformları sergilenebilmiştir. Yanı sıra siyasal yaşamın ileriki aşamalarında ayrıca muhalefet partilerinin oluşturulması için zemin yaratma yoluna gidilmiştir.

Atatürk döneminde iki kez çok partili siyasal yaşama geçiş denemesi olmuştur. Birincisi 1924 yılındaki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, ki, bu deneme partinin Şeyh Said ayaklanmasına siyasal destek vermesi nedeniyle kapatılması sonucu başarısızlığa uğramıştır.⁶⁸ Diğeri de 1930'da kurulan, Serbest Cumhuriyet Fırkasıdır. Ancak, partinin, devrimin kazanımlarını benimsediğini, cumhuriyet ve laikliğin korunması gerektiğini savunmasıyla birlikte, çok partili yaşam ortamının verdiği özgür ortamda, *devrimin hummalı gidişi sırasında sinmiş olan*⁶⁹, bütün Devrim ve cumhuriyet karşıtlarının bu partide yuvalanması ve genç cumhuriyet için oldukça önemli bir tehlike arz etmesi sonucu kapanmasıyla, bu deneme de olumsuz sonuçlanmıştır.⁷⁰ Bütün bu olumsuz gelişmelere karşın Mustafa Kemal Atatürk'ün özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkası başta olmak üzere, muhalefet partilerinin, henüz sürmekte olan devrim koşullarında, kurulmasına yönelik gösterdiği olumlu yaklaşım ve isteklilik Atatürk Devrim Modelinin temel siyasal yaklaşımını sergilemesi bakımından oldukça önemlidir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, çok partili yaşama geçişi sağlamak için girişilen iki denemede de bütün tutucu, bağnaz, cumhuriyet ve devrim karşıtı çevreler büyük bir olaya, bir başkaldırıya, ayaklanmaya girişmişlerdir. 1924'ün Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yarattığı ortam içinde Doğu'da Şeyh Said'in silahlı ayaklanması çıkmış ayaklanma ordu gücü

⁶⁸. Komintern Belgelerinde Türkiye-3 Kürt Sorunu, Haz. Doğu Perinçek, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994, s. 47.

⁶⁹. Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990, s.78.

⁷⁰. KILI, Suna, Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s. 106

ile bastırılabilmiş, bunun sonucu hem bu parti kapatılmış, hem de ülkede bir kaç yıl sürecek yasal bir suskunluk dönemine girilmiş, sıkı önlemler alınmıştır. İkinci deneme olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ve bu partinin çatısı altında tutucu, bağınaz, devrim karşıtı kişilerin ve çevrelerin, parti yöneticilerinin devrimin kazanımlarını savunan tutumuna karşın yer almaları ve bunların yarattığı ortam İzmir'de, Menemen'de bir başka kanlı olayın çıkmasına neden olmuştur (Kubilay'ın şehit edilmesi 23 Aralık 1930).

İzleyen dönemde bu iki önemli denemenin dışında Ahali Cumhuriyet Fırkası, Türk Amele ve Çiftçi Partisi gibi bir kaç parti daha kurulmuş ancak bunlar yeterli etkinlik gösteremedi kendiliğinden kapanmıştır. Bu dönemden sonra devrimlerin ve Cumhuriyet'in kurum ve kuruluşlarıyla yerli yerine oturtulabilmesi ve toplumsal dönüşümün devrimci bir tarzda gerçekleştirilebilmesi ve toplumu daha sağlıklı çok partili yaşama hazırlayabilmek amacıyla 1945'e kadar yeni bir partinin kurulmasına olanak sağlanmamıştır.

Atatürk Devrim Modelinde, tek parti yönetimi, çağdaşlaşma ve toplumun siyasallaştırma süreci içinde bir geçiş, bir ara sistem olarak kullanılmıştır.⁷¹ Teokratik bir temele dayalı, koyu baskıcı bir yönetimden özgürlükçü demokratik bir gönetime geçişte, kuşkusuz bir ara dönem geçirmek zorunludur. Çünkü siyasal parti geleneksel toplumun değil, çağdaş toplumun bir ürünüdür.

Dinsel, geleneksel, ailesel ve budunsal otoritelerin yerini laik, ulusal ve tek bir otoritenin alması, siyasal çağdaşlaşmanın temel koşuludur. Bu açıdan bakıldığında Atatürk devrimi siyasal çağdaşlaşmayı gerçekleştirmiştir.

Atatürk Devrimi çağdaşlaşmayı bir bütün olarak gören, o doğrultuda devleti, toplumu eyleme sokan ilk Türk çağdaşlaşma hareketidir. Bu bütünlük içinde marko ve mikro düzeydeki çağdaşlaşma sorunlarıyla ilgilenilmiştir. Özellikle ulusçuluk ve laiklik ilkeleri hem makro hem, hem de mikro düzeydeki sorunlarla ilintilidir. Laikliğin içeriğindeki akılcılık, kaderciliğin reddi kişisel değer ve davranış biçimlerini doğrudan doğruya etkilemiştir.

Ulusal, dinamik bir çağdaşlaşma eylemi ifade edilen Atatürk Devrimi'nin ilkeleri devrimi yönlendiren devrimle beraber büyüyen ve devrimin düşünsel yönünü oluşturan ilkelerdir.

⁷¹. KİLİ, Suna, a.g.e., s. 108.

Atatürk dönemine kadar "hiç bir düzeltim denemesinin toplumu temelinden değişime zorlayan bir yönü yoktu. Böyle bir değişimin gereği de pek anlaşılmış değildi.⁷² Oysa Atatürk Devrimi'nde her şeyden önce toplumda köklü ve zorunlu bir değişimin gerekliliği düşüncesi egemendi. Dolayısıyla bu gereklilik, Ortaçağ düzeninden yeni bir toplum düzenine geçilmesini zorunlu kılmıştır. Ancak Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen, toplumu çağdaş, laik, ulusal ve özgürlükçü bir yapıya doğru değiştirme eylemi, diğer devrimci toplumların gerçekleştirdiği değişmeden farklı bir değişmeyi içermiştir. Herşeyden önce Türk Devrimi siyasal yasallığın temelini ve siyasal toplumun simgelerinin değişimini kapsamış, birlikte yaşamının sınırları yeniden tanımlanmıştır.⁷³ Bu açıdan Siyasal toplumun yeniden tanımlanması kendine özgü bir biçimde yapılmıştır diyebiliriz. Toplum islamcı yapıdan, çerçevelendirmeden çekilmiş, ulus olarak yeniden tanımlanmıştır.

Dolayısıyla Türk Devrimi yasallığın dinsel kökenini reddetmiş, yasallığın, laik, ulusal bir temele dayatılmasına çaba göstererek birliğin başlıca ideolojik tanımlanmasına da olanak yaratmıştır. Bu bakımdan Atatürk Devrimi yapısal değişiklikler getiren, yüzeysel olmayan, toplumu bir bütünlük içinde değiştirmeyi öngören bir devrimdir.

Topluma yönelik her değişim modelinin, her sistemin belli bir amacı vardır. Böyle olunca Atatürk Devrim modeli de bir amaca yönelik olarak biçimlendirilmiştir. Bu açıdan Atatürk Devriminin birinci amacı çağdaşlaşmak, ikinci amacı da kalkınmaktır. Bu amaçlar doğal olarak uygarlık düzeyine çıkmayı getirecektir. Gerçektende çağdaşlaşmak özü itibarıyla kalkınmayı da içeren bir kavramdır. Çağdaş demokratik toplumun temel amacı insanı her alanda özgürlüğe kavuşturmaktır. Özgür insan sadece ekonomik, toplumsal güvenliğe, eğitim olanaklarına, maddi gönence kavuşmuş kişi değildir. İnsanın aynı zamanda siyasal özgürlükleri, siyasal seçenekler arasında seçim yapma hakkı da olmalıdır. Bu nedenle çağdaşlaşma sadece ekonomik bir kalkınma olarak görülmez.

Çağdaşlaşma olgusu hem devletin ve hem de toplumun geniş çapta dinamikleşmesini öngörür. Çağdaşlaşma yalnızca sanayileşme değildir. Ayrıca toplumsal, psikolojik ve siyasal değişmeyi de içerir.

⁷². BERKES, Niyazi, İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1955, s. 91

⁷³. EISENSTAD, S.N., Revelation and the Transformation of Societies, New York, The Free Press, 1978, s.233

Bu bakımdan çağdaşlaşmayı üç ayrı açıdan incelemek mümkündür.

Sanayileşmeyi ön plana alarak, temel bir ekonomik hareket açısından, geleneksel davranışların ve kişisel bakış açılarının değişmesine yol açan toplumsal ve psikolojik değişimler açısından, siyasal yapıda ve kurumlarda farklılaşmaya gidilmesini, siyasal katılmanın genişlemesini, ulusçuluğun gelişmesini, büyümesini sağlayan çeşitli değişimler açısından diye sıralanabilir. Ancak çağdaşlaşma devrimi gerçekte böyle bir bölümlemeye ayrılamaz. Çünkü ekonomik, siyasal, toplumsal ve psikolojik değişimlerle içiçedir, birbirini destekler ve güçlü kılar. Bu değişimler tamamlanırsa çağdaş toplum durumuna gelinilebilir.

Çağdaşlaşma olgusu böyle belirlenince Türk toplumu özelinde düşünüldüğünde, geleneksel bir toplumun tümünden çağdaşlaşmasını sağlamak ve o yönde başarıya ulaşmasını sağlamak için dört alanda geleneksel güçlerin karşı koymalarını engellemek gerekmektedir. Bunlar, kişinin davranışları, siyasa, ekonomi ve toplumsal yapıdır.

Böyle olunca Türk Devrimi, bir yaşama prensibi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla da ona karşıt kuvvetlerin etkilerini sıfıra indirmek yoluna girmesi bir zorunluluk olacaktır.

Bu bakımdan Atatürk'ün siyasi iktidarını ve kuvvetini diktatörlük olarak değil, geri kurumları yıkma ve medeni bir düzeye çıkma aracı olarak kabul etmek gerekir. O medeni değerleri ortadan kaldırma çabasının aleti olmamıştır. Atatürkçülük menedi bir düzeyde, XX. yüzyıl koşulları içinde kurulacak demokratik bir sisteme ulaşmayı amaç edinmiş bir akımdır. Ama, O herşeyden önce Ortaçağ kalıntısı kuvvetlerin medeni bir toplumu daima baltalayacaklarına olan inançtan hareket etmiştir. Bu kalıntılarla, onların siyasal hayatta, birer kuvvet olmalarıyla kurulabilecek bir rejimin ne derece demokratik olabileceğini araştırmak, demokrasi ile ilgisi bile olamayacağını belirtmek de bu gün bize düşen görevdir.⁷⁴

Atatürk Devrimi bu yönüyle geleneksel güçlere, devrim kaşığı güç odaklarına karşı koyma, koyabilme eylemidir. Devrim sürecinde çağdaşlaşma amacına yönelik her alanda aynı oranda ya da istenen düzeyde başarı sağlandığı savlanamaz, ama Osmanlı toplum yapısına oranla bugünkü Türk toplum yapısı çok daha büyük ölçüde değişmiştir. Bu bakımdan devrim sürecinde devrimcilik, devrim yapan bir ülkede belli bir izlencenin

⁷⁴. TUNAYA, Tarık Zafer, Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul, Maha Matbaası, 1964, s.124

yürütülmesini tutucu güçlerin etkisinden, baskısından kurtarmak anlamı kazanmaktadır ve ortaya ilerici ve gerici güçlerin çarpışması çıkmaktadır.⁷⁵

Bu yönüyle Atatürk Devrim modeli hem çağdaşlaşmayı, hem kalkınmayı öngörür. Bunun temelinde bağımsız ulusal bir devlet, çağdaş kalkınmış bir toplum ve bu toplum içinde özgür bir insan yatar.

Bu erekların gerçekleşebilmesi için ya önceden tasarlanmış ve sistemleştirilmiş bir program, ya da girişilen eylemin gelişme süreci içinde gerçekleştirilen uygulamalardan kaynaklanarak bir sonraki yapılanmayı biçimlendiren sistematize düşünceler bütününe gereksinim vardır. İşte Atatürk Devrimi'nin gerçekleştirilme sürecinde izlenen yöntem ağırlıklı olarak ikinci yoldur. Atatürk Devriminde temel olarak tarihsel birikimin oluşturduğu bir düşünsel yapıya toplumun sınanması ve irdelenmesi yoluyla pratik yapılandırma yöntemi entegre edilmiştir. Bu bakımdan devrim, çağdaşlaşma bir anlamda düşüncenin, tasarlanan yenilikçi atılımların devlet ve toplum yaqamına uygulanması, genel bir deyişle düşüncenin eyleme dönüşmesidir.⁷⁶ Devrimin başarı ya da başarısızlığı ise uygulamaların olumlu ya da olumsuz sonuçlarıyla ortaya çıkar. Bu nedenle Atatürk Devrimi'nin toplum ve devlet yaşamına uygulanması, ulusal birliği sağlama, otorite oluşturma ve eşitliği gerçekleştirme gibi üç ana aşama gözönünde bulundurularak incelenir.

Atatürk Devrimi'nin cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, laiklik, devletçilik, devrimcilik olarak adlandırılan altı ilkesi devrimin ilk yıllarında açık olarak söylenmiş, içerikleri belirlenmiş değildir. İlkeler devrimin siyasal partisinin kongrelerinde görüşülerek oluşturulmuş, 1927, 1931 yıllarında partinin tüzük ve programlarına girmiş, 1935'te bu ilkeler "kemalizm" olarak tanımlanmış, 1937'de de Cumhuriyetin Anayasasına alınarak siyasal sistemin "resmi ideoloji"si olmuştur. İlkelerin ilk başta açık olarak tanımlanmamış olmasına karşın gerek ulusal Kurtuluş Savaşı, gerekse Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllardaki tüm uygulamalar bu ilkeler doğrultusunda oluşmuş, devrimin önderi konuşmalarında sürekli bu ilkelerin içeriklerini amaçlarını vurgulamıştır.

29 Ekim 1923'de başlayan devrim süreci pek çok alanda gerçekleştirilen atılımlarla toplumun çağdaşlaştırılması yolunda uzun bir yol kat edilmiştir. Ancak çok partili yaşamın

⁷⁵. TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, a.g.y., s. 113

⁷⁶. KILI, Suna, a.g.y., s. 189.

başlamasıyla birlikte hem çağdaşlaşmaya, hem de devrim ilkelerine ve düşüncesine ters düşen bazı uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından önce 30 Ekim 1922 günü TBMM'de alınan bir kararla Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamının sona erdiği bildirildi. Ancak gerici milletvekilleri karara kesinlikle karşı çıktılar büyük bir hoşnutsuzluk içine girdiler ve sert tartışmalar oldu. Durumun böylesi olumsuz gelişmesi üzerine Mustafa Kemal Atatürk; *"Egemenlik ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye ilim gereğidir diye görüşmeyle, tartışmayla verilmez. Egemenlik ve saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanlıları zorla Türk ulusunun hükümetine ve saltanatına el koymuşlardı. Bu durumu altıyüz yıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk ulusu bu saldırganlara hadlerini bildirerek ve egemenlik ile saltanatını ayaklanarak kendi eline almış bulunuyor. Bu bir olup bittidir. Bahis konusu olan, ulusa saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten olup bitmiş bir gerçeğin ifadesinden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır, burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse fikrimce uygun olur. Aksi takdirde yine gerçek usulüne uygun biçimde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir"* içeriğindeki konuşmasıyla mevcut durumun bir devrim durumu ve dolayısıyla devrimci tavrın hiç bir zaman geriye dönüşü öngöremeyeceğini gerekirse devrimin yasalarının, işletilebileceğini ortaya koymuştur.⁷⁷

Sabırla ördüğü saltanatı kaldırma kozasının birdenbire çıkmaza girmesi üzerine Atatürk'ün takındığı bu kesin ve ihtilalci tavır çok dikkate değer bir yaklaşımdır. Sonuç olarak 1 Kasım 1922 gecesi alınan bir kararla İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren saltanatın ebediyen kalkmış olduğu belirtiliyordu.⁽⁷⁸⁾

Saltanat kaldırılırken çağlar boyunca onun ayrılmaz bir parçası olan hilafet saklı tutuluyordu. Bu, ulaşılmak istenen ulusal birliğe, ulusal topluma ters düşen bir otorite kaynağıydı. Uluslaşma sürecindeki bir toplumda ulusu değil ümmeti öngören dinsel birlik simgesi "hilafet"i ve "halife"yi yaşatmak, bu kurumu devlet ve toplum yapısı içinde bulundurmak çelişkili bir durum yaratacağı gibi uluslaşma sürecine de olumsuz etkide bulunacaktır. Bu nedenle cumhuriyetin ilanından dört ay sonra da hilafet kaldırılmış, ve

⁷⁷. YÜCEKÖK, Ahmet, 100 Soruda Türk Devrim Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 66.

⁷⁸. MUMCU, Ahmet, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkılap Yayınları, Ankara, 1992, s.117.

böylece dinsel hizmetler devlet örgütü içinde hükümete bağlanmıştır.⁷⁹

Bu gelişmelerin doğrultusunda çağdaşlaşmanın gereği olarak, cumhuriyet öncesi dönemde ulusal ve laik eğitime ters düşen okullar, azınlık okulları, dinsel okullar, tekkelerdeki mezhep ve tarikat eğitimleri, yabancı kültürleri aşıl原因, yabancı dilde öğretimi sürdüren yabancı okullar ve diğer devlet denetiminden uzak bulunan eğitim kurumları yeri geldikçe bir bir kaldırılmıştır. Çünkü devletin denetiminden uzak bulunan eğitim kurumlarıyla bir toplumda ulusal birliği ve ulusallaşmayı sağlamak mümkün değildir. Bu tür okullar ve eğitim kurumları uluslaşmanın önündeki en büyük engellerdendi. Bu nedenle 3 Mart 1924'te öğretimde birlik sağlanmış ve Şeriye ve Evkaf Bakanlığı kaldırılarak tüm öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Hemen ardından "1924 Anayasası" olarak anayasa hukukunda yer alan Cumhuriyet'in temel yasası kabul edilmiş, sistemin bütün içeriği çerçevelendirilmiştir. Yeni Anayasaya göre devlet bir Cumhuriyet, egemenlik de kayıtsız şartsız ulusun oluyordu. Anayasa devletin yönetim biçiminin Cumhuriyet olacağını teyid ederken, bu birliğin temelini Türk ulusunun oluşturduğunu vurguluyordu.

Ancak sürecin gereği olarak, "devletin resmi dili"nin "Türkçe" olduğu kaydı bu dönemde Anayasa'da yer alırken, laik yapılanma sürecinde henüz devletin dininin islam olduğu ibaresi korunuyordu. Bu durum laik bir yapılanma içindeki yönetsel ve toplumsal yapı için çelişkili bir durumu göstermekteydi. Bu çelişik durum zaman zaman ilişkisi çerçevesinde dört yıl sonra 10 Nisan 1928'de giderilecektir. Bu tarihe gelinceye kadar biçimsel yönünden çok toplumsal toplumsal anlayış değişikliğini gerçekleştirmesi bakımından ele alınması gereken şapka ve kılık kıyafet devrimi gerçekleştirilmişti. Bu değişimin temel felsefesi çağdaş, uygar ve laik bir toplumun aynı zamanda biçimsel yönden de çağdaş, laik ve uygar olmasının gerekliliği idi.⁸⁰

Öte yanan bu yaklaşım aynı zamanda devrimin içeriğiyle birlikte simgelerini de getirmesi anlamında önem taşımaktadır.

Türk Devrimi tarihi gelişim sürecinde bağrında doğduğu geleneksel toplumun var olan

⁷⁹. KİLİ, Suna, a.g.y., s.191.

⁸⁰. KİLİ, Suna, a.g.y., s.192.

kurumlarını da devrim anlayışı çerçevesinde değiştirmek, yıkarak yerine daha ileri, konumda kurumlar getirmek durumundaydı. Bu anlamda 30 Kasım 1925'te geleneksel toplumun kurumları ve simgeleri olan tüm tekke, zaviye ve türbeler, tarikatlar kaldırılıyor, bilime aykırı ilkel alışkanlıkların kaynakları kurutuluyordu.

Çünkü çağdaşlaşma yoluna girmiş bir toplumun gereksinimlerine geleneksel kurumlar ve dinsel yapıların tam olarak yanıt vermesi olanaksızdır. Her ne kadar II. Mahmut'tan başlayarak bazı hukuksal düzenlemeler Cumhuriyete miras bırakılmışsa da bu hukuksal yapıların ve düzenlemelerin kısmi olarak çağdaş hukukun ilkelerini içerdiğini ve çoğunlukla dinsel temellere dayandığını bilmekteyiz.⁸¹ Bu sürecin devamı olarak, toplumun bilimsel ve teknolojik anlamda çağdaş bilim ve teknikle daha kolay entegre sağlayabilmesi için takvim, saat, metre gibi ölçü birimlerinde uygar dünya uluslarının kabul ettiği ölçü birimleri benimsenmiştir.

Aynı anlayış çerçevesinde Türk ulusunun çağdaş ve uygar kültürlerle, bilimle, teknikle daha kolay iletişim içine girebilmesi ve ayrıca toplumun ulusallaşma, laikleşme ve kendikültürünü tanıyıp kolayca öğrenebilmesi için, aynı zamandaulusal birliği güçlendirmeye yönelik olarak, 3 Kasım 1928'de "Türk Harfleri Hakkındaki Kanun"la Yeni Türk Alfabesi benimsenmiştir. Türk toplumuna uluslaşma sürecinde bir tarih bilinci kazandırmak için 15 Nisan 1931'de bilimsel bir anlayışı ilke edinen Türk Tarih Kurumu kurulmuş, aynı anlayış çerçevesinde ulusun kendi dilini ve kültürünü sahiplenmesi ve geliştirebilmesi için 12 Temmuz 1932'de de Türk Dil Kurumu kurulmuştur. Türk Devrimi'nin öngördüğü çağdaş uygarlığı ve laik bir toplumu ve yeni insan tipini oluşturmak için yeni anlayış çerçevesinde bilimsel esaslarla donatılmış Millet Mektepleri, Halkevleri, Halkodaları, Köy Öğretmen Okulları gibi yeni cumhuriyetin insan tipini yetiştirecek çağdaş ve laik bilim ve eğitim kurumları oluşturulmuştur.

Bilindiği gibi bu süreç Kemalist ideolojinin oluşturulması sürecini de içermektedir aynı zamanda. Nitekim 19 Şubat 1932'de kurulan Halkevleri Atatürk Devrimi'nin ulusal kültür yaratma çabalarının, bu kültürü yayma girişimlerinin halka açılan kapısı olmuştur Kültürü tüm içeriği ve alanlarıyla geniş kitlelere benimsetme bu çabada kadın erkek, yaşlı genç tüm yurttaşları görevli kılma, bu anlamda kentlerde halkevleri, köylerde ise halkodaları kurulması

⁸¹ KILI, Suna, a.g.y., s.193.

toplumu devrimin felsefesinin öngördüğü çağdaş toplum ve laik birey yaratma çabası oluyordu. Bu kurumlar aynı zamanda devrimin ideolojisinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması işlevini de üstlenmekteydi.

Ancak bu devrimci atılım süreci Mustafa Kemal Atatürk'ün ifade ettiği gibi; devrimin ateşli anlarında sinen gerici güçlerin devrimin ateşli hamlelerinin yavaşlaması sonucunda yeniden hortlamaya başlamasıyla giderek yavaşlamış ve bir süre sonra da karşı devrimin başlangıcı olacak şekilde durmuştur. Nitekim Türk Devriminin en önemli hatta stratejik önemdeki ve devrimi besleyen ve ideolojik gelişmesini sağlayan Halkevleri ve Halkodaları çalışmalarını 8 Ağustos 1951'e kadar sürdürmüş, bu tarihte TBMM'de kabul edilen ve 11 Ağustos 1951 tarihinde yürürlüğe giren 5830 sayılı yasa ile kapatılmıştır.⁸² Bu eylemin bir karşıdevrim hareketi olduğunu anlamak için yurt çapında en ücra köşelere kadar yayılmış olan bu kurumların sayısını vermek yeterlidir. Dönemin Türkiye'sinin şehirleşme olgusu ve nüfus durumu gözönüne alınırsa, bu kurumların ne kadar yaygın ve toplumda kabul görmüş olduğu yeterince anlaşılacaktır. Çünkü bu yasa ile kapatılan halkevi sayısı 478 iken köylerde kurulmuş olan halkodası sayısı 4322'dir.⁸³

Bu kısa saptamadan sonra devrimin ideolojisinin yapılanma sürecine yeniden dönebiliriz.

Atatürk Devrimi ideolojisinin temel ilkelerinden olan Halkçılık ilkesinin doğal sonucu olarak, Atatürk Devrimi toplumsal çağdaşlaşmayı gerçekleştirme anlamında ailelere, aşiretlere, bey, paşa, paşazade, hacı, hafız, molla, hazret gb. sanlarla tanınıp anılan ve çevrelerinde etkinliği olanlara ayrıcalık tanımayarak eşitlik ilkesinin yerleşmesini getirmiştir.

Başarılı Kurtuluş Savaşının sonunda bağımsız yeni Türk Devleti doğmuş, ve ulusun kayıtsız ve koşulsuz egemenliğine dayalı yeni bir siyasal sistemin temelleri atılmıştır. Bu siyasal sistemin temel felsefesini oluşturan Mustafa Kemal Atatürk'ün düşüncelerinin kristalize olmuş biçimi ilkeler daha Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında "Kemaliz" ve daha sonraları da hem "Kemalizm", hem de "Atatürkçülük" olarak adlandırılmıştır. "Kemalizm" kavramının kullanışı ise Kurtuluş Savaşı sürecinde Batılıların Kuvay-i Milliyeciler verdiği genel adla başlar. "Atatürkçülük" ise özellikle Cumhuriyetin kuruluşundan sonra izlenen

⁸². KİLİ, Suna, a.g.y., s.199.

⁸³. KİLİ, Suna, a.g.y., s.199.

devrimlerin ve devrimlere ilişkin düzenlemelerin dayandığı ve esaslarını Mustafa Kemal'in fikirlerinden alan sistematik öğretiyi Türk aydınının verdiği ve devletçe de kabul gören bir kavramdır.⁸⁴

Atatürkçülük döneminin ideolojik yapıları ve ideolojik tanımlamaları açısından ele alındığında, diğer kapalı siyasal ideolojilerdeki, kapalı siyasal yönetim biçimlerindeki katılığı sergilemez. Uygulama bakımından da çoğu kez zamandaş ideolojilerin siyasal yönetim biçimlerindeki yıldırı eylemlerine dönük bir kalkınma modelini benimsemez. Atatürk Devrim modeli özünde barışçıdır. Bu model mutlu bir azınlığın yararına işleyen sistemi, durağanlığı benimsemez. Bu bakımdan bu model ve bu modelin ideolojisi olan Atatürkçülük, bölücü, ayrımcı değil, birleştirici, bütünleştiricidir. Bir sınıfın üstünlüğüne değil bütün toplumsal kesimlerin, ulusun, ulus istencinin üstünlüğüne dayatılmak istenmiştir. Türk devrimi, Atatürk'ün eylemidir. Atatürkçülük de bu eylemin, bu devrimin düşünsel kaynağıdır.

Geri kalmış sömürge ve yarısömürge ülkeler için çağdaşlaşma istemi içinde bulundukları durumdan kurtulmak için önemli bir itici unsurdur. Özellikle gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda çağdaşlaşma özlemi, kararlılığı bütün dünyayı etkileyen bir olgudur. Bu kararlılığı, bu özlemi eyleme dönüştüren, bu uğurda ilk başarılı kurtuluş savaşını veren Atatürk'ün önderliğinde Türk ulusudur. Eylemin düşünsel yönü de Atatürkçülüktür.

Atatürkçülük ortaya çıktığı ve içinden doğup geliştiği tarihsel süreci bakımından daha sistematik bir yapı içermezken bile bilimselliği ve akılcılığı kendisine şiar edinmişti. Bu anlamda Atatürkçülük islamcı görüşler, yabancı ideolojiler ışığında çağdaşlaşmayı reddeder. O bütün bilimsel düşün akımlarının doğru ve akılcı yönlerini benimser ve bu yaklaşımıyla bütün bu olumlu yönlerini olduğu gibi almak yerine içinde bulunduğu ülke ve toplum gerçeklerini gözönüne alarak belli bir senteze ulaşmaya çalışır. Türk toplumunun ve ülkenin pratik gerçeği, Atatürkçü düşüncenin biçimlenişinde ve özgün bir gelişme ortaya koymasında önemli bir yere sahiptir. Bu bakımdan Atatürkçülük Türkiye'nin geleceğe yönelik amaçlarının odak noktasını oluşturmada bağımsız bir değer işlevi görür. Öte yandan çağdaşlaşma aracı olark da bağımlı bir değer işlevi üstlenir. Atatürkçülük sürükli olarak eylemle koşut bir gelişme izlemiş, eylemle ilişkili olduğundan bir çağdaşlaşma aracı olarak kullanılmıştır.

⁸⁴. KİLİ, Suna, a.g.y., s.212

Felsefi açıdan Batı'nın olguculuk (pozitivizm) ve dayanışmacılık (solidarizm) akımları Atatürkçülüğü oldukça etkilemiştir. Öte yandan Atatürkçülük gerek düşünsel yaklaşımlarında gerekse pratik uygulamalarında ulusların, toplumların, kişilerin bağımsızlığını, özgürlüğünü insan, toplum ve devlet yaşamının ayrılmaz, vazgeçilmez ve tartışılmaz ana ögesi saymıştır. Oluşturulmak istenen devrimci kalkınma modelinin temel özelliklerini ulusal kalkınma, ulusal çıkarın ve toplum yararının kişi ve sınıf yararlarından, egemenliklerinden üstün tutulduğu bir gelişme çağdaşlaşma anlayışı oluşturur. Bu nedenle ne Batının kapitalist gelişme modelini benimsemiş, ne de Sovyet Rusya'daki toplumcu modeli benimsemiştir. ancak toplumcu ideolojinin kalkınmada devlete ağırlık veren yönlendirmelerinden esinleniği gibi kapitalist kalkınma modelinin de bireyi önemseyen, ekonomik yaşamda etkinleştirilmesi gerektiği anlayışını benimsemiştir. Bu anlamda geliştirilen ulusal model, hem Türkiye için, hem de diğer "mazlum" ülkeler ve toplumlar için yeni bir kalkınma çağdaşlaşma yöntemidir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde Atatürk Devrim modelinin ve Atatürkçülüğün ulusal bir eylem ve ideoloji olmasının yanı sıra uluslararası boyutundan da söz etmek gerekmektedir. Atatürk devriminin ve Atatürkçülüğün ulusal ve uluslararası boyutunu, Ulusal Kurulu Hareketinin lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün diğer sömürge ve yarı sömürge ülkelerin bağımsızlık savaşlarına ilişkin bizzat söylediği şu sözlerinde görmek mümkündür: *"Şimdi, günün ufukta ağardığını nasıl görüyorsam, bütün mazlum Şark milletlerinin de uyanışını öyle görüyorum İstiklal ve hürriyetlerine kavuşacak olan daha birçok kardeş millet var. Emperyalizm ve müstemlekecilik yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletlerin arasında hiç bir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı hakim olacaktır."*⁸⁵

Atatürk Devrimi'nin amacı Türk ulusunu, kapalı bir toplum yaratmadan, bağımsız olarak çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için us'u, bilimi egemen kılan laik, halkçı, devrimci, özgürlükçü, ulusçu, Cumhuriyetçi bir toplum ve devlet yönetimi öngörülmüştür.

Atatürkçülüğün düşünsel çerçevesini ortaya koyarken onun eylem ve düşün yönünün içiçe geçmiş bir durumda bulunduğunu unutmamak gerekir. Çünkü Atatürkçülüğün gelişme temelinde öncelikle eylem vardır. Kurtuluş savaşından önce ulusal bir ideoloji sözkonusu değildir. Atatürkçülük bir ideoloji olarak Cumhuriyet yıllarında geliştirilmiştir. Buna karşın ulusal savaş döneminin belgelerinin bazı temel ve belirgin kavramları Atatürkçü düşüncenin

⁸⁵ KARAL, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986. s. 17

yapılanması sürecinde birer ilkesi olmuştur. Atatürkçülük ideolojisinin gelişme yıllarında bu ideolojinin yapılanmasında kuramsal çalışmalardan çok eylem ve olaylar etken olmuştur. Kurtuluş Savaşı dönemi, Atatürk Devrimlerinin atılım yılları, karşı devrimci unsurlarla ve anlayışlarla mücadele süreci, bütün bu çalışmalar ve olaylar ideolojinin ilk yıllarındaki gelişmesine yön vermişlerdir. Ülkenin içinde bulunduğu konjüktürel dönem ve bu dönemin mücadeleye kazandırdığı ilkeler, kurtuluş hareketinin kadrosunun savaşım dönemindeki olaylar karşısındaki tutumları, olaylara bakış açıları ve değerlendirmeleri uğruna eyleme geçtikleri temel görüş ve inançları da biçimlendirmiştir. Bu temel görüş ve inançlar her şeyden önce uğruna mücadele edilen ülkenin ve ulusun tam bağımsızlığı, uluslaşma bilincini kazanma, çağdaşlaşmayı amaç edinme; Türk devletini geleneksel Osmanlı İmparatorluğu'ndan çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüştürme ve siyasal yönetim biçimini ulusal egemenlik temeline dayandırma istemiydi. Bütün bunlar Atatürkçülüğün ilk geliştirilen yönleri olmuştur.⁸⁶

Tarihsel bakış açısı bize Atatürkçülüğün bir gelişme sürecinde oluştuğunu göstermektedir. Bu süreç özellikle 1919-1938 yılları arasında Mustafa Kemal Atatürk'ün özel çabaları sonucu incelenme, oluşma ve uygulanma olanaklarına kavuşmuştur. Ulusal savaşım, devrim atımları, Atatürk'ün kişiliğinde geliştirdiği tavırlar ve bu tavırların ortaya koyduğu düşünceler, parti kurultaylarında üretilen programlar ve ülke gerçeklerinin pratik sonucu olan değerlendirmeler Atatürk ilkelerinin ve felsefi bakış açısının doğmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Bu sürecin işleyişi içinde 1935 yılındaki CHF kurultayında Atatürkçülük "Kemalizm" olarak tanımlanmış, cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik bu ideolojinin temelini oluşturmuştur.

Atatürkçülüğün temel ilkelerinin biçimlenişinde Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın süreci içinde geliştirilen ve savaşımın niteliğini ve yönünü belirleyen kimi kavramlar oldukça önem taşımaktadır. Bu kavramları doğru bir biçimde tahlil etmeden Atatürkçülüğün felsefi yaklaşımını ve ideoloji olarak dünyayı kavrayışını anlamamamız oldukça zor olacaktır. Ulusal kurtuluş savaşımı döneminin belgelerinde, kongrelerinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararlarda bu kavramları nitelik ve nicelik olarak şekillenişini açık bir biçimde görebiliriz. Bu kavramlar temel olarak şunlardır. halk, halkçılık, ulusal egemenlik, ulusal istenç, ulus, ulusçuluk, ulusal birlik, ülkelerin eşitliği, ulusal bağımsızlık, ulusal dayanışma,

⁸⁶. KİLİ, Suna, a.g.y., s. 219.

bütün ulusların bağımsız olma hakkı, insan hakları, teknoloji, dünya uygarlığı; yayılcılığın, saltanatın, hilafetin, panislamizmin, pantürkizmin reddi ve tam bağımsızlık...⁸⁷

Bu kavramlar arasında ulusal egemenlik, Türk Devrimi'nin yönetsel niteliğini ortaya koyarken tam bağımsızlık ise anti emperyalist karakterini ve dünya ulusları ile eşit bir statüyü ön görmesi bakımından Atatürkçülük ideolojisinin iki ana odağını oluşturur.

Bu anlamda Atatürkçü bağımsızlık anlayışı tündür ve yalnız siyasal, ekonomik, parasal, yargısal bağımsızlığı kapsamakla yetinmez ideolojik bağımsızlığı da içerir.⁸⁸

Ulusal bağımsızlık savaşımının ve Yeni Türk Devleti'nin oluşum sürecindeki yapılanmanın ideolojik bağımsızlık yönünü Mustafa Kemal Atatürk TBMM'deki bir konuşmasında şu sözlerle ifade etmektedir: *"Biz ülke ve ulusumuzun varlığını ve bağımsızlığını kurtarmak için karar verdiğimiz zaman kendi görüşlerimize uyuyor ve kendi gücümüze dayanıyorduk. Hiç kimseden ders almadık. Hiç kimsenin aldatıcı sözlerine kanarak işe girişmedik"*.⁸⁹

Bu bakımdan Yeni Türk Devleti'ni yaratan temel güç ulusal güçtür. Atatürkçü Devrim Modeli'nin gelime süreci içinde biçimlenen ideolojik yapı ise esas olarak bu ulusal gücü harekete geçirmeye yöneliktir.

Gerek Amasya Genelgesi'nde, gerek Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki çalışmalarda, sürekli gerçekleştirilen eylemin ulusal niteliğinden ve bunun doğal sonucu olarak da ideolojisinin özgünlüğünü sergileyen özelliklerin ortaya konduğu beyan, karar ve ifadelerle rastlamaktayız. 24 Nisan 1920'de Hükümet kurulması için TBMM'ne verdiği önergede;⁹⁰ Eylül 1920'de yayınlanan Halkçılık Programında⁹¹ TBMM Hükümeti'nin anayasasının⁹² kabulü için yaptığı konuşmalarında, İkinci Grupla⁹³ olan çatışmalarında Mustafa Kemal'in

87. KİLİ, Suna, a.g.y., s. 219-220.

88. KİLİ, Suna, Kemalizm, Robert Kolej İş İdaresi ve İktisat Bölümü Yayını, İstanbul, 1969, s.24-25.

89. KARAL, a.g.y., s.16.

90. KİLİ, Türk Devrim Tarihi, s.61-64.

91. ARAR, İsmail, Atatürk'ün Halkçılık Programı, Baha Matbaası, 1963, İstanbul, s. 34.

92. KİLİ, Turkish Constitutional, Developments and Assembly Debates on The Constitutions 1924 and 1961, Robert Kolej Araştırma Merkezi, İstanbul, 12-18, 160-162.

93. KİLİ, Suna, Türk Devrim Tarihi, s. 140-142.; Ayrıca Bkz: TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, c.III, Hürriyet Vakfı Yayınları, s.594-604

yalnız Türkiye'nin siyasal ekonomik, parasal, yargısal ve ideolojik bağımsızlığıyla ilgilenmediği belirgindir. O aynı zamanda, yeni ve çağdaş bir düzen, yeni bir devlet, yeni bir siyasal yönetim biçimi kurma çabası içindedir. Tam bağımsızlık ilkesi, ulusal bir ideolojiye kavuşmak kararlılığı bütün bu eylemlere yön veren temel bir inanç, bir yaklaşım olmuştur.

Bu anlamda Atatürk'ün eylemi geri kalmışlıktan kurtulma devrimidir. Devrim süreci içinde teori ve pratiğin iç-içeliği ve birlikteliği sonucu kristalize bir biçim alan Cumhuriyetçilik, Laiklik, Ulusçuluk, Halkçılık, Devrimcilik ve Devletçilik ilkeleri bu devrim eyleminin yönlendirici ilkeleri olmuştur.⁹⁴

Atatürkçü devrim modelini ve ideolojik yapılanışını yorumlarken Suna Kili, bunu, Yeni Türk Devleti'nin kuruluş sürecinin birlik oluşturma, otorite kurma ve eşitlik sağlama olgularıyla ilişkilendirmektedir. Bu bakımdan Atatürk Devrim modelinin uygulama aşamaları olarak birliğin kurulması, otoritenin sağlanması, ve eşitliğin gerçekleştirilebilmesi Atatürkçülüğün altı ilkesiyle oldukça yakından ilgilidir.

Devrimin süreci içinde ulusçuluk, halkçılık, laiklik ve devletçilik ilkeleri birliğin oluşturulması aşamasının ideolojik ilkeleri olarak karşımıza çıkar. Birliğin oluşturulmasından sonra gelen aşama olan otoritenin kurulmasında ise cumhuriyetçilik, ulusçuluk ve laiklik ideolojik ilkeleri belirleyici işlevler üstlenmiştir. Eşitliğin gerçekleştirilmesinde ise, cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik devrimin ideolojik ve yapısal bütünlüğünün oluşması açısından son aşama olarak Atatürkçülük ideolojisinin ana ilkelerini oluştururlar.⁹⁵

Bu ilkelerin ışığında Atatürk Devrim modelinin birlik, otorite ve eşitlik sağlama çabası toplumu çağdaş bir düzeye ulaştırıp mutlu kılma amaçlarına yöneliktir.

Çağdaş, demokratik, laik ve uygar bir toplum yaratma yöntemi ve klavuzu olarak Atatürkçülüğün bu altı ilkesi Türk toplumunun geçirdiği tarihsel sürecin bir birikimi olarak ortaya çıkmıştır. Çağdaş, kalkınmış, laik ve uygar uluslar düzeyinde bir toplum yaratmanın yöntemi olarak Atatürkçülüğün altı ilkesini kavramsal açıdan ve uygulanış bakımından ele aldığımızda, bir bütün olarak modern dünyanın ulaştığı düzeye ulaşabilmenin bir klavuz

⁹⁴. KİLİ, Suna, *Atatürk Devrimi*, s.124.

⁹⁵. KİLİ, a.g.y., s.225.

programı olarak karşımıza çıkmaktadır.

C. Atatürkçülüğün İdeolojik Nitelikleri

1) Cumhuriyetçilik

Siyasal bir eylem biçimi olarak Atatürkçülük ideolojisinin mücadele sürecinin ortaya koyduğu uygulamalar, siyasal yönetim biçimi olarak onu Cumhuriyet yönetimini benimsemesini gerekli kılmıştır. Çünkü mücadelenin doğal süreci içinde ortaya çıkan gelişmeler, mücadelenin strateji ve taktiklerinin saptandığı kongreler, bildiriler, tamimler ve son olarak da Ankara'da oluşturulan meclis siyasal yönetimin pratik olarak bir cumhuriyet uygulaması biçiminde gelişmekteydi. Kurtuluş Savaşı'nın getirdiği düşünsel birikim de yönetim biçiminin Cumhuriyet olarak şekillenmesine yönelikti. Bu anlamda Atatürkçü ideolojinin benimsediği siyasal yönetim biçimi Cumhuriyet olacaktır. Böylece siyasal otorite bu yönetim biçiminde oluşturulacak.

Cumhuriyetçilik devlet yaşamında, yönetimde, bu yönetimin işleyişinde Türk ulusunun istencini egemen kılınmasıdır. Siyasal otorite kaynağını ve gücünü ulustan, halktan alan bir yönetim biçimi olarak Cumhuriyet, günü ve geleceği için karar verme, yazgısını belirleme ve saptama hakkını halkın isteninin belirlediği bir yönetim biçimidir. Bu anlamda Mustafa Kemal, Yeni Türk Devleti'nin yönetimini oluştururken daha cumhuriyet kavramıyla adlandırılmamışken 13 Ağustos 1923 tarihli bir konuşmasında Yeni Türk Devletinin bir halk devleti olduğunu ifade ediyordu.⁹⁶

Cumhuriyet siyasal yönetim biçiminin uluslaşması ve halklaşması olarak aynı zamanda eşitlik doğrultusunda değişimi de sağlayan, bir yönetim biçimidir. Dolayısıyla uluslaşmış ve halklaşmış bir yönetim biçiminin daha çağdaş bir yapıya kavuşması ve demokratik bir yapı olarak kendini yeniden yaratması ve geliştirmesi için us'u, bilimi ilke edinen laik bir düzeni öngörmelidir. Bu anlamda 1924 Anayasasının, 1928 yılında laikleştirilmesi cumhuriyetin bir yönetim olarak yukarıdaki anlayış çerçevesinde çağdaş bir özelliğe kavuşturulmasına yöneliktir.

Siyasal bir yönetim biçimi olarak gücünü halktan ulustan alan Cumhuriyet yönetiminin

⁹⁶. ATATÜRK, Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 320.

ideolojik yönü olan Cumhuriyetçilik, temel felsefe olarak ulusun tüm bireylerinin yönetime etken katılımını öngörür⁹⁷

Bu yönleriyle Atatürkçülük ideolojisi içinde Cumhuriyetçilik anlayışı, ulusçu, demokratik, özgürlükçü ve çoğulculuğa açık bir ilkedir. Bu anlamda Atatürk Devrim modelinde "otorite" cumhuriyetçi, laik ve ulusçudur. Laik, ulusçu ve eşitliğe yönelik özellikleriyle Cumhuriyetçilik Atatürk Devrim modelinde "otorite"nin oluşturduğu temel nitelikleri yansıtır. Bu bakımdan 29 Ekim 1923 tarihi, Atatürk Devrim sürecinin ve ideolojik yönünün doğal bir uzantısı olarak Cumhuriyet'in ilanıyla Türk Devrim tarihinde önemli yerini almıştır.

Saltanatın 1 Kasım 1922'de kaldırılması ve ardından bir yıl gibi kısa bir süre sonunda 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilan edilmesi, saltanata dayalı altıyüzyıllık yönetim biçiminin getirdiği geleneksel kişi iradesine dayalı yönetim tarzını sona erdirmiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesi, yeni yönetimi ulusal istence oturtma düşüncesinin hem çağdaş adını koymak, hem de bu düşüncenin yasallaştırılması anlamına geliyordu.

Cumhuriyet, yeni Türk Devleti'nin anti-empyralist bir kurtuluş savaşı sonucu konan adı olarak, geleneksel bir toplum yapısından ve otokratik-teokratik bir yönetim anlayışından koparak, çağdaş laik, ulus istencine dayalı ve eşitlik ilkesini benimsemiş, uygarlığı ve özgürlüğü hedefleyen bir yönetime geçişinin ve bireyin "kul"luktan, "tebaa"lıktan, özgür ve demokratik anlayışa sahip bir vatandaşa yükselişinin simgesidir. Bu anlamda Kurtuluş savaşının ve Türk Devrim hareketinin şekillendiği nesnel koşulların ortaya koyduğu yönetim biçimi ancak Cumhuriyet olabilirdi.

1) Ulusçuluk

18. yüzyıl aydınlanma düşüncesinin, 1789 Fransız Devrimiyle somutlaşan siyasal ve sosyal ve kültürel bir getirisi olarak ulusçuluğun, Ortaçağ' hristiyanlık aleminin (ya da uluslararası öncesi) düzenin bozulmasının bir ürünü olduğu; ulusların, Rönesans'ın maceracı ve mağrur bireycilik ruhunun bütünleyici bir ulusal düzlemdeki yansımasını temsil ettiği yaygın bir kanıdır.⁹⁸ Ulusçuluk bu yönüyle aristokratik, otokratik, hanedana, teokrasiye

⁹⁷. KİLİ, Suna, a.g.y., s. 227.

⁹⁸. CARR, Edward Hallet, Milliyetçilik ve Sonrası, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.11.

dayalı yönetimlerin ve toplumu kavrama ve yorumlama anlayışlarının bir bir yıkıldığı yeni ve modern anlamda ulusal, demokratik, çağdaş ve laik bir dünyanın kuruluşunun da habercisiydi. 1800'lü yılların Avrupa'sında ortalığı kasıp kavuran ulusçuluk kavramı Türkiye'ye oldukça geç girmiş bir kavramdır. Bu anlamda kavramın Türkiye'de görülmesi ve tartışılması 20 yüzyılın başlarında oldukça yeni bir durumdur. Türkiye'de bir kavram ve ideoloji olarak toplum katmanlarınca benimsenmesi, Atatürk Devriminin bir başarısı olarak görülmelidir.⁹⁹ Ulusçuluk anlayışı gelenksel Türk toplumunun "ümme" olarak yaşama inancını reddeder ve çağdaşlaşmanın en önemli öğeleri olan ulus ise yurttaş olarak yaşama gereğini ve gerçeğini benimser. Atatürk ulus olarak yaşamanın, çağdaş topluma dönüşmenin en önemli ve zorunlu bir gereği olduğunu biliyordu. Bu konuda 1920'de yaptığı bir konuşmada şunları ifade etmektedir. *Bir millet, varlığı ve hukuku için bütün kuvvetiyle, bütün fikri ve maddi güçleriyle alakadar olmazsa, bir millet kendi kuvvetine dayanarak varlığını ve bağımsızlığını temin etmezse şunun, şunun bunun oyunacağı olmaktan kurtulamaz Milli hayatımız, tarihimiz ve son devirde idare tarzımız, buna pek güzel delildir. Bu sebeple teşkilatımızda milli güçlerin etken ve milli iradenin hakim olması esası kabul edilmiştir. Bugün bütün cihanın milletleri yalnız bir egemenlik tanırırlar: Milli egemenlik...(Nutuk: III, s.1185)"*¹⁰⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarın kaynağı halk değildi. Atatürk Osmanlı İmparatorluğu'nun dinsel yapısının, ümmetçilik'in ve bunları yaşatan düşünce ve kurumların yerlerine ulusun varlığını, ulusal istenç ve ulusal egemenlik ilkelerini koyarken, çağdaş, laik, demokratik topluma dönüşmemizin temellerini atmış oluyordu.¹⁰¹

Ulusçuluk akımı Türkiye'yi olduğu kadar özellikle gelişmekte olan tüm ülkeleri de ilgilendiren bir konudur. Çağdaş ulusçuluğun, çağdaşlaşma eylemlerine koşut bir gelişme eğilimi gösterdiği de bilinmektedir.

Çağdaşlaşma bağımsızlığını sağlamış toplumların başlatıp geliştirdiği bir süreçtir. Ulusçuluk akımının ilk amacı sömürge durumuna düşen ya da sömürülen toplumları

⁹⁹ RUSTOW, Dankwart, A. A. *World of Nations: Problems of Political Modernization*, Washington D.C.: The Brookings Institution, 1967.

¹⁰⁰ ATATÜRK, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Haz. Utkan Kocatürk, Turhan Kitabevi, Ankara 1984, s.25

¹⁰¹ KILI, Suna, a.g.y., s.232.

bağımsızlığa yöneltmek, ülkülerin bağımsızlığını sağlamaktır. Çağdaş toplumlar, bağımsızlıklarını koruyan tüm olanaklara çağdaşlaşmayı gerçekleştirerek kavuştukları için ulusçuluk akımı çağdaşlaşma özlemini içermekte ve onu gerçekleştirme doğrultusunda gelişmektedir. Çağdaş ulusçuluk akımı çağdaşlaşma özlemini içermekte ve onu gerçekleştirme doğrultusunda gelişmektedir. Çağdaş ulusçuluk anlayışı, geleneksel toplumdan sıyrılıp çağdaş toplumu yaratacak gereklerin, koşulların hazırlanmasını önerir.

Atatürk ulusçuluğu Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını korumayı ve aynı zamanda Türk toplumunun çağdaşlaştırmayı amaç edinmiştir. Bu ulusçuluk öbür devletlerin bağımsızlığına saygı gösteren bir ulusçuluktur; irredentist değildir. Atatürk ulusçuluğu bu anlamda ulusçuluğun doğasında var olan paradoksa izin vermez. Çünkü ulus olmak için gerekli ve yeter koşullar olduğu öne sürülen ırk ögesi Atatürk ulusçuluğu içinde yer almaz. Atatürk ulusçuluğu için Türk ulusu deyince "*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkı anlaşılır*"¹⁰². Bu tanımından hareketle ulus herşeyden önce "*dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir.*"¹⁰³ Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasi varlıkta birlik; dil birliği; yurt birliği; ırk ve menşe birliği; tarihi karabet; ahlaki karabet birliği esasları üzerinde yaptığı ulus tanımı¹⁰⁴ klasik ulus tanımına dayanarak yaptığı Türk ulusunun tanımı olmaktadır. Oysa modern çağda artık ulus tanımının ırk esasına bağlı kalamıyacağının bilincindedir. Bu nedenle ikinci dereceden olarak söz ettiği ırk ve menşe birliği ile dil birliği öğelerini bir tarafa bırakarak¹⁰⁵ ulusun bilimsel esaslara dayalı modern bir tanımını yapmaktadır. Bu tanım "*zengin bir hatıra mirasına sahip bulunmayı, beraber yaşamak konusunda ortak bir arzu ve istek göstermede samimi olmayı ve sahip olunan mirasın korunmasına birlikte devam konusunda iradeleri ortak olan insanların birleşmesinden vücuda gelen bir cemiyet*"¹⁰⁶ olmayı içermektedir. Türk ulusunun oluşturan öğelere ilişkin 1 Mayıs 1920 de Mecliste yaptığı konuşma onun millet kavramından ne anladığını açık olarak ortaya koymaktadır:

"Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasıyla bir iki noktayı arz etmek

¹⁰² .AFETİNAN, Prof.Dr. A., Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.18.

¹⁰³ .AFETİNAN, a.g.y., s.18.

¹⁰⁴ .AFETİNAN, a.g.y., s.22

¹⁰⁵ .AFETİNAN, a.g.y., s.23

¹⁰⁶ .AFETİNAN, a.g.y., s.22-23

isterim: Burada maksut olan ve Meclisi alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı islamiyedir, samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh bu heyeti aliyenin temsil ettiği, hukukun, hayatın, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsur-u islama münhasır değildir. Anasır-ı İslamiyeden mürekkep bir kütleye aittir..."¹⁰⁷ Yine onun ifadesiyle Türk ulusunu oluşturan bu topluluğun birbirleriyle olan ilişkileri de şöyle ifade edilmektedir: "...Bu mecmuayı teşkil eden her bir unsuru islam, bizim kardeşimiz ve menafii tamamıyla müşterek olan vatandaşımızdır ve yine kabul ettiğimiz esasatın ilk satırlarında bu muhtelif anasır-ı islamiye ki: Vatandaşlar, yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ile riayetkardırlar ve yekdiğerinin her türlü hukukuna, ırki, içtimai, coğrafi hukukuna daima riayetkar olduğumu tekrar ve teyidettik ve cümlemiz bugün samimiyetle kabul ettik. Binaenaleyh menafiiimiz müşterektir. Tahlisine azmettiğimiz vahdet, yalnız Türk, yalnız Çerkes değil hepisinden memzuç bir unsur-u islamdır. Bunun böyle telakkisini ve sui tefehhümata meydan verilmemesini rica ediyorum."¹⁰⁸ Bizzat Türk Devrimi'nin önderince yapılan bu tanımlamalardan hareketle bir değerlendirme yaparsak, Atatürk ulusçuluğunun hiç bir biçimde ırk, din, dil birlikteliği esasını taşımadığını görürüz. Onun ulusçuluğunda ortak bir tarih bilinci ve bir arada yaşama istenci göstermek herşeyden önemlidir. Anasır-ı islam düşüncesine gelince Anadolu'da yurt tutmuş çeşitli kökenden toplulukların ortak tarihsel geçmişleri ve kültürel birikimlerinin islam inancı çerçevesinde olduğu için ve geleneksel kültürün bir parçasını oluşturduğu için yadsınamayacağı gerçeğine dikkat çekmek gerekmektedir. Öte yandan bütün bu toplumun geleceği için verilen mücadelenin taşıdığı anti-empyralist ve anti-kapitalist karakter onun ulusçuluk anlayışının her türlü yayılcılığa karşı olduğunu da ortaya koymaktadır. Atatürk ulusçuluğu bunun yanı sıra herhangi bir kişi, hanedan, kurum ve sınıf egemenliğine karşı olarak kendine özgü bir halkçılık anlayışını da yansıtır. Bu ulusçuluk anlayışı aynı zamanda laik bir ulusçuluktur.

Atatürk ulusçuluğu ilerici, usçu ve pozitif bilimcidir. Atatürk ulusçuluğu kapalı bir toplum anlayışını reddeder ve gerektiği durumlarda başka ülkelerin deneyimlerinden de yararlanmayı önerir. Ancak bu yararlanma, ulusal bağımsızlığı asla zedeleyemez. Ulusçuluk çağdaş olabilmenin çağdaşlaşmaya yönelebilenin ilk ve vazgeçilmez aşamasıdır da aynı zamanda.

¹⁰⁷ ATATÜRK, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. I, TTK, Ankara, 1989, s.74-75.

¹⁰⁸ ATATÜRK, a.g.y., c. I, s.74-75.

Bu anlamda ulusçuluk girişimlerinin, çağdaşlaşma eylemleri ile yakın ilişkileri vardır. Çağdaşlaşma, biçimsel yönden ulusal devlet durumuna gelen toplumların gerçekten ulusal devlet durumuna dönüşmeleridir.

Atatürk ulusçuluğu başka uluslara saygı duyar dünyadaki ulusal kurtuluş eylemlerini dış siyasasında destekler. Ulusal sınırlar içinde yaşayan ve Türk ulusunun Türk ülkesinin bütünlüğü, günü, yarını için yazgı birliğinde olan herkesi bu anlamda Türk sayar, ulus sayar. Ulusu dinsel, mezhepsel, budunsal ayrılıklara, bölünmelere itecek her davranışın, her eylemin, her düşüncenin karşısında yer alır. Bu bütünlüğü sağlayıcı siyasal, ekinse; yönetsel, ekonomik, toplumsal, tüm önlemlerin alınmasını, ayrılıklara neden olacak ayrıcalıkları yaratacak gelenkse, dinsel mezhepsel, toplumsal, ekonomik engelleri, birikimleri ortadan kaldırmayı öngörür.

Çağdaş ulusçuluk, laik bir toplum düzeninde toplumun bütün kesimlerinin, özellikle halk kitlelerinin siyasal yaşama yönetime katılmasını, yaratılan ekonomik değerden payını almasını, siyasal, toplumsal, ekinse, ekonomik yaşamda etkin olmasını ister.

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Anadolu halkının başlattığı bağımsızlık ve kurtuluş savaşı aynı zamanda ulusal Türk Devleti'nin de kuruluşunun savaşıdır. Bu savaş ilk olması yönüyle de tüm mazlum uluslara örnek olacak bir başarı ile sonuçlanmıştır.

Tam bağımsız bir devlet anlayışının temel düşünce olduğu Atatürk ulusçuluğu anlayışında ülke doğal kaynakları, varlığı, bireyleri, sömürme ilkesinden hareket eder. Bu anlamda çağdaş ulusçuluk yalnız siyasal ve kültürel değil toplumsal ve ekonomik içeriği olan bir ulusçuluktur. Atatürkçü ideolojinin ulusçuluk ilkesi öbür Atatürk ilkelerinde de olduğu gibi dogmatik ve gizemci değil, akılcı ve gerçekçidir. Bu anlamda ırk, din, mezhep, menşe ayrımı gözetmez. Dolayısıyla laik bir içeriğe sahiptir.

Çağdaşlaşma çabasına girmiş her yeni devlet kendine özgü siyasal bir kültürü getirir ve bunun kitlelere yaygınlaştırılması amacıyla kendi kurumlarını oluşturur. Bu bakımdan Türk Dil Devrimi, yeni bir tarih anlayışı, ulusal Türk Devleti'nin yeni siyasal kültürünün benimsenmesi e devrimin öngördüğü ulusal bir bilinci ve bilimsel bir tarih anlayışı, yani ulusal bir tarih anlayışı vermeye yöneliktir. İşte bu ereğin gereği olarak Türk Tarih Kurmu, Türk Dil Kurumu ve Halkevleri gibi kurumlar oluşturulmuştur. Bütün bu çabalar. Atatürkçü

ideolojinin tarihsel perspektivinin ve bilimci ve modern anlayışının bir sonucudur.

Atatürk ulusçuluğu bütün bu yönleri gözönüne alındığında birleştirici ve bütünleştirici bir anlayışı sergiler.

Yeniliğe bağlı, değişikliğe açık, ulusal birliğin sağlanmasına yönelik çağdaştırıcı bir ilke olarak ulusçuluk Atatürk Devrim atılımlarının çıkış noktasını oluşturur.

3) Halkçılık

Atatürk Fransız ve Amerikan devrimlerinin özgürlük, eşitlik ve güvence kavramlarından esinlenmiş, ama onlara halkçı bir boyut vermiştir. Atatürkçülük seçkin bir ideoloji değildir. Halkçılık ve ulusçuluk Kurtuluş Savaşı ve cumhuriyet yıllarının en önde gelen kavramları arasındadır. Cumhuriyet, yönetim biçiminin uluslaşması ve halklaşmasıdır.

Halkçılık anlayışı daha Kurtuluş Savaşıyla birlikte eylemsel olarak gündeme getirilmiştir. Bu dönemde aynı zamanda pratik yönü esas alınarak Yeni Türk Devletinin yönetsel karakteri de verilmek üzere ideolojik niteliği de bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından biçimlendirilmiştir. 13 Eylül 1920 tarihinde meclise sunduğu halkçılık programında halkçılığın ideolojik yapısını ortaya koyarken, Ulusal Kurtuluş Savaşının genel niteliğinden yola çıkmaktadır. Bu programında şöyle demektedir: *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti halkın maruz bulunduğu sefalet sebeplerini gidererek, saadet ve refahının sebeplerini temin etmeyi esas umde(ilke) sayar. Bu sebeple toprak, maarif, adliye, iktisat ve bütün içtimai meselelerde asrın icabına ve halkın hakiki ihtiyacına göre muktazi(gereken) yenilikleri ve tesisleri vücuda getirmeyi başlıca vazife sayar"*¹⁰⁹

Yine aynı tasarının 6 Madde'nin *"Hakimiyet Kayıtsız şartsız milletindir, idare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır"* hükmünün ruhuna uygun olarak esas maddelerin 8.incisinde de şöyle der: *"Madde-8. Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi Tarafından idare olunur."*¹¹⁰

CHP 27. kongresinde tüzüğün ana ilkelerinden biri olarak yer alan halkçılık parti programının temel felsefesine uygun olarak kanunlar önünde mutlak bir eşitliği kabul

¹⁰⁹ AYDEMİR, Şevket Süreyya, Tek Adam, c.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s.450.

¹¹⁰ AYDEMİR, Şevket Süreyya, a.g.y., c.III, s.450.

etmiştir. Bu anlamda hiç bir ferde, hiç bir aileye, hiç bir sınıfa, hiçbir cemaata imtiyaz tanımaz ve tüm yurtdaşıları halktan ve halkçı olarak kabul eder. Dönemin Türkiye'si'nin sosyal ve ekonomik koşulları gözönüne alınarak değerlendirilen bu ilke sınıf olgusunu reddeder. Çünkü, programda ifade edildiği şekliyle; "*Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü bakımından türlü hizmetlere ayrılmış bir cemaat saymak esas prensiplerimizdendir.*"

Partinin bu prensiple gözönünde tuttuğu gaye, sınıf kavgaları yerine içtimai nizam ve tesanüdü (dayanışmacılık) elde etmek ve menfaatlar arasında birbirine zıt olmayacak surette ahenk yaratmaktır."¹¹¹ der. Bu saptamanın üç ana hedefi vardır bunlar demokrasi, herhangi bir fert veya zümreye, milletin umumi hakları dışında imtiyaz tanımamak, sınıf mücadelelerini kabul etmemek. Bu parti programında böyle saptanmakla birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün de halkçılıktan anladığı bir tür demokrasidir. Ancak sınıf olmadığına, zümre olmadığına ilişkin tesbitler dönemin koşullarında halkı kavrayabilmenin bir yolu olarak ütöpik bir öngöründen başka birşey değildi. Bu yaklaşım gelecekte biçimlendirilecek toplumun sınıf çelişkilerinin olabileğince törpülediği bir yapıya kavuşturulmasına yönelik bir siyasadan ibaret sayılabilir. Ancak halkçılık demokratik bir toplum yaratma açısından değerlendirildiğinde yerli yerine oturan bir kavram olarak ele alınabilir.

Batıda halkın egemenliği fikri kuramsaldır ve politika felsefesinin bir disiplini. Mustafa Kemal'de ise egemenlik, kuramsal değil uygulama vegerçektir. Siyasal değil toplumsal özü olan bir kavramdır.¹¹² Bu anlamda Atatürk'ün bütün devrimleri ve onların daha önemlisi devrimci ruhu halk kavramında özetlenir.¹¹³

Atatürk'ün kurduğu devlet türü ne "halk için halk tarafından yönetimi", ne de "halka rağmen halk için"dir. "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" sözünün içeriğinde "halkla beraber halk için", bir başka deyimle, halkla bütünleşmek anlamı vardır. Halkla bütünleşen bir devlet anlayışında toplumsal sınıflar yerine ortak bir sorumluluk, hiyerarşik bir tabakalaşma sözkonusudur.¹¹⁴ Bu tabakalaşmayı saptarken Atatürk'ün "halk" teriminden ne

¹¹¹ AYDEMİR, şevket Süreyya, a.g.y., c.III, s.451.

¹¹² TANYOL, Prof.Dr.Cahit, Atatürk ve Halkçılık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s.59

¹¹³ TANYOL, a.g.y., s. 64

¹¹⁴ TANYOL, a.g.y., s.66

anladığına bakmak gerekir. Bütün düşüncelerini Türk toplumunun gerçekleri üstüne kuran Mustafa Kemal bütün eleştirilerini, bütün kanıtlarını "meslek-i içtimai sosyoloji" açısından değerlendirir. Bu anlamda aktarmacı kalıpların peşinde değildir. Türk ulusunun, Türk halkının gerçeklerine uygun bir yönetim temel ereğidir. Mecliste rejimin ne olduğu ve nasıl işlediği konusundaki tartışmalara verdiği yanıt bu anlamda dikkate değerdir ve aynı zamanda onun halkçılıktan ne anladığını da açık olarak ifade etmesi bakımından önemlidir. *"ihtimal ki rufekayı kiramımızdan bazıları ile mazbata muharriri beyefendinin söylemek istediği başka bir şeydir, yani "bu hükümet demokrat bir hükümet midir, sosyalist bir hükümet midir? Yani şimdiye kadar okuduğumuz kitaplarda ismi zikredilen hükümetlerden hangisidir?" buyurdular. Efendiler,, bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir (burada ki ifade batıdaki anlamıyla sınıfların mücadelesi esasına dayanarak bir denge tahtrivalisi olan parlamenterizmi ifade etmektedir sanırım, çünkü halkçılığı anlatırken 1922 tarihli bir konuşmasında "Bizim şekl-i hükümetimiz tam bir demokrat hükümettir. Ve lisanımızda bu hükümet halk hükümeti diye yad edilir"*¹¹⁵ demektir), *sosyalist bir hükümet değildir. Ve hakikaten kitaplarda mevcut hükümetlerin, mahiyeti ilmiye itibarıyla hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat hakimiyeti milliyeyi, iradei milliyeyi yegane tecelli ettiren bir hükümettir. Bu mahiyette bir hükümettir. İlmi içtima (sosyoloji) noktasında bizim hükümetimizi ifade etmek lazım gelirse "halk hükümeti deriz. Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun birinciden dördüncüye kadar olan maddeleri hükümetin ne olduğunu, kimin tarafından idare olunduğunu, idare heyetinin kuvvet veselahiyetini tasrih etmiştir. Şekli ve sureti tesbit edilmiştir."*¹¹⁶

Atatürk cumhuriyet yönetimini, devletin yasallığını yalnız güce dayatmamış, güç varsayımından çıkış yapmamıştır. Devletin güçlülüğünü uygulamaları, yaptığı işlere bağlamıştır. Çağdaşlaşmanın gerçekleştiği oranda yasallığın daha sağlam ve bilinçli temellere dayandığı bir gerçektir. Devlet yalnız gücü, otoriteyi değil, her alanda adaleti de yansıtmalı, uygulamalıdır. Bu görüş çağdaş demokratik düşüncenin yasallık anlayışını içermektedir. Atatürk de yasallığını yalnız devletin otoritesinde, güçlülüğünde değil, halka açık, halka duyarlı, halka dayalı, halktan yana bir yönetimde, halkla elbirliği etmekte görmüştür.

Bütün bir toplumu kucaklamak, hiçbir zümreye, kişiye sınıfa veya cemaata ayrıcalık

¹¹⁵. Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, c. I, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1983, s. 92.

¹¹⁶. ATATÜRK, Söylev ve Demeçleri, c.I, TTK, Ankara, 1989, s.211.

gözetmemek bakımından Atatürk "ayrıcalıksız , sınıfsız bir ulusuz" derken halkçılık anlayışını yansıtmaktadır. Bu anlamda Atatürkçülük, herhangi bir sınıfın egemenliğini reddeden, ılımlı toplumculuğu ön gören, her türlü sömürüye karşı olan bir dünya görüşünü ortaya koymaktadır.¹¹⁷

Daha açık ve modern bir bakış açısıyla yorumlarsak, Atatürkçü halkçılık yönetimin, ekonominin siyasanın, devlet ve toplum düzenlemelerinin toplumdaki güçlülere, varlıklılara; geleneksel birikimler, kalıntılar sonucu ağırlık kazanan kişilere, kesimlere; ailelere değil, güçsüzlere, emeği ile geçinenlere, halka dönük olmasıdır. Sınıf egemenliğini reddeden halkçılık, cumhuriyetçilik ilkesinin içerdiği demokratik, özgürlükçü, çoğulcu yönetimin yasalardaki bir hak olmaktan çıkarılıp halklaştırılmasını, işlerliğe kavuşturulmasını; yönetimde, siyasette, kalkınmada, gelirlerin dağılımında, devlet ve ulus olanaklarının kullanılmasında halk yayarının gözetilmesini amaçlar.

4) Devletçilik

Ulusçuluk ilkesi ile ulusal devlet kavramının da adı konmuş ve Batı'nın yüzlerce yılda gerçekleştirdiği bir aşama için hedef saptanmıştır. Bu hedef sözü edildiği gibi çağdaş, laik, kalkınmış, demokratik ve çoğulcu bir devlet ve gönence kavuşmuş bir toplumdur. Bu hedefe varmanın ekonomik yolu olarak da adlandırılan en kısa yol "devletçilik" olarak belirlenmiştir.

Devletçilik kavramına ilişkin olarak son dönemlerde yapılan araştırmalar ve incelemeler onun bir iktisat siyaseti kavramı olan müdahalecilik ile esas olarak eş anlamlı olarak görülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu tanıma, devletçilik teriminin kapsamı içerisine, müdahaleciliğin özel bir biçiminin, belli ekonomik etkinlik kollarında, devlet işletmeciliği halinde ortaya çıkan bir biçimin girdiği anlaşılmaktadır.¹¹⁸

Mustafa Kemal Atatürk'ün Prof. Dr. Afet İnan'a yazdırdıklarından da anlaşılacağı üzere, devletçilik terimi, Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin siyaset ve iktisat yazınına girmiş olan "mutedil devletçilik", bu günkü adlandırmayla "karma ekonomi" teriminin karşılığı şeklinde kullanılmaktadır.

¹¹⁷.KİLİ, Suna, a.g.y., s.252.

¹¹⁸.BORATAV, Korkut, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s.9.

Bu anlamda devletçilik, cumhuriyet Türkiye'sinde kapitalist sermaye birikiminin özel bir yolu olarak da tezahür etmiştir. Bu özel yol 1920'lerin "liberal" yöntemlerine bir tepki olarak doğmuştur.

Devletçi bir sistem veya bir karma ekonomi düzeni; veya farklı bir ifadeyle ekonominin bazı kesimlerinde yaygın devlet işletmeciliğinin varlığında ve sadece bu olgudan hareketle sistem olarak bir üçüncü yolun varlığı iddiası bilimsel bir dayanaktan yoksun olarak değerlendirilmektedir. Devletçilik bizzat bir sistem olmamakla birlikte devlet işletmeciliği olgusu bakımından ele alındığında bir sistem sorunu olarak değerlendirilebilir.

Atatürkçü ideolojide devletçiliğin yerini anlayabilmek için kendi dönemi içinde 1920'ler Türkiye'sinin içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal yapıyı iyi bilmek gerekmektedir. Eğer kısaca değinecek olursak, dönemin Türk ekonomisinin gerek savaşlar sonucunda bitkin düşmüş olması, gerekse Osmanlı döneminde sermayenin büyük bir kısmını elinde bulunduran gayri müslüm unsurların özellikle Lozan Konferansı çerçevesinde değişime tabi tutulmasıyla ülkenin büyük oranda nakit sermaye kaybına uğraması ve Türk toplumundaki geleneksel alışkanlıkların getirdiği özel girişim niteliğinin pek bulunmaması yada dar bir çerçevede kalmış olması Atatürkçü ideoloji içinde devletçilik ilkesinin gerekliliğini ortaya koyan nedenler olmaktaydı. Bu anlamda Yeni Türk Devleti'nin önüne koyduğu Batı uygarlığını yakalama ereği ve bunu en kısa yoldan gerçekleştirme isteği devletçilik ilkesini doğuran en önemli zorunluluktur.

Esas itibarıyla devletin ekonomik yaşamda etkinliği Cumhuriyet'in başından beri varolan bir gerçektir. Fakat devletçilik resmi bir siyasa olarak 1931'de benimsenmiştir. İlk kez İsmet Paşa tarafından Sivas Demiryolunun açılışı dolayısıyla verilen nutukta ilan edildiği söylenir.¹¹⁹ Ancak daha 1930 Şubat ayında yayımlanan Afetinan'ın **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler** kitabına Atatürk şu satırları yazdırmıştır:

"Bizim takibini muvafık gördüğümüz "mutedil devletçilik" prensibi; bütün istihlal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dahilindetanzim etmek gayesini takip eden ve hususi ve ferdi, iktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan

¹¹⁹ KONGAR, Emre, "Yakın Tarihimize İlişkin Bir Düzeltme: Devletçiliğin İlanı", Özgür İnsan, Nisan, 1977, Cilt 5, Sayı 42.

*sosyalizm prensibine müstenit kollektivizm, Komünizim gibi bir sistem değildir."*¹²⁰

Devletçilik ilkesinin ne olduğuna ve nasıl işletilmesi gerektiğine ilişkin olarak Atatürk'ün ifadelerine de yer vererek, Afetinan'ın 10 Kasım 1971'de Milliyet gazetesinde Atatürk ilkelerini anlatan bir yazısında şöyle diyor. "*Devletçilik, bu tamamen ekonomip bir prensiptir. Atatürk Bunun için diyor ki, "kişinin çalışması esas olmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde , milleti refaha kavuşturmak ve memleketi geliştirmek için, milletin, genel ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, özellikle ekonomik alanda, devletin fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır."* Atatürk, serbest=liberal rejime taraftar değildir. Devlet bünyesinde, ekonomik işlerin planlı bir şekilde ele alınması, devletçilik ilkesinin tatbikatı olarak öngörülmüş ve daima da kontrollü bir düzeyde gelişmesinin sağlanması istenmiştir. Bugün buna, karma ekonomi deniliyorsa da, esası devletin ekonomik yönden, memleketin bütün üretici ve yapıcı kuvvetlerini, planlı bir şekilde idare etmesidir.¹²¹

Devletçilik, salt kapitalist ve salt Marksit model dışında bir ekonomik kalkınma yöntemi aramanın ve bunun gereğine inanmanın ürünüdür. Herşeyden önce Atatürkçü devletçilik anlayışında sınıf iktidarına dayanan ve ekonomik yaşamın bu anlayışa göre düzenlenmesi söz konusu değildir Nitekim Mahmut Esat Bozkurt'un da belirttiği gibi Atatürkçü devletçilik "*özel mülkiyeti tanıyan, fakat insanın insan tarafından sömürülmesini önlemek ve milli kalkınmayı başarmak için devletin ekonomik işlerde kontrol ve teşebbüs hak ve yetkilerini kabul eden bir sistemdir."*¹²²

Devletçilik, devletin ekonomide, sanayide, işletmecilikte ulus ve toplum yararına görev üstlenmesi, ulusal ekonominin ana kaynaklarını, bağımsızlığın gerektirdiği ana kesimleri yaratacak, kuracak, bunları işletecek, yarattığı değerleri gene ulus ve halk yararına işlerde değerlendirerek, kullanarak Atatürkçülüğün tüm ilkelerine işlerlik kazandıracak bir ilke olarak değerlendirilmelidir. Bu anlamda yukarıda da açıklandığı gibi devletçilik ilkesi özel girişimciliği reddetmez, aynı zamanda tüm üretim araçlarının devletin elinde toplanmasını da öngörmez. Mahmut Esat Bozkurt'un da ifade ettiği gibi devletçilik ilkesi, devletin, özel

¹²⁰ AYDEMİR, Ş. Süreyya, a.g.y., cilt III, s. 452.

¹²¹ AFETİNAN, Prof.Dr. A., Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933,

TTK, Ankara, 1972, s. 194.

¹²² TANYOL, Cahit, a.g.y., s. 32.

girişimciliğin bireyin sömürüsüne yol açacak tekelleşmesini ve kartelleşmesini önlemek ve özel girişimin yetmediği alanlarda devletin işletmeci olarak görev almasına olanak tanıyan bir denetim mekanizması olarak görev yapmasını öngörür. Dolayısıyla diyebiliriz ki, devletçilik ekonomide devleti hem düzenleyici, tasarlayıcı, güdümlenici, işletmeci ve girişimci olarak görür.¹²³

5) Laiklik

Afetinan'ın "Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933" adlı yapıtında ifade ettiği gibi, Laiklik ilkesiyle, devlet idaresinde, bütün kanunların ve usüllerin, çağdaş medeniyetin ilerleyen ilm ve tekniğine uygun bir şekilde yapılması öngörülmektedir. Bu nedenle, sürekli olarak sosyal ve kültürel bir değişim içinde bulunan toplum yönetiminde bu esaslara göre düzenlenmesi sağlanmalıdır.¹²⁴

Dinle devlet işlerinin ayrılması diye kısaca yahılan tarifi amacı budur. Çünkü din her yönüyle değişmeyen bir inanç ve bir imandır. Bunu elbette daima değişen toplumun ihtiyacına cevap verecek idare ile karıştırmamak lazımdır.

Görüldüğü gibi laiklik yalnızca din ve devlet işlerinin bir birinden ayrılması demek değildir, aynı zamanda kişiye din konusunda özgürlük tanınması ve bu özgürlüğün korunmasıdır.¹²⁵ Bu anlamda laiklik her tür inancın bir başka inanç, düşünce, ideoloji tarafından kısıtlanamayacağına güvencesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan laiklik özgür düşüncenin hiç bir engellemeye uğramaksızın doğduğu ve geliştiği bir toplumsal yaşam biçimi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı savaşımın niteliğine dikkat edilecek olursa o ancak laik bir dünya görüşüyle kavranabilecek, tam bağımsızlık ilkesiyle yola çıkan bir önderdir.

Bilimsel bir düşünüş ve demokratik toplum anlayışı üzerinde kişiliği biçimlenen Atatürk'ün laiklik anlayışını onun özgürlük kavramına ilişkin yorumlarından daha iyi anlayabiliriz. Atatürk özgürlük konusunda bilimsel anlamda da kabul gördüğü üzere devletin hem kişi özgürlüğünün dayanak noktası hem de bu özgürlüğün hasmı olduğunu ifade

¹²³ KİLİ, Suna, a.g.y., s.263.

¹²⁴ AFETİNAN, Prof.Dr. A. a.g.y., s. 193.

¹²⁵ KİLİ, Suna, a.g.y., s. 268

etmektedir. Gerçekten de devlet kişinin özgürlüğünü sağlarken o özgürlüğün gerektiği gibi kullanılabilmesini de sağlamak durumundadır. Bu anlamda kişi özgürlüğünü kullanırken bir başkasının özgürlük alanına girdiği anda devletin müdahalesiyle karşılaşır. Yalnız burada sözkonusu ettiğimiz devlet modern tanıma uygun devlet modelidir. İşte laiklik ilkesini bu temel üzerinde yorumladığımızda yalnızca din ve devlet işlerini ayırmanın ötesinde bir vicdan ve düşünce özgürlüğünün sağlanmasının yolu olarak görmekteyiz. Nitekim Mustafa Kemal laiklik ilkesini yorumlarken, toplumun içinde bulunduğu tarihi, toplumsal, kültürel ve ekonomik koşulların bir sonucu olarak *"vatandaşları içinde çeşitli dinlere mensub unsurlar bulunan ve her din mensubu hakkında adil ve tarafsız tutum ve davranışta bulunmaya ve mahkemelerinde vatandaşları ve yabancılar hakkında eşit adalet uygulamakla vazifeli bir hükümetin kişilerin düşünce ve vicdan özgürlüklerine uymaya mecbur"*¹²⁶ olduğunu ifade etmektedir. Bu düşünce Yeni Türk Devleti'nin laiklikten ne anladığını bizzat önderinin sözleriyle açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Atatürk'te yukarı da ifade edildiği gibi, laiklik kavramı şu anlamı taşır: din artık toplumsal, siyasal, ekonomik, eğitsel, sanatsal kurum ve kuralları belirleyici bir konumda olamaz; toplumlar bul alanları bilimsel verilerin yardımıyla demokratik süreç içinde varacakları, değişmeye de açık uzlaşmalar yoluyla çözümleme gereğine inanmaktadırlar.¹²⁷ Bu anlamda herhangi bir dinin veya mezhebin toplumsal alanları düzenleyen değişmez, kutsallık niteliği taşıyan hükümleri çerçevesinde ilerleme de toplumsal uyuma, toplumsal birlik ve dayanışmada, toplumsal barış dasağlanamaz. Öte yandan dine dayalı toplumsal yaşamı düzenleme anlayışının getirdiği egemenlik olgusu, tekçil bir yönetimi dayattığından, toplumsal iradeye dayalı halk egemenliğinin geçerli olduğu modern dünyada böylesi bir egemenlik anlayışının ne bilimle, ne de akılla uyumlayacağı bir gerçektir. Bu nedenle laiklik ortaya çıktığı ve geliştiği tarihsel süreçte bireyin özgürleşme mücadelesi ve toplumsal egemenlik anlayışının doğuş tarihi olarak da ele alınmalıdır. Çünkü Atatürk, laiklik ilkesini, yalnızca siyasal amaçlı değil, toplumsal bir yaklaşım olarak da benimsemiştir. Burada amaç, hukuk, eğitim, kültür alanlarını dinsel dogmaların denetiminden kurtarmak ve modern bilimin yöntemleri doğrultusunda yeniden biçimlendirmektir.¹²⁸ Karal'ın da çok iyi belirttiği

¹²⁶ Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, c.I, s.113.

¹²⁷ OZANKAYA, Özer, Türkiye'de Laiklik, Atatürk Devrimlerinin Temeli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 168.

¹²⁸ JAESCHKE, Gotthard, Yeni Türkiye'de İslamlik, (çev) Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s. 97.

gibi, "Atatürk'e göre laiklik, geniş anlamıyla, sosyal özgürlük problemidir."¹²⁹

Bu anlamda Laiklik kimi karşı devrimcilerin yakıştırdığı gibi din düşmanlığı ya da dinsizlik demek değildir. Öte yandan *"Laiklik, yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek(de) değildir, Tüm yurttaşların vicdan , ibadet ve din özgürlüğü de demektir. (Aynı şekilde) "laiklik, asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyüculükle mücadele kapısına açtığı için, gerçek dindarlığın gelişmesi imkanını temin etmiştir. Laikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, ilerleme ve canlılığın düşmanları düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış doğu kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamaz..."* (Atatürkçü Laiklik anlayışında) *"Sofia sınıfının din simsarlığına izin verilmemelidir. (Çünkü) din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz din'e saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye karşı değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor, kasıt ve fiile dayanan tutucu hareketlerden sakınıyoruz. (Bu nedenle) Gericilere asla fırsat vermiyeceğiz."*¹³⁰ Dikkat edilirse laikliğin klasik tanımından ve günümüzde Türkiye'de laikliğin tanımı yapılmamıştır yollu eleştirilere de yanıt olabilecek bir tanımlama vardır Mustafa Kemal'in sözlerinde. Çünkü bu gün din işlerinin cemaatlara bırakılmasıyla, devletin dinden elini çekmesi ve dini özgür bırakmasıyla gerçek laikliğin uygulanabileceğine ilişkin görüşlere bir yanıt olması bakımından, Atatürkçü laiklik anlayışında dinin devlet işlerine olduğu gibi toplumsal işleyişe de karışamayacağı vurgulanmaktadır.

En başta da ifade edildiği gibi, Türkiye'nin toplumsal gerçeklerine göre biçimlendirilmiş ve tanımlanmış Laikliğin uygulanmasıyla Türk toplumu çağdaş, demokratik ve uygar bir yaşam biçimine kavuşabilir. Bu anlamda Laiklik ilkesi demokratik bir toplumun kurulması ve yaşaması için ön koşul olan akılcı ve insancıl düşün sisteminin toplumda yer emesinin temel koşulu olarak Atatürkçülüğün bel kemiği olarak değerlendirilmelidir.

6) Devrimcilik

1937 değişiklikleriyle Anayasa'nın 2. maddesinde girmiş olan devrimcilik ilkesi Devletin

¹²⁹ KARAL, Enver Ziya, "Günümüzde Atatürk ve Atatürkçülük", Günümüzde Atatürk ve Atatürkçülük, İzmir Barosu Yayınları, İzmir, 1975, s.30.

¹³⁰ Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, c.I, s.111.

dayandığı etik ilkelerin gelişmelerini ve gerçekleştirmelerini sağlamak atılımını ifade eder.¹³¹

Devrim yapmak bir bilinç olayıdır. Bu anlamda çağdaşlaşmaya yönelmek amacıyla yapılmış bir devrimde yüksek bir bilinç olduğu gözardı edilmemelidir. Atatürkçülük çağdaşlaştırıcı bir ideoloji olarak her zaman yeniliğe açık, yeniliğe her zaman yönelmeyi ilke edinmiştir.¹³² Sürekli bir gelişmeyi ve çağın gereklerine uygun olarak oluşturulduğu temel felsefesi üzerinde yenileşmeyi öngören bu ilke Atatürkçülüğün sürekli gelişimini amaçlayan devrimcilik ilkesidir.

Ancak Devrimcilik ilkesini anlayabilmek için önce "devrim" kavramına bakmak yerinde olacaktır. Etimolojik olarak pek kısa bir zaman içinde meydana gelen temelli ve önemli değişiklik olarak tanımlayabileceğimiz devrim terimini kavramsal bir içerikle tanımlarsak, "Devrim ya da eski söyleyişle inkılap toplumdaki ekonomik yararlanma olanaklarının ve siyasal yapıdaki etkinliğin toplumun daha geniş kesimleri yararına hızlı bir şekilde değiştirilmesidir."¹³³ Daha doğru bir deyişle toplumun tüm kurum ve kuruluşlarıyla birlikte, insan ilişkilerinin de dahil olduğu niteliksel bir değişim ve dönüşüm sözkonusudur devrim teriminin tanımında.

Mustafa Kemal Atatürk'ün de ifade ettiği gibi devrim ilk bakışta ihtilal anlamı içerse bile, ondan daha geniş bir değişikliği ifade eder Dolayısıyla devrim kavramı gerçek anlamıyla ihtilal ve ıslahattan ayrılır. O devrim deyince "*köklü bir değişmeyi*" anlıyor. Ona göre devrim düşüncede, toplumsal yaşayışta, hukukta, eğitimde köklü, temelli bir değişimdir.¹³⁴ 5.11.1925'te Ankara Hukuk Fakültesinin açılışında yaptığı bir konuşmada Türk Devrimi'ni açıklarken "*Türk Devrimi nedir?*" diye sorar ve yine kendisi verdiği yanıtta şunları söyler: "*Bu devrim, sözcüğün birden bire akla getirdiği ihtilal anlamından ilerde, ondan daha geniş bir değişmeyi dile getirmektedir.*(Bu anlamda Türk Devrimi) *Ulusun, varlığını sürdürebilmek için bireyleri arasında düşündüğü ortak bağ, yüzyıllardan beri sürüp gelen biçimini, niteliğini değiştirmiş; ulus bireylerini din bağı ve mezhep bağı yerine Türk ulusçuluğu bağı ile toplamış bir araya getirmiştir. Ulus... devrimlerin sonucu olarak...*

¹³¹.TUNAYA, Tarık Zafer, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Arba Yayınları, İstanbul, 1994, s. 291.

¹³².KILI, Suna, a.g.y., s.274.

¹³³.ATES Prof. Dr. Toktamış, Türk Devrim Tarihi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s.38.

¹³⁴.AKARSU, Bedia, Atatürk Devrimi ve Yorumları, TDK, Ankara, 1969, s.11.

bütün yasaların, ancak dünyalık ihtiyaçlardan doğacağını, bunlar değişip geliştikçe ona ayak uyduracak bir görüş ve düşüncesinin kendisini esenliğe kavuşturacağını kavramış bulunuyor"¹³⁵ Mustafa Kemal Atatürk devrimlerini açıklarken devrim kavramına yönelik olarak; devrimin bir süreç olduğunu, toplumun ve ülkenin yeniden yapılanması olduğunu söyler ve devrimi *"uçurumun kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaş... ondan sonra içerde ve dışarda saygı ile tanınan yeni bir vatan, yeni bir toplum, yeni bir devlet ve bunları başarmak için arasız inkılaplar..."*¹³⁶ şeklinde tanımlar.

Atatürk'ün gerçekleştirdiği hareket, bir geçmişten kopuş ve geleceğe yönelik hareketi olarak tutuculuktan, gelenekçilikten, eskiye bağlılıktan en kolay kurtulabilenlerce yürütülebilirdi. Bu anlamda devrimcilik hiç bir zaman durmamak tökezlememek ve sürekli gelişme ve değişme içinde ileriye doğru yönelmektir. Bu yönelim yalnızca çağdaşlaşmanın sağlanması için değil, çağdaş olmanın, çağdaş yaşamının sürekliliğinin sağlanması için de toplumun, siyasal sistemin ve siyasal kültürün değişime bağlı olarak, değişime açık olması için gereklidir.

Devrimcilik ilkesi Türkiye'nin devrim atılımlarını gerçekleştirerek ülkenin gelişmesine engel olan eski kurumların ve düşünce sisteminin yerine yeni kurumların ve düşünce sisteminin getirileceği sürekli bir ilerlemeyi öngörür. Bu anlamda devrimcilik Atatürkçülüğü, Türk Devrimi'ni, devrim ilkelerini dogma olmaktan kurtaran, onu yaşayan çağın, çağların gereklerine, geleceğin yeni oluşumlarına ve gelişmelerine yönelik olarak sürekli yenilenen ve yeniden yapılanan dinamik bir ilkedir.

Ana düşüncesiyle Türk devrimi'nin amacı Mustaf Kemal Atatürk'ün de ifade ettiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün anlam ve şekilleriyle medeni bir içtimai heyet halinde yükseltmek olduğuna göre, devrimcilik, bu amacı zamanın gelişen ve değişen bütün boyutlarında ve mekanlarında taşımaktır. Çünkü *"Cumhuriyetçi, Laik, Halkçı, Devletçi, Milliyetçi ve Devrimci prensipler zamanla gelişecek, halkın yararına ve onu egemen ve medeni kılmak için Devlet güçleri uğraşacak, Türk milliyetçiliği yurt bütünlüğünde bağımsız yaşama ve devrim gücüne dayanan kudreti ile var olacaktır."*¹³⁷

¹³⁵ ÇAĞLAR, Behçet Kemal, Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri, TDK, Ankara, 1968. s.159.

¹³⁶ Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, c.I, s.114.

¹³⁷ AFETİNAN, Prof. Dr. A. Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, TTK, Ankara, 1991, s.200.

İşte Devrimcili tarihi süreklilik içinde toplumu ve ülkeyi bağımsız, özgür, çağdaş ve uygar yaşatma istencini her an gösterebilmektir.

Öte yandan devrimcilik ilkesinin sonuncu ilke olarak benimsenmesinin diğer bir anlamı da, diğer beş ilke ile birlikte devrimcilik ilkesi de dahil bütün olarak Atatürkçülük ideolojisinin istemlerinin önermelerinin çağın gelişimi içinde devrimcilik ilkesi doğrultusunda yeni yorumlarla, yeni yönlendirmelerle işlerlik kazanması, yaşayan, yeni gereksinmelere yanıt verebilecek çağdaş yapılanmalara kavuşmasıdır.¹³⁸

¹³⁸ KILI, Suna, a.g.y., s.276.

III. BÖLÜM

III. 12 EYLÜL HAREKATI VE GETİRDİKLERİ

A. 12 Eylül Hareketinin Tarihsel Dayanakları ve Gerekçeleri

12 Eylül hareketinin gerçekleştirilmesine ve hareketin Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik işleyiş sürecine ne gibi etkileri olduğuna geçmeden önce Ülkeyi 12 Eylül hareketine getiren sürece kısaca göz atmakta yarar vardır.

Harekatın bizzat liderince ifade edildiği gibi Türkiye'nin 12 Eylül'e gelişindeki nedenler anarşi, terör ve bölücülük eylemlerinin artmış olması, aynı dini ve milli değerleri paylaşan Türk vatandaşlarının siyasi çıkarlar uğruna çeşitli suni ayrılıklara uğratılarak çeşitli kamplara bölünmesi ve birbirlerinin kanlarını çekinmeden akıtacak kadar gözü döndürülerek birbirlerine düşman edilmiş olmalarıydı.¹³⁹

Önlenemeyen ve giderek tırmanan kanlı şiddet olayları, ekonomik bunalım ve demokrasi işleyişinden habersiz politikacıların ve siyasi partilerin kısır çekişmelerinin yarattığı siyasal çıkmaz, ülkenin 12 Eylül'e gelişindeki en önemli etmenlerdendi. Bu değerlendirmeye hareketin lideri Evren'inin görüşleri paralelik sağlamakla birlikte 12 Eylül'ün gerçekleştirilmesinin gerekçelerini ortaya koyan mantığı biraz eşelediğimizde cumhuriyeti koruma kollama hareketine geline sürecin oldukça geçmişe dayandığını görmekteyiz.

1945-1950 döneminde çok partili hayata geçiş bütün yönleriyle, olumlu veya olumsuz, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ve Türk siyasal yaşamında bir dönüm noktasıdır. Mustafa Kemal Atatürk'ün de sürekli vurguladığı ve arzu ettiği gibi, demokratik çoğulcu siyasal bir sistem getirmeye¹⁴⁰ çalışması anlamında, değişik partilerin siyasal yaşamda yer almasını getiren, çok partili çoğulcu bir siyasal sisteme geçilmiş olması, oldukça doğru ve gerekli bir yapılanmaydı.

Ancak Türk Devrimi bu geçen süreç içinde gerektiği biçimde topluma

¹³⁹."Cumhuriyeti Kollama ve Koruma Harekatı Dolayısıyla Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Konuşması", Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler, İkinci Kitap, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1983, s.371

¹⁴⁰.SOYAK, Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar, Yapı Kredi Bankası, İstanbul, 1973, s.58-59.

yedirilememiştir. Çok partili siyasal sisteme geçiş, devrimin hedeflediği çağdaş, laik demokratik bireyleri yaratacağı ve onları toplumsal siyasal yaşama katacağı yerde, geleneksel ve dinsel değerleri güçlü muhafazakar ve Devrim hareketinden hoşnut olmayan toplumsal kesimlerin etkinliğini güçlendirmiştir. Elbette bu yapılanmada çok partililik dönemini açan yeni iktidar partisinin, Türk Devrimini gerçekleştiren ve onun ideolojisini yaşatan ve bir anlamda cumhuriyetin kurucusu ve devrimlerin gerçekleştircisi eski iktidar partisine muhalif bir yapılanmanın oldukça etkisi vardır. Bu yapılanma başlangıçta bütün yönleriyle demokratik bir yapılanmayı öngörürken, siyasal çıkarların ve parti elitinin dayandığı sınıfsal yapının gereği olarak, giderek toplumun dince kutsal değerlerini ve değişmesi gereken geleneksel değerlerini kullanmaya başlamıştır. Öte yandan Tek-parti döneminin totaliter yapısından kaynaklanan anti demokratik uygulamaları ve ülkenin içinde bulunduğu konjüktürel durum, yalnızca devrime muhalif unsurları değil, gerçekten demokratik bir sistemi isteyen kitleleri olduğu kadar, iktidar partisinin kitle tabanını da farklı bir arayış içine sokmuştur. Bu farklı arayışa giren toplumsal kitleler, umdukları değişimin DP ile mümkün olduğunu görmüşlerdir. Kullandığı yöntemlerin kitlelerin kendisine akmasını sağladığını gören DP, günümüze kadar gelen ve Türk Devrim felsefesinde hiç bir biçimde siyasi kullanım yeri olmayan, insanlarca kutsal sayılan dini, ahlaki, ve ulusal değerlerin siyasette kullanılması geleneğinin başlatıcısı olmuştur.

Bu biçimlenmenin en büyük nedeni ve günümüzde de gündemden düşmeyen politik sistemin işleyişine ilişkin sorunların kaynağı olarak 1945-1950 döneminde çok partili bir sistemin işleyebilmesi için gerekli olan kurumsal düzenlemelerin yapılmamış olması görülmektedir.¹⁴¹

II. Dünya Savaşı'nın sıcak ortamında demokratik toplumsal yapılanmaların gerçekleştirilememesi ile birlikte çok partili sistemin gerektirdiği kurumsal düzenlemelerin de gerçekleştirilememiş olması, 1950 öncesinde daha liberal ve çoğulcu bir söyleme sahip olan DP liderlerinin 1950 sonrasında "milli irade" kavramına dayanarak azınlık haklarını hiçe sayan bir tutuma girmelerine neden olmuştur. Siyasal çıkarların ağır basması sonucu, toplumu Atatürk devrimlerinin ve ilkelerinin öngördüğü anlamda yapılandırmak yerine,

¹⁴¹ İNCİÖĞLU, Nihal Kara, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", Tarih ve Demokrasi, Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan, Yayınlayan: Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, Cem Yayınevi İstanbul, 1992, s.85.

onların ulusal ve dinsel duyguların okşayıcı bir tavır içine girerek Atatürkçü felsefeden ve devrim uygulamalarından öndünler verme yoluna gidilmiş ve bu tavır Türk Devrimine karşı kesimlerin daha açıktan ve cesurca tavırlar geliştirmelerine ve mevcut siyasal yapıyı istedikleri yönde dönüştürme etkinliği içine girmelerine neden olmuştur.

1945 sonrasında geçilen çok partili siyasal yaşamda Atatürk Devriminin siyasal örgütü olan CHP'nin gerek laiklik, gerek devletçilik, gerek halkçılık ve devrimcilikle ilgil konularda Atatürk dönemindeki gibi etkinlikle ve dirençle, bu ilkeler doğrultusunda davranış gösterememesi, Atatürkçülük'ten ve Atatürk devrimlerinden taviz dönemini başlatırken, 1950'den 1960'lara kadar gelen DP iktidarının Atatürk Devrimlerini uygulanabilir, uygulanamaz gibi bölümlemelere ayırmasının cesaret noktası olmuştur. 1946'da CHP Meclis Grubu, ilk okullara din dersi konulmasını kabul ediyordu. Yine aynı tarihlerde İmam Hatip okulları ve İlahiyat Fakültesi açılıyordu. Bütün bu uygulamalar ve bu yaklaşımlar önceleri taviz adı altında işletilirken giderek karşıdevrim tavırları biçiminde gelişmelere neden oluyordu. Örneğin 19 Şubat 1932'de açılan Halkevlerinin 1950'de, 1940'ta kurulan Köy Enstitülerinin 1945'te etkinliklerinin durdurulması, Türkçe okutulmaya başlanan ezanın DP'nin ilk yıllarında 1950'de yeniden arapça okunması uygulanamayan devrimler sınıfı içinde yer alarak karşıdevrim sürecinin de başlangıcını oluşturuyordu. Yine DP, gizlice yaptığı propagandayla devrimleri cahil eğitimsiz köylü yığınları önünde kötülüyordu. Devrimlerin ulusça benimsenenleri ve benimsenmeyenleri ayırımı bu gizli propagandanın bir sonucu olarak siyasal yaşamda yerini alıyordu.¹⁴² Özellikle "*Türk ulusu Müslümandır, Müslüman kalacaktır*"¹⁴³ yollu demeçler DP iktidarında egemen olan karşıdevrim anlayışını ortaya koymaktadır.

CHP'ne karşı çıkan ve 1950 1960 döneminde toplum yaşamına damgasını vuran DP'nin Atatürkçülük ve Atatürk devrimleri konusunda daha da tavizkar davranması, hem devrime bütünüyle inanmamışlıktan, hem de tüm geleneksel toplum katlarının oylarını CHP karşısında birleştirme , onların parlamentoya yansımaları sağlama düşüncesinden doğmuştur.

DP iktidarının, demokratik bilinçten yoksun kitlelerin anlayışlarına dayalı demokrasi anlayışı, ve devrimler karşısındaki ödöncü tavrı ve anti demokratik yaklaşımları ve

¹⁴²MUMCU, Ahmet, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1992, s.175.

¹⁴³.MUMCU, Ahmet, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, a.g.y., s. 175.

uygulamaları, anayasal sisteme uygun olmayan davranışları ve bütün bunlar karşısında gelişen özellikle üniversite öğrencilerinin ve aydın bilim adamlarının sert eylemleri karşısında dikkate almaz ve sorunların çözümüne yönelmeyen tavırları 27 Mayıs 1960 hareketinin nedeni olmuştur.

27 Mayıs 1960 Askeri harekatı, bir askeri harekat olmasına karşın tarihimize özgürlükçü ve ileriye yönelik bir eylem olarak geçmiştir. 27 Mayıs askeri harekatının sonucu olarak hazırlanan 1961 Anayasası bu güne kadar Türkiye'de hazırlanan en demokratik ve özgürlükçü anayasadır. 1961 sonrasındaki özgür düşün ortamının ve örgütlenme eylemlerinin temelinde 61 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamı yatar. Hareketin önemli bir yanı batı dünyasında gelenekselleşen demokratik hak ve özgürlüklerin anayasanın garantisi altına alınması ve kitlelerde ezilen sınıflarda bu hakların koruma bilincinin uyanmasıdır.¹⁴⁴ Sonra en önemlisi sosyal devlet ilkesi olmak üzere Anayasa Mahkemesi, iş hukuku, üniversite özerkliği, basın özgürlüğü ve diğer alanlardaki kurumlaşmaları getirmesi onun ilerici ve demokratik karakterini ortaya koymaktadır.¹⁴⁵ Türkiye'nin çağdaş dünyada yerine almasını sağlayan 27 Mayıs Anayasası 10 yıl sonra 12 Mart darbesiyle budandı, 12 Eylül 1980 darbesiyle de tümden rafa kaldırıldı¹⁴⁶. Türkiye Cumhuriyeti'nin günümüze kadar gelen tarihi süreci içinde 1950'den başlayarak günümüze kadar gelen (aylarla, çok zamanda bir yıl gibi terimlerle ifade edilen ilerici ve kemalist ülkülere içtenlikle bağlı kimi partilerin iktidarları sayılmazsa) milliyetçi, muhafazakar, mukaddesatçı iktidarların Türkiye Cumhuriyeti'nin temel felsefesindeki yozlaşmayı biçimlendirdikleri görülür. Bu anlamda, Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleştirilen Türk Devriminden özellikle siyasal çıkarlar ön planda tutularak tavizler verilmesi ve geleneksel, dinsel değerlerin birer politik malzeme olarak kullanılması, siyasal yaşamda çıkar çatışmalarının yönlendirdiği yozlaşmayı getirmiştir. Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan sosyo-ekonomik bunalımların çözümsüz olarak kuşaklara aktarılması ve bunun getirdiği ideolojik kamplaşmaların şiddete kadar varan eylemsellikleri eğer abartma olmazsa 12 Eylül sabahına geline sürecin temelini oluşturmaktadır.

¹⁴⁴.SERTEL, Yıldız, Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız, Cem Yayınları, İstanbul, 1978, s.135-136.

¹⁴⁵.AYDEMİR, Şevket Süreyya, İhtilalin Mantığı, (ve 27 Mayıs İhtilali), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s.438.

¹⁴⁶.KIRÇAK, Çağlar, Türkiye'de Gericilik, İmge Yayınevi, Ankara, 1993, s.115

1965'lerden 12 Eylül 1980'e uzanan bir zaman dilimi içinde yaşadığımız siyasal, sosyal ve ekonomik bunalımların ortaya çıkışındaki etkenler bu gün açıklıkla bilinmektedir. Devletin işleyişine egemen olan politikacıların, toplumda giderek keskinleşen sınıfsal yapılanmada, birer sınıf temsilcisi olarak belirmeleri, ve bu egemen sınıf psikolojisinin mevcut ekonomik sömürü çarkını sürekli kılabilmek için ülkenin feodal artığı seyh, ağa, işbirlikçi gibi kesimlerle ittifak içine girmeleri ve çalışan kesimlerin demokratik taleplerini iletmek için gerektiği gibi ve yeter düzeyde örgütlenememiş olması ülkenin 12 Eylül koşullarına gelişinin en önemli nedenleridir. Burada Emre Kongar'ın belirttiği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Çünkü devlet sisteminden başlayarak toplumsal yapılanmaya kadar bütün kurum ve kuruluşların işleyişinde temel sorun olarak demokrasinin bütünsel işleyişinin sağlanmasıdır. Bir ülkede demokrasinin gerektiği gibi işleyişinin özünde de toplumun geçmişten beri getirdiği kültürel yapılanma vardır. Bu bakımdan Türkiye'de demokrasinin ve kültürün bu günkü temel sorunu bir yandan 1982 Anayasasındaki demokrasiyi sınırlayıcı ve kısıtlayıcı maddelerin varlığı, öte yandan bu maddelere ruh ve vücut veren yanlış koşullanmanın getirdiği kültürel temellerdir.¹⁴⁷

Bir başka deyişle, bugün Türkiye'de demokrasi sorunu, bir sınırlayıcı ve kısıtlayıcı Anayasa sorunu gibi görünmekle birlikte, asıl sorun, bu Anayasanın ardında yatan kültürel değerlerimizdeki yanlışların ve çarpıklıkların sorunudur.¹⁴⁸

Kültürel değerlerimizdeki yanlışların ve çarpıklıkların temel nedenine gelince, 1923'te devrim yapmış bir toplumun, öngördüğü siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yapılanmayı, devrimin ertesinde gelişen süreçte, geleneksel toplum yapısının ve bu yapıdan siyasal ve ekonomik çıkar uman ve devrimi benimsememiş siyasal iktidarların ve bunların ittifaklarının gerçekleştirmekten kaçınmaları ve buna bağlı olarak devrimci atılımları durdurmuş olmalarının etkisini yok saymak mümkün değildir. Yirmi birinci yüzyıla girerken geriye çarkedip, pupa yelken çağın dışına yol almamızda 1946'dan itibaren başlayan siyasal gelişmelerin etkisi görmezden gelinemez.¹⁴⁹ Bu anlamıyla düşünüldüğünde 1960 hareketinin getirdiği Anayasal düzenlemeler ve bu düzenlemelerin getirdiği sosyal ve siyasal yapılanma Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürkçü ilkelerin geliştirildiği bir ortam ve

¹⁴⁷.KONGAR, Emre, 12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993,s.17.

¹⁴⁸.KONGAR, Emre, a.g.y., s.18.

¹⁴⁹.KIRÇAK, Çağlar, a.g.y., s.283.

Mustafa Kemal Atatürk'ün hedeflediği siyasal ve kültürel toplum ortamına yaklaştığı düşünülebilir. Ancak gelişen süreçte 1946'dan sonra iktidara gelen siyasal partilerin toplumu demokratik anlayışın gerektirdiği kurumsal yapılanmalara taşıyamaması ve bu konudaki tavrının da, süreç gözönüne getirildiğinde, bilinçli bir hal alması 1968'den 1980'lere kadar gelen siyasal ve sosyal kargaşa ortamının nedeni olmuştur. Bu sürecin kimi noktalarında Atatürkçü anlayıştan uzaklaşmalar, atatürkçülük adı ile gerçekleştirilen faşizan uygulamalar (12 Mart 1971) toplumdaki cepheleşmeleri ve siyasal sosyal ve kültürel kaos ortamını arttırmıştır. Ülkenin bu anlamda hızlı bir biçimde anarşiye sürüklendiği, yukarıdaki saptamalarımız da hesaba katıldığında doğal bir gelişme olarak nitelendirilebilir. Çünkü Türkiye'de neredeyse sürekli bir demokrasiye geçiş dönemi yaşanmaktadır. Bu topluma demokratik bir bilincin verilmediğinin ve demokratik kurumlaşmaların bilinçli olarak gerçekleştirilmediğinin göstergesidir. Çünkü Cumhuriyeti koruma ve kollama hareketi adı altında gelen bütün askeri rejimler öncelikle demokrasinin işlememesinin sorumluluğunu, sendikalara, derneklere, siyasi partilere, odalara vb. kurumlara yüklemişlerdir. 27 Mayıs Hareketinin askeri karakterine karşın getirdiği anayasal yapılanmalar, bu anlamda bu saptamanın dışında tutulmak durumundadır. Ancak burada bu hareketin askeri karakterini onayladığımız anlamı çıkarılmamalıdır.

İşte burada 12 Eylül hareketini diğer hareketlerden ayıran temel özelliğe geliyoruz.

12 Eylül'e gelişimizin görünürdeki nedenleri bakımından Evrenin Cumhuriyeti Koruma ve Kollama hareketi dolayısıyla yaptığı 12 Eylül 1980 günlü Radyo-Televizyon konuşmasında "bugüne kadar iktidara gelen çeşitli hükümetlerin, her yıl artan bir hız ile yaygınlaşan ve dünya tarihinde sayısız örnekleri görülen özel harbin sızma ve çökertme hareketine karşı iç güvenliği sağlayacak kararlar ve tedbirleri birinci öncelikle alacaklarını vadetmelerine rağmen; sonuç alacak teşebbüsleri, siyasi çıkar çatışmaları ve basit parti hesapları, kaprisler, hayaller, gerçek dışı talepler ve Türk Devleti'nin niteliklerine ters düşen gizli ve açık emeller arasında kaybolup gitmiştir diyordu."¹⁵⁰

16-22 Mart 1981 tarihli Yankı dergisinin 12 Eylül hareketini ve sorumluluğunu değerlendiren baş yazıda, 12 Eylül öncesinde toplumun içinde bulunduğu sosyas, ekonomik

¹⁵⁰."Cumhuriyeti Kollama ve Koruma Harekatı Dolayısıyla Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Konuşması", Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler, İkinci Kitap, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1983, s.371

ve siyasal bunalıma değinilirken, önemli bir nokta vurgulanıyordu. Bu noktanın, bir ülkedeki siyasal ve sosyo-ekonomik yönetimin demokratik, özgürlükçü ve laik esaslar içinde geliştirilmesi gerektiği konusu olduğu ifade ediliyordu. Bu anlamda bu yapılanmayı gerçekleştirmenin sorumluluğu halkın oylarıyla seçilerek ülkenin tek yetkili yasama ve yürütme organı olan meclisin olduğu vurgulanıyor. Bu anlamda eğer meclisin varlığına, ülkenin kaderini etkileyici bütün kararlarda ve siyasal sosyal ve yasal yapılandırırma görev düşüyorsa, ülkedre arzu edilen demokratik özgürlükçü ve çoğulcu parlamenter sistemin işlememesi için hiç bir neden olmamalıdır deniyor. Dolayısıyla eğer 12 Eylül hareketinin gerçekleşmesine neden olarak devlet sisteminin organlarının işlememesi gösteriliyorsa ki, öyledir, bunda, bu organların işlemlerini sağlaması gereken siyasi parti ve organizasyonların sorumluluğu açıktır.¹⁵¹

12 Eylül'e gelişimizin nedenlerine ilişkin olarak yukarıda belirttiklerimiz bir yana bırakılacak olursa bu gelişmelerden sorumlu olarak görülen iki ideolojik odağın birbirlerini suçlayıcı tavırları dikkati çekicidir. Bu suçlayıcı tavırların temelinde 12 Eylül hareketinin başlangıçta, öyle ayırım gözetmeksizin, toplumun bütün siyasal kesimlerini bu noktaya geliştire sorumlu tutar bir yaklaşımda olmasıdır. Bu bakımdan sağcılara bakacak olursanız bunda solcular ve Moskova'dan emir alan ajanlar sorumludur. Solculara bakacak olursanız CIA'nın bu işte etkin rolü olmuştur. Sağ görüşün suçlama tahtasında 27 Mayıs Anayasasının kişi hak ve özgürlüklerinin "aşırılığı"na yol açması, örgütlenme özgürlüğünün sorumsuzca kullanılması, dernek ve sendikaların siyasetle uğraşması, üniversite özerkliği, yargı denetimi nedeniyle yönetimin elinin kolunun bağlanması yer almaktadır. Oysa 12 Eylül'ün siyasal sorumluluğunun bu ülkeyi özellikle 1946'lardan başlayarak, 12 Eylül'değin yöneten siyasal güçlerde olduğunu ifade etmek gerekir.¹⁵²

Resmi görüşe göre 12 Eylül'e gelmemize yol açan olayların en büyük sorumluluğu 27 Mayıs 1961 Anayasasının getirdiği özgürlükçü ve örgütlenme olanaklarının genişçe bir biçimde sağlandığı siyasal ve toplumsal ortamdır.¹⁵³

12 Eylül hareketinin mantığını, elbette ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve sosyal kaos ortamı ve bu kaos ortamında etkili ve yetkili olan siyasi bireyler ve kurumlar

¹⁵¹ Yankı, 16-22 Mart 1981.

¹⁵² ALKAN, Türker, 12 Eylül ve Demokrasi, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s.14-15.

¹⁵³ ALKAN, Türker, a.g.y., s.17.

biçimlendirmiştir. Ancak bu biçimlenmede ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve sosyal anarşi ortamı, toplumsal huzursuzluk, ekonomik çöküntü ve kültürel yozlaşma etkili olmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bütün bu oluşumların ortaya çıkış ve gelişme nedeni olarak 1961 Anayasası sorumlu görülmüştür. Buna bağlı olarak anarşik olayların gelişmesinde fazla özgürlüğün payı olduğu vurgulanırken demokratik örgütlenmelerin devletin yıkılmasına yönelik olduğu dolayısıyla 1961 Anayasasının Türk halkına biçilmiş "bol bir elbise" olduğu söylemi geliştirilmiştir. Bu anlayış anti-demokratik yasal düzenlemenin gerçekleştirilebilmesi için birer gerekçe olarak ortaya konurken, Atatürkçülüğün geçen iktidarlarca yıpratıldığı yozlaştırıldığı ve aslından uzaklaştırıldığı savıyla yoğun bir Atatürk edebiyatı yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'de aydın kesime sürekli Atatürkçülük ideolojisi empoze edilirken, geniş halk kitlelerine dinsel anlayışlar aşılanıyordu. 1982 Anayasa'sında Din ve vicdan Hürriyeti başlığı altında 24. Maddeyle din ve ahlak eğitiminin devletin denetiminde ve gözetiminde olarak yapılacağı belirtilirken, ilk ve orta öğretim kurumlarında din ve ahlak dersleri zorunlu hale getiriliyordu.¹⁵⁴ Oysa din öğretimi ve eğitimi 1961 Anayasasında kişilerin kendi isteklerine ve küçüklerinde kanuni temsilcilerinin isteğine bırakılıyordu.¹⁵⁵

Bütün bunların gerekçesi olarak basın özgürlüğünün solcuların ideolojik faaliyetlerine yaradığı, örgütlenme özgürlüğünün dernek ve sendikalarda devlet karşıtı ve solcuların rahatça örgütlenmelerine yaradığı, üniversite özerkliği dolayısıyla çocuklarımızın bu sapkın ideolojilerce zehirlendiği ifade edilmiştir.¹⁵⁶

Türk toplumunun 12 Eylül'e gelişinde temel sorumlu olarak görülen 1961 Anayasası eleştirilirken, gerekçeler daha çok 1961 anayasasının uygulamalarını sonucu ortaya çıkan çoğulcu, özgürlükçü, demokratik ortam gösterilmektedir. Özellikle 12 Eylül döneminde geçmişin kaos ortamının yarattığı endişenin ve tedirginliğin de bir getirisi olarak Türkiye'de aydınların pek çoğu hareketin alkışlayıcıları içinde yer alırken aydın kesimde, hareketin, ülkeyi bir iç savaştan kurtardığı, dolayısıyla hareketin salt askeri niteliğinden dolayı ona karşı çıkılmaması gerektiği ve hareketin 12 Mart dönemini anımsattığı bu nedenle askeri bir hareketin ülkeye hiç bir yarar sağlamayacağı darbecilere yardımcı olmanın demokrasiye

¹⁵⁴ T.C. Anayasaları 1961-1982, Karşılaştırmalı Metinler, Haz.Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Teori Yayınları, 1986, s.45.

¹⁵⁵ T.C. Anayasaları 1961-1982, Karşılaştırmalı Metinler, Haz.Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Teori Yayınları, 1986, s.46.

¹⁵⁶ ALKAN, Türker, a.g.y., s.17.

sağlıklı biçimde geçilmesini getirmeyeceği yollu farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden oluyordu. Oysa hareketin ertesinde kurulan kabinenin ortanın sağında bir kimlik taşıması ve Demirel'in Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'ın ekonomiyle ilgili başbakanlık yardımcılığı görevine getirilmesi, hareketin Demirel iktidarı tarafından ortaya atılan ve emekçi kesimlerin ekonomik çıkmazlarının tek nedeni olan 24 Ocak kararlarının, askeri hareketçe de benimsendiğini gösteriyordu. Bu hareketin ağırlıklı olarak sendikalar, iş hukuku, demokratik kitle örgütleri ve dernekler üzerinde yoğunlaşacağını ve eli sopalı bir iş barışı ortamı yaramaya yönelik olduğunu ilk işaretleri olarak kendini gösteriyordu.¹⁵⁷

Bu tutum, gelinen tartışma noktalarında toplumun demokrasiyi ne derece içselleştirdiği, demokrasinin bizim gibi geleneksel toplumlarda ne derece tutacağı ya da tutabildiği sorularının da tartışılmasına zemin hazırlıyordu.¹⁵⁸ Burada daha önce de zaman zaman ifade ettiğimiz, toplumun gerek kurumsal, gerek düşünsel anlamda sürkeli eksik birbiline donatılmış olması ve siyasilere arzu ettikleri oranda ve çıkarlarına uygun olduğu kadar demokrasi havarisi olmalarının ve bunun tarihsel nedenlerinin varlığı hesaba katılmaksızın, demokrasinin, insan hak ve özgürlüklerinin devleti zayıflatacağı¹⁵⁹ düşüncesinin ortalıkta dolaşması, yeni oluşturulacak anayasanın dayanacağı mantığıda ortaya koyuyordu.

Öte yandan aynı anlayış çerçevesinde Türk toplumunun henüz geri ve yoksul bir toplum olduğu, demokrasinin ise ileri ve zengin toplumların işi olduğu, dolayısıyla düşüncenin özgürlüğü ve insan hakları gibi lüksleri kabul etmede acele edilmemesi, demokrasiye geçmemiz için olgunlaşmamız gerektiği yollu yaklaşımlar ve teoriler kimi kulaklara fısıldanıyordu.¹⁶⁰ Bizim gibi toplumların tepeden inmeci yönetimlere alışkın olduğu, dolayısıyla demokrasinin bizi yapımıza uymayacağı, ayrıca özgürlüklerin sınırlı bir azınlığın işine yarayacağı, geniş kitlelerin ise bunda bir çıkarlarının olmadığı konusundaki teorileri 12 Eylül hareketinin en önemli gerekçelerin oluşturuyordu. Öyle ya, 1961 Anayasa'sının yukarıdaki gibi demokratik uygulamaları, insan hak ve özgürlüklerinin yaşamın temel prensibi kabul edilmesi, örgütlenme ve ifade özgürlüğünün bütün yönleriyle uygulanmasının siyasal ve sosyal sonuçları, bu teori sahiplerine, bu toplumun demokrasiyi

¹⁵⁷. KIRÇAK, Çağlar, a.g.y., s.289.

¹⁵⁸. ALKAN, Türker, a.g.y., s.22.

¹⁵⁹. ALKAN, Türker, a.g.y., s.22.

¹⁶⁰. ALKAN, Türker, a.g.y., s.25.

yaşama yeteneğinden yoksun olduğunu gösteriyordu.

Bu tesbitlerin doğruluğu (!) 1982 Anayasası hazırlanırken demokratik kurum ve kuruluşların,¹⁶¹ derneklerin, üniversitelerin, siyasal partilerin geleceklerinin de ne yönde şekilleneceğinin ip uçlarını veriyordu. Bütün bu düşünce cimnastiğinin getirdiği gelişmeler, harekete zemin oluşturacak kaos ve kargaşanın, belki de bilinçli bir biçimde boyutlandırılmasını getiriyordu.

Nitekim 1980 yılından itibaren 12 Eylül sabahına kadar şiddet eylemleri görülmemiş boyutlara ulaşıyor,¹⁶² sağ ve sol, karşılıklı birbirine kan kusturuyordu. Bu ortamda mevcut iktidara verilen uyarı mektupları "mektubun muhattabı ben değilim"¹⁶³ diyerek adresi şaşırtılıyor, bütün gelişen olaylar karşısında tam bir vurdumduymazlık yada belkide demokrasinin bu topluma uymadığı için artık gerçek bir iktidarın glemesi gerektiğini ifade edercesine 12 Eylül hareketine davetiye çıkarılıyordu.

İşte bu ortamda 12 Eylül sabahı ülke yönetimine el koyan Milli Güvenlik Konseyi, Türk ulusuna şöyle sesleniyordu:

"Yüce Türk Milleti,

Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur..."

Bu bildirinin ardından hareketin lideri Orgeneral Kenan Evren Milli Güvenlik Kurulu'nun ilkelerin açıklıyor ve ana hedeflerinin Atatürkçülüğü tesis etmek olduğunu bildiriyordu.¹⁶⁴ İşte bu noktadan itibaren gelen sistemin ne olduğu ve neler getireceği sorunu gündeme geliyordu. Türk toplumunca başlangıçta coşkuyla karşılanan hareketin kısa saman sonra toplumun her alanına nasıl karabasan gibi çöktüğü ortaya çıkıyordu. Artık milad 12 Eylül'dü.

¹⁶¹ Yankı, 6-12 Nisan 1981, Sayı, 523, s. 12.

¹⁶² KIRÇAK, Çağlar, a.g.y., s.281.

¹⁶³ KIRÇAK, Çağlar, a.g.y., s.281.

¹⁶⁴ Cumhuriyet gazetesi, 13.9.1980.

B. 12 Eylül Rejiminin Niteliği ve Aydın Üzerindeki Etkileri

1980'lerde Türkiye'de siyasal sistem, güçlü bir merkez karşısında, türdeş olmayan, geleneksel bağlarla örülmüş, sanayileşmekte ve çok hızlı bir biçimde kentleşmekte ve hızla nüfusu artan bir toplum ve neo patrimonyal bir yapı sergilemiştir. 12 Eylül askeri rejimi bu dönemi derinden etkileyen bir öge olmuştur.

12 Eylül yönetiminin siyasal otoritesinin içeriğini oluşturan en önemli özellikleri kuşkusuz, tek liderin merkezi ve pederşahi bir görüntü sergilemesidir. Siyasal otorite halkın babası görünütüsündedir. Burada karizmadan çok "milli" gelenek ve görenekler atıf noktası oluşturduğundan sultani tip özellikleri ağır basan patrimonyal yönetim biçiminden söz edilebilir.¹⁶⁵ Bu yönetim üslubu, yasal-ussal önermelere göre oluşturulmuş olan bir bürokratik yapıya nüfuz edere varlığını sürdürmüştür. Kamu bürokrasisi, görüntü yönüyle yasal-ussal yapısını sürdürürken, siyasal otoriteyle yasal-ussal yönetim ilkelerine göre değil, üstün lidere ve etrafındaki seçkinlere kişisel bağlılık, sadakat, itaat gibi "geleneksel" ölçütlere göre çalışmaya başlamıştır.

Burada bürokrasinin ve siyasal sistemin temel yapılarının yerine veya yanısıra oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) gibi kuruluşların temel siyasal kararları Lider'in onayıyla almaya başlaması, aşırı merkezileşme ve merkeze önenem atfetmeyi de beraberinde getirmiştir. Devletin azalan itibarının tekrar yüceltilmesi, adeta bir devlet fetişizmi oluşmasına yol açmıştır.¹⁶⁶ 1982 Anayasasıyla da Ulusal Egemenliğin yanısıra Devlet Egemenliği de tescil edilmiştir. Yasamanın yetki ve hareket alanı azalırken, Başta Cumhurbaşkanı olmak üzere yürütmenin yetki alanı arttırılmıştır.

Diğer bir unsur olarak da, bürokraside özel ilgi gören grupların içinde islamcı kesimin saygın bir yere kavuşmuş, bu grubun hem bürokraside, hem de toplumda yaygınlaşması olmuştur.¹⁶⁷ Buna paralel olarak, İslam siyasal otoriteye ve lidere sadakat ve itiatın temelini oluşturacak biçimde kullanılmaya, yaygınlaşan bir eğilimle devam etmiştir. Devlet Başkanının

¹⁶⁵ KALAYCIOĞLU, Ersin, "1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar, Tarih ve Demokrasi, Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.111.

¹⁶⁶ KALAYCIOĞLU, Ersin, Tarih ve Demokrasi, a.g.m., s.112.

¹⁶⁷ SARIBAY, Ali Yaşar, "Religion in Cmtemporary Turkish Society and Polity", Current Turkish Thought, No: 58, 2-24., 1986, s.17-18.

bir müftüyü aratmayacak yorumlarla halka doğru yolu göstermek için dini kullanmaya başlaması ile bir yenilik daha Cumhuriyet tarihindeki yerini almıştır. Din ve ahlak derslerinin bir anayasal kural haline gelmesinin de aynı döneme rastlaması herhalde bir tesadüf değildir. 168

Siyasal itaat için halk adin telkini sistematik bir uygulama olarak 1981-1983 arasında yoğun bir biçimde kullanılmaya başlanmış, 1983 sonrasında da azalmadan devam etmiştir.¹⁶⁹ 1980-1983 döneminin itaat konusundaki asıl ilginç gelişmesi kitlelere İslam aşılarken, aydınlara Atatürkçülük nutukları atılması olmuştur.

Öte yandan devlet desteğinde tarikat ve din gruplarının çeşitlenmesi 1980'li yıllarla II. Abdülhamit rejiminin Nakşibendilik, Mevlevilik, Rûfâilik ve Ticanilik gibi tarikatları İstanbul'a ithal edişi veya yaygınlaştırması arasındaki benzerlik de aynı derecede ilginçtir.¹⁷⁰

Eğer dikkatle incelenirse 1983 sonrasındaki gelişmelerin oluşturduğu siyasal yapı da bundan pek farklı değildir. 1983'ten sonra özellikle ekonomik sistemin yapısında ve işleyişinde siyasal kararlara dayanılarak yapılan değişiklikler çok büyük çaplı olmuştur. Öte yandan Türkiye'nin siyasal gündemini oluşturan konular da ciddi bir biçimde değişikliğe uğramıştır. Bu dönemde 1989'dan sonra Türkiye Paris Şartını imzalamış, uzun yıllar Türk Ceza Hukuku sisteminde gündem oluşturan 141-142, 163 ve özgürlüklere bağlı olarak işkence geçmiş yıllara oranla daha çok üzerinde durulan ve tartışılan konular olmuşlardır.¹⁷¹

1980'lerde merkez artık Kemalist türdeşliğini tamamen yitirmiş görünmektedir. Devlet merkezi mekanizmaları Kemalizme olan bağlılığı son derece şüphe götürebilecek çok sayıda grup dahil olmaya devam etmiştir. Sistemin ideolojik anlayışı görünüşte Atatürk, Atatürkçülük veya Kemalizm olarak tesbit edilmişken Atatürkçülük'le hiç bir ilgisi olmayan Türk-İslam Sentezi adında ne olduğu belirsiz, ancak kendi içinde oldukça bilinçli bütün islamcı anti-laik, ırkçı-milliyetçi unsurların yer aldığı ve Devletin yönetim organında giderek etkinliğini arttıran bir yapı ortaya çıkmıştır.

12 Eylül yönetimi bir önceki dönemin yol açtığı büyük sıkıntılar nedeniyle oldukça güç

¹⁶⁸ KALAYCIOĞLU, Ersin, *Tarih ve Demokrasi*, a.g.m., s.112.

¹⁶⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Aralık 1985.

¹⁷⁰ BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s.299-340.

¹⁷¹ KALAYCIOĞLU, Ersin, *Tarih ve Demokrasi*, a.g.m., s.114.

bir pasif haklılık zeminine sahipti. Bu haklılık zemini ülke aydınlarının harekete yaklaşımlarında bir takım çelişkilere neden olmuştur. Bu bakımdan yapılan değerlendirmeler daha çok dönemin koşullarının belirlediği ve hareketin bu görece haklılık zeminine göre yapılmaktaydı.¹⁷² Ancak 12 Eylül rejiminin giderek gerçek niteliğini ortaya koymaya başlaması toplumda ve aydın kesimde giderek eleştirel seslerin de yükselmesini getirmiştir. Bu eleştiriler genellikle Kurucu Meclisin oluşturulması aşamasında duyulan kuşkulardan¹⁷³ kaynaklanıyor ve Anayasal yönetiminin düzenlenmesi esnasında ortaya çıkacak dengelerin oturtulacağı hesaplara yönelik olarak kendini gösteriyordu ve oluşturulacak yönetimin ve anayasal sistemin gelecekte getireceği olumsuz ve taraflı yapılanmalardan kuşku duyuluyor ve bir tür uyarı verilmeye çalışılırdı.¹⁷⁴

Gelişen terör olayları yüzünden halkın mevcut ortamdan duymuş olduğu usanç, 12 Eylül'ün halk tarafından olumlu duygularla karşılanmasını getirmiştir. Ancak geçen zaman içinde 12 Eylül'ün kendi haklılık zeminini yaratmada büyük güçlüklerle karşılaştığını ve başarısız kaldığını görüyoruz.

12 Eylül bu başarısızlığının temelinde yatan neden, Türkiye oldukça uzun bir demokratik deneyim geçirmemiş gibi davranılarak, toplumun tam bir kışla modeline göre yönetilmeye kalkılmasından kaynaklanıyordu. Siyasal yapı ve kurumlar, yukarıdan denetimli bir disiplin ve hiyerarşi anlayışıyla oluşturulmaya ve yönlendirilmeye çalışılıyordu.¹⁷⁵

12 Eylül'ün bu türlü yaklaşımları gelişen süreç içinde demokratik yortamın yeniden oluşturulması esnasında ve yeni anayasal düzenlemelerde kendini hissettirir ve ülkenin bütün kurum ve kuruluşlarıyla birlikte eksik güdük temel insan hak ve hürriyetlerinden yoksun ve merkezci bir tarzda yapılanmayı getirmiştir. Konumuzla ilintili olması bakımından 12 Eylül hareketi ertesinde ve bu düzenlemelerin sonunda gelişmelerin Türk aynınına ve kurumsal yapılarına yansımaları oldukça ilginçtir.

12 Eylül hareketinin hemen ertesinde, bir gün öncesinde oldukça şiddetli ve kanlı bir biçimde süren terör ve anarşi neredeyse bıçakla kesilmişçesine kuşku verici bir biçimde

¹⁷² "27 Mayıs ve Ötesi", Yankı, 30 Mart-5 Nisan Sayı 522, s.6

¹⁷³ ALKAN, Türker, "Kurucu Meclis Atatürkçü Olmalı", Yankı, 10-16 Kasım 1980, Sayı. 502, s.9

¹⁷⁴ ALKAN, Türker, "Demokraside İstikrar ve Temsil", Yankı, 10-16 Ocak 1983, Sayı. 615., s.6

¹⁷⁵ ALKAN, Türker, a.g.y., s.32.

kesilmiştir. Bu durum kitlelerde büyük bir hoşnutluğa yol açmıştır. Ancak hareketin Lider'inin ilk günlerdeki açıklamaları ve demeçleri gelişen hareketin nereye doğru yol aldığına en belirgin kanıtlarıydı.¹⁷⁶

Başlangıçta, sağdaki ve soldaki şiddet eylemlerini bastırarak ülkeye rahat bir soluk aldıracağı umulan 12 Eylül hareketi bunda büyük ölçüde başarılı olmuştu, ancak kısa bir süre sonra tek tek kapatılan gazeteler, tutuklanan siyasiler, yazarlar, çizerler, profesörler, toplatılan dergiler, kitaplar, servis araçlarında rütbe esasına göre oturtulan akademik personeller, 12 Eylül'ün gerçek niteliğini ortaya koymaya başlıyordu. Gelişen bu olaylar ve ortaya konan benzeri uygulamalar 12 Eylül'ün geçmişte yaşanan olaylarda kimleri sorumlu tuttuğunu da açık olarak oratay koyuyordu.

Yalnızca 12 Eylül 1980 - 12 Eylül 1981 arasındaki bir yıllık sürede gözaltına alınan , tutuklanan hapis cezasına çarptırılan sanatçı, yazar, yayıncı, gazeteci, akademisyen, kapatılan dergi ve gazetelerin oluşturduğu tabloya bakınca ürkütücü bir manzara ortaya çıkıyordu.

Belirleyebildiğimiz kadarıyla bu dönemde gerek sanatçılardan gerekse edebiyatçılardan bir çok aydın 12 Eylül rejiminin tezgahından geçmiştir. "Tarık Akan, Oktay Akbal, Prof Sadun Eren, Ataol Behramoğlu, İlhan Erdost, Genco Erkal, Rıfat Ilgaz, Aziz Nesin, İlhami Soysal gibi pek çok aydın 12 Eylül'ün hışmına uğrayanlar arasında yer alıyorlardı.¹⁷⁷ Bu ve bunlar gibi genellike ve çoğunlukla aydın niteliği taşıyan kişiler yalnızca göz altına alınmakla kalmamış tutuklanarak pek çoğu 9, 10 gibi yıllar boyunca yargılanmaksızın hapishanelerde tutulmuştur. Ayrıca bu gibi tek işleri okumak, yazmak ve düşünmekten başka bir şey olmayan bu ve bu gibi benzer kişiler yüz yılları bulan hapis cezalarına mahkum edilmişlerdir. Bu dönemde 12 Eylül rejiminin etkilemediği hemen hemen hiç kimse kalmamıştır.

Yine bu dönemde Demokrat, Aydınlık, ve Hergün gazeteleri süresiz olarak, kapatıldığı gibi, Bursa'nın sesi gazetesi, Gırgır mizah dergisi, Cumhuriyet gazetesi ve benzeri günlük gazetelerin pek çoğu 10'arlı günlerden başlayarak ayları tutabilecek sürelerle yayından alıkonuluyor ve sürekli takibe alınıyordu. Hatta eskiden beri yayınlana gelen bu gazetelerin

¹⁷⁶ "Demeçte Yapılan Yanlışlıklar" Kenan Evren'in düzeltilmiş demeci, Yankı, 6-12 Nisan 1981, sayı. 523, s. 12.

¹⁷⁷ KIRÇAK, Çağlar, a.g.y., s. 298.

yayınına ara vermekle kalınmıyor, yayınlandığı dönemlerde de ülkenin pek çok kentine girmesine engel olunuyordu. Burada ilginç olan bir noktaya dikkati çekmek gerekmektedir. 12 Eylül rejimi bütün bu uygulamaları Atatürkçülük ve Türk ulusu adına yapıyordu.

12 Eylül döneminde gözaltına alınmanın yada tutuklanmanın bir ölçütü yoktu. Kimi gözlerine kestirirlerse, onu içeri alıyorlardı. Örneğin, gazeteci-yazar İlhami Soysal, Emaş matbaasında yapılan arama sonucu, matbaanın müdürü olması nedeniyle 26 Aralık 1980 günü içeri alınıyor ve 19 Şubat 1981'de tutuklanıyordu. Soysal, "anonim şirket biçiminde matbaa kurarak, sosyal bir sınıfın, öteki sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü sağlamak" savıyla gözaltına alınmıştı.¹⁷⁸

Bu dönemde (1981-1984), İstanbul'un önemli okuyucu potansiyeline sahip Hürriyet, Günaydın, Milliyet, Cumhuriyet, Tercüman, Tan, Güneş gibi gazeteler, Arayış, Nokta, Maya, Yazko gibi dergiler birkaç kez toplatılacak ya da kapatılacaktı. Bu gazetelerin yayın yapmadıkları gün sayısı 300'e yaklaşıyordu.¹⁷⁹

12 Eylül rejiminin egemen olduğu üç yıl içinde gazeteci, yazar, çevirmen ve sanatçılara verilen hapis cezaları toplamı 316 yıl 4 ay 20 güne ulaşıyordu. Bunun yarısından çoğu yani, 184 yıl 4 ay 15 günü yazı işleri müdürlerine ilişkindi. Bakanlar kurulu ya da mahkeme kararıyla yasaklanan yayınların sayısı ise 927'ydi. Bu rakam, Cumhuriyet tarihinin son 35 yılında yasaklanan 3472 yayının dörtte biri kadardı.¹⁸⁰

Bu arada 12 Eylül rejiminin kurduğu baskı rejimi, yalnız basına, yazarlara ve sanatçılara değildi, işçi ve emekçi kesimlerin sendikalarına, derneklerine ve üniversitelere kadar uzanıyordu. Bu olağanüstü yapılanmanın sonucu olarak cezaevleri ve mahkemeler dolup taşıyordu.

12 Eylül rejimi döneminde toplumun her kesimine yönelik olarak uygulanan baskı ve yıldırma yöntemi, yalnızca bu alanlarla sınırlı kalmıyordu. Bu dönemde çıkarılan iki yasa vardır ki, bu yasalar "bilime ve topluma yönelik cinayet" olarak nitelendirilebilecek

¹⁷⁸ KIRÇAK, Çağlar, a.g.y., s. 299.

¹⁷⁹ KIRÇAK, Çağlar, a.g.y., s. 305

¹⁸⁰ Basın 80-84: Yaşanılan Son Dört Yılı, Yay.Haz. Cüneyt Arcayürek, Jülide Gülizar, Raşit Kaya, Metin Kazancı, Uygur Kocabaşoğlu, Mahmut Tali Öngören, Ertuğrul Özkök, Varlık Özmenek, Hıfzı Topuz, 1984, s. 373.

yasalardır. Bunlardan birincisi 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası, diğeri de "reform kanunu" olarak nitelendirilen 2547 sayılı Yüksek Öğretim Yasası(YÖK)dır. 19 Eylül 1980'de 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasasında yapılan bir değişiklikle sıkıyönetim komutanlarına, "tüm kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan kamu personelinin gerektiği hallerde işine son verilmesi yada görev yerinin değiştirilmesi konusunda ilgili kurumlara emir verme" yetkisi tanınıyordu. ve kamu kurumlarına da "bu emri derhal uygulama yükümlülüğü" getiriyordu.¹⁸¹

Bu yasal düzenlemenin sonucu olarak yalnızca bu dönemde 4891 kişinin işine son veriliyor, 4509 kişinin görev yeri değiştiriliyordu. Bunun anlamı toplam 9400 kişinin kıyımı demekti¹⁸²

Yine aynı dönemde yukarıda sözünü ettiğimiz 2547'sayılı Yüksek Öğretim Yasası yürürlüğe giriyordu. Yasanın esaslarına daha sonra Anayasanın 131 ve 132'nci maddelerinde yer verilerek bugüne kadar gelen sorunun temelleri atılacaktı. Üniversitelerin en üst ve en geniş yetkili kurulu olan Yüksek Öğretim Kurulu'nun oluş biçimi 12 Eylül hareketinin bilime ve aydınlara bakışının en önemli göstergesiydi. Yüksek Öğretim Kurulu'nun 8 üyesini Cumhurbaşkanı, altısını Bakanlar Kurulu ve birini de Genel Kurmay Başkanı seçiyordu. Bu uygulamanın sonucu olarak Üniversiteler Lise düzeyine indiriliyor ve bilimsel üretimin zorunlu koşulu olan özerklik bütünüyle yok ediliyordu.¹⁸³

C. 12 Eylül Hareketinin Kemalizme Bakışı

12 Eylül Hareketi'nin temel nitelikleri, demokratik bir toplumda varolması gereken yapılanmalara karşı ortaya koyduğu tavırlar ve yeni bir dönemin başlatıcısı sıfatını taşıyarak, toplumsal yaşama ve demokratik düzene ilişkin ürettiği çözümlerler, bu hareketin getirdiği rejimin gerek başka felsefeler, düşünceler ve ideolojilere, gerekse ülkemizin tarihsel birikiminin ortaya koyduğu Kemalizm (Atatürkçülük) ideolojisine ve doktrinine bilimsel bir yaklaşım sergilemediğini ortaya koymaktadır.

İşin aslında 12 Eylül rejiminin kendi meşruluk zeminini oluşturmak için ideolojik bir arayış içine girmediğini söylemek mümkün değildir. Bu anlamda ideolojik arayışını

¹⁸¹ KIRÇAK, Çağlar, a.g.y., s. 323.

¹⁸² ÖZEN, Haldun, "1402'likler Sorunu", Bilim ve Sanat dergisi, Sayı 95, Ocak, 1989., s.48,

¹⁸³ KIRÇAK, Çağlar, a.g.y., s. 325.

görünüşte Atatürkçülük üzerine oturtmuştur. Ancak diğer taraftan islamcılığa göz kırpan, dini duygulardan yararlanarak solun her türlüüne karşı ortak ve ulusal bir cephe ve ortak bir tavır anlayışı geliştirmeye ve bu konuda olabildiğince kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.¹⁸⁴

12 Eylül'ün çarpık mantığı gereğince 12 Eylül hareketinin gerekçeleri arasına bölücü ve komünist faaliyetlerin yanı sıra dinimize musallat olan iç ve dış kaynaklı kışkırtıcı faaliyetler de gerekçe gösteriliyordu. Bu anlamda 12 Eylül'ün lideri Kenan Evrenin Cumhuriyeti Koruma ve Kollama hareketine ilişkin söylevinde ifade ettikleri ilginçtir: *"Düşüncelerimiz, dinimiz üzerinde ve akla gelebilen her konuda dış ve iç kaynaklı bölücü ve yıkıcı faaliyetler bütün şiddetiyle sürdürülürken ne hazindir ki; bir kısım gerçeğe uymayan özerklik, dar görüşlü, sahibinden başkasının inanmadığı bilimsellik ve koşulları dikkate alınmayan salt hukuk savunucuları, yıkılacak devletin enkazı altında kalacaklarının, yok olup gideceklerinin idraki içinde olamadıkları görünümünü vermişlerdir."*¹⁸⁵

Dönemin dergilerini yada gazetelerini incelediğimizde o dönemde en çok Atatürkçülüğün inkılapçılık ilkesinin eleştirildiğini görüyoruz. Nitekim Kenan Evrenin bu konuda yaptığı açıklama bu kuşkuları yeterince açıklıkla dile getirmektedir. Org. Evren Atatürk ilkeleri arasında çok hassas bir dengenin mevcut olduğunu, inkılapçılık ilkesinin bundan dolayı, aşırı sağa veya sola çekilemeyeceğini belirtmektedir.¹⁸⁶

Bu dönemde izlenebildiği kadarıyla Atatürkçülüğün öyle çok versiyonları ortaya serildi ki, bunları bir bir ortaya koyabilmek için başlıbaşına bir araştırma yapmak gerekmektedir. Bizim bu konularda burada ifade etmek durumunda kaldığımız görüşlerin çok dikkatli seçilmesi gerekmektedir. Ancak dönemin hemen hemen bütün belgeleri bu dönemde Atatürkçülük adına yapılan şeylerin şekli atatürkçülük, törensel atatürkçülük ve davranışsal atatürkçülük biçiminde geliştiğini göstermektedir. Bu davranış biçimlerinin özellikle 12 Eylül rejiminin mimarlarınca sergilendiğini söylemek hiç de abartma olamaz. Çünkü bu dönemde ülke liderlerimizin trene binışinden, plajda yüzüşüne kadar her tür davranışları Atatürk'ün

¹⁸⁴ ALKAN, Türker, a.g.y., s. 32.

¹⁸⁵ "Cumhuriyeti Kollama ve Koruma Harekatı Dolayısıyla Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Konuşması", Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler, İkinci Kitap, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1983, s.372.

¹⁸⁶ Yankı, 12-18 Ocak 1981. s.4.

davranışlarını sergilemeye yönelikti. Bunun anlamı şudur: Atatürkçülüğün başlangıçta ortaya koyduğumuz tarihsel gelişim koşulları hiç bir biçimde sözkonusu edilmeksizin, onun ortaya koyduğu fikirler ve yaklaşımlar dikkate alınmaksızın, gerek laiklik anlayışı, gerek devletçilik anlayışı gerek, milliyetçilik anlayışı, gerek cumhuriyetçilik anlayışı, gerek halkçılık anlayışı ve gerekse devrimcilik anlayışı yeterince ayrıntılı ve tarihsel gelişim süreci içerisinde ele alınmadan yalnızca fotoğraflardan elde edilen Atatürk davranışsalcılığı ideoloji olarak topluma sunulmuştur. Bütün bu uygulamaların sonucu olarak Atatürkçülük yalnızca gardropda giyilen elbise, meydana dikilen heykel ve anma günlerinde okunan şiir ve anekdot olmaktan öte gidememiştir.

Atatürkçülük adı altında sonuç olarak laikliğe karşı, dini ilkeler gittikçe ön plana çıkarılmış ve bu ön plana çıkarış bir yönetim tarzı olarak geliştirilmiştir. Bunun sonucu olarak dine aykırı olan bilimsel kuramların okullarımızdan okvulduğunu, üniversitelerin mescitlerle donatıldığını ve birer tarikat merkezi haline getirildiğini görüyoruz.¹⁸⁷ TRT yayınlarında din adına bilimin kurban edildiğini, hepisinden de önemlisi Kenan Evren'in laik Türkiye Cumhuriyeti'nde hiç bir devlet adamının yapmaya cesaret edemediği bir şeyi yaparak verilen idam cezalarının şer'i esaslara uygunluğunu savunması 12 Eylül hareketinin Kemalizme bakışının en önemli göstergeleri olarak gözönüne alınmaları gerekmektedir.

12 Eylül, sadece giriştiği kurumsal -yapısal-yasal düzenlemelerle ve laikliği geri plana iterek dinsel inanışa yaslanışı ile kendisini belli etmedi aynı zamanda, "askeri ideoloji" diyebileceğimiz katı bir disiplin anlayışının, hiyerarşik davranış biçiminin, toplumda yaygınlaştırıldığını ve doğal olarak benimsetilmeye çalışıldığı görülmektedir.¹⁸⁸

D. Demokratik Yaşama Geçiş ve Sonrasında Kemalist İdeolojiye Yaklaşımlar

Hemen her şeyin eksik tanımlı olarak görüldüğü 12 Eylül döneminde Atatürkçülük de tanımı yeterince yapılmamış bir ideoloji ve doktrin olarak ele alınmış ve Atatürkçülüğün sapmaların ve yozlaştırmaların Atatürkçülüğün sistemli bir biçimde tanımlanmamış olmasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bu nedenle özellikle 12 Eylül sonrasında yoğun bir biçimde Atatürkçülük edebiyatı yapılmış bol bol heykelleri dikilmiş, resimleri yapılmış, yürüyüşünden şapka giyişine kadar, trene binışinden yüzüşüne kadar herşeyiyle

¹⁸⁷ALKAN, Türker, a.g.y., s. 33.

¹⁸⁸ALKAN, Türker, a.g.y., s. 33.

ama şekli anlamda bir taklidi ve yoz bir edebiyatı yapılmaya başlanmıştır.

Oysa yasal düzenlemelerle gerçekleştirilen uygulamalarda ne kadar Atatürkçülük karşıtı uygulama varsa hepsi hayata geçirilmiş yüzleri aşan İmam Hatip Liseleri açılmış, binlere ulaşan (ki resmi olarak ifade edilendir) kuran kursları oluşturulmuş hiç bir denetime tabii olmaksızın işleyen ve her biri şeriat savaşı yetiştiren kurumlar haline gelmiş özel ve tüzel vakıf yurtları Ortaokuldan başlayarak devletin yeterli imkanları sağlamamsı sonucu, bu yurtlarda öğrenimlerine başlıyorlar ve üniversite de dahil bütün eğitim aşamalarını, buralarda, ayrıca bir dinsel eğitim ve öğretim de alarak laik, demokratik, çağdaş devletin, gelecekte kurumlarını ve kuruluşlarını yönetecek kadroların yetişmesine olanak sağlanmıştır.

Bütün bunların yanı sıra Atatürkçülük adına Atatürk tarafından kurulmuş bilimsel eğitim kurumları, Cumhuriyeti kuran parti de dahil demokrasinin temel unsurları olan siyasal partiler, dernekler kapatılırken, Atatürk döneminde kapatılan tekkeler, zaviyeler birer birer yeniden açılmıştır. Giderer cemaat örgütleri gerçek demokratik kurumların yerini almış ve siyasal partilerin, demokrasinin işletilebilmesinde ittifak edecekleri yeni kurumlar olarak toplum hayatında yerlerini almışlardır. Diğer taraftan bütün bu gelişmelere ve eğitim kurumlarındaki yapılanmalara baktığımızda gidere Türkiye Cumhuriyeti'nin temel direklerinden olan Öğretimin birleştirilmesi ilkesi geçerliliğini yitiriyor ve yeniden Osmanlı dönemindeki gibi ikili bir eğitim sistemi yerleştiriliyordu.

Bütün bu nedenler dolayısıyla Atatürkçülüğün gerçekte doğru, anlaşılır bir biçimde tanımlanarak topluma mal edilemediği açık olarak kendini göstermektedir. Dolayısıyla Atatürkçülüğü değişik bakış açılarında yeniden tanımlamak bir zorunluluk olarak kendini dayatmıştır.

Bu nedenle Atatürkçü ideolojinin tanımlanması cumhuriyet döneminde yapılan çalışmaları bir yana bırakırsak, günümüzde bu konuda yapılan çalışmalarda genel olarak daha önceleri sıkça tartışılan "Atatürkçülüğün" yada "Kemalizm"in bir olup olmadığı yolundaki sorunsalın tartışmalarında Mustafa Kemal Atatürk'ün eylemlerinden ve eylemlerinin temellendirdiği düşüncelerinin bir ideoloji olabileceği yönünde ortak bir kanaat oluşmaktadır.

1. Kemalist Düşünce'nin Sistemleştirilmesine Yönelik İlk Çabalar.

Atatürkçü düşüncenin sistemleştirilmesine ilişkin olarak Cumhuriyet tarihinde ilk çaba 1932 yılında Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin, Burhan Asaf gibi dönemin aydınlarınca çıkarılan KADRO dergisi çevresinde sürmüştür. Mustafa Kemal'in önderliğinde kurulmuş olan Yeni Türk Devleti'nin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerini Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi esasları üzerinde yeniden yapılandırmaya yönelik olarak çıkan KADRO dergisinin ilk sayısındaki sunuş yazısı ideoloji oluşturma'nın niçinini vurgulaması açısından önem taşımaktadır:

"Türkiye bir inkılap içindedir. Bu inkılap durmadı.

Bugüne kadar geçirdiğimiz hareketler, şahit olduğumuz muazzam kıyam manzaraları, onun yalnız bir safhasıdır. Bir ihtilal geçirdik. İhtilal inkılabın gayesi değil, vasıtasıdır.

Bu ihtilal safhasında dursaydık inkılabımız akim kalırdı. Halbuki o, genişliyor, derinleşiyor,. O henüz son sözünü söylemiş, son eserini vermiş değildir. Tesviye edilmiş bir zemin üstünde yarınki Türk cemiyetinin, kendine has ve kendine uygun binası kurulabilmek için, inkılabımız, derinleşme ve genişleme istikametindedir.

İnkılap bitaraf bir nizam değildir. Ounun içinde yaşayanların, taraftar osunlar veya olmasınlar, ona intibak etmeleri lazımdır. İnkılap, ona taraftar olanların iradelerine, taraftar olmayanların iradelerinin, kayıtsız şartsız, bağlanması demektir.

İnkılabın irade ve menfaati, inkılabı duyan ve yürüten azlık, fakat şuurlu bir avangardın, azlık fakat ileri bir KADRO'nun iradesinde temsil olunur. Bu kadro, inkılabın şeniyetinden çıkarılan ve onun seyrine uygun bir şekilde izah edildikçe şekillen ve nazariyeleşen prensipleri kendine şuur edinir. İnkılabın derinleşmesi demek, herşeyden evvel, bu prensiplerin ve onların ifadesi olan inkılab ahlak ve disiplinin, ileri kadromun dimağından genç neslin, şehir halkının ve köylünün dimağına inmesi ve yerleşmesi demektir.

Türkiye bir inkılap içindedir. Bu inkılap kendine prensip ve onu yaşatacaklara şuur olabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikri unsurlar

inkılaba İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sistemi içinde terkip ve tedvin edilmiş değildir. Gerek milli mahiyeti gerek beynelmilel şumul ve tesirleri itibarile, tarihin en manalı hareketlerinden biri olan inkılabımızın, zatinde mündemiç bu ileri fikir ve prensip unsurlarını, şimdi inkılabın seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah işi, bugünkü Türk inkılap münevverliğine düşen vazifelerin en acil ve en şerefliisidir. İnkılabımızın, her biri ayrı ayrı kıymettar ve orijinal olan bu fikir ve nazariye unsurları birer birer izah edildikçe, bu esaslar inkılap nesli için kriteriyumlar olacak, yeni ve standartlaşmış inkılapçı tip böyle doğacaktır. Bu tip her nerede, her ne şerait altında olursa olsun, karşılaştığı her inkılap sahasında, aynı hadiseyi aynı kriteriyumlara vuracak, aynı ölçülerle düşünecek, aynı neticelere varacak, ve İnkılabın kendisine has CİHANI TELAKKİ TARZI böyle vücut bulacaktır.

Hülasa; Cihanın bir bir çeşit hadisata gebe olan bugünkü esrarengiz gidişi içinde, mukadderatını kendi inkılabının mukadderatına bağlayan inkılap neslimizin muhtaç olduğu inkılap şevkini her zaman uyanık tutmak ve inkılabımızın bir bakışta idrakimizi durdurur gibi görünen coşkun ve mürekkep cereyanına daima hakim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriteriyumlar şeklinde bilmeye, benimsemeye ve benimsetmeye mecburuz.

KADRO, BUNUN İÇİN ÇIKIYOR. "189

Kadro dergisi gerçekte Atatürkçü düşüncenin sistemleştirilmesi ve ideolojik bir yapıya kavuşturulması bakımından, eksikleri, eleştirilecek yönleri olmakla birlikte, Cumhuriyet Tarihi boyunca gerçekleştirilen en ciddi ve tutarlı çalışma olarak görülmektedir.

*"Tarihte Emperyalist uluslarla sömürgeler arasındaki çelişkinin çözüm çağını Türk Devrimi açmıştır."*¹⁸⁹ Böyle diyor Vedat Nedim Tör 1933 yılında Kadro'da yazdığı bir yazısında. Dolayısıyla sömüren ve sömürülen uluslar arasındaki çelişkinin çözüm çağını açan bir devrim olarak Türk Devrimi şüphesiz yeni bir devlet tipi yaratma ve kurma savaşımı olarak da karşımıza gelmektedir. Bu anlamda Türk devrimine özgü bir Ekonomi Politikası,

¹⁸⁹ Kadro Aylık Fikir Mecmuası, cilt.I Sayı. I, Ankara II. Kanun, 1932, s.3 (Tıpkıbasım Ankara İktisadi Ve Ticari İlimler Akademisi Kalite Matbaası, 1979).

¹⁹⁰ TÖR, Vedat Nedim, "Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekir", Kadro Aylık Fikir Mecmuası, cilt II, Sayı. 15, Ankara Mart 1933, s.13.(Tıpkıbasım Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Kalite Matbaası, 1979).

Türk devrimine özgü bir Eğitim Sistemi, Türk devrimine özgü bir basın cihazı, Türk devrimine özgü bir sanat anlayışı, kısaca Türk Devrimi'nin erek ve niteliğine göre bir Türk Toplumunu kurmak zorunluluk olarak kendini dayatmaktaydı.¹⁹¹ Bütün bu sorunların çözümü için Avrupa'dan alıp getirip uygulamak olamazdı. Bu ancak bir Türk toplumunun kişiliğine uygun bir ideolojinin oluşturulmasıyla olabilirdi. Bu anlamda Kadro'nun çıkışı Türk kültür yaşamında önemli bir yer almaktadır.

Kadro'nun kapsamlı ve bütüncül çabasını bir yana bırakırsak Atatürkçü düşüncenin diğer bir kuramcısı ise Mahmut Esat Bozkurt'tur. Bozkurt "Atatürk İhtilali" adlı eserinde bu doktrinin ana çizgilerini vermeye çalışmıştır. Bozkurt Türk devrimlerine temel aranırken, yasak düşünce bölgelerinin asla sözkonusu olamayacağını vurgulamaktadır. Bozkurt'a göre bütün doktrinlerin en güzel yanları alınarak Kemalizm doktrini (ideolojisi) oluşturulmuştur.

Bozkurt'un oluşturduğu kemalist doktrinin ağırlık merkezi güncel konjüktürün de etkisiyle "Milli sosyalizm" olmaktadır. Ancak buradaki "milli sosyalizm" ile Alman Naslyonal Sosyalizm'in pek bir ilgisi bulunmamaktadır. "Milli Sosyalizm" sözüyle "mutedil"(ılımlı) devletçiliği anlatmaktadır.¹⁹² İnsanın insanı sömürmesi konusunda Marks'ın kuramına katılmakta ve bu konuda bir çok rejimleri örnek vermektedir. Ancak Bozkurt Marksist olmadığını, marksizmi toplumsal ve siyasal çözümlemelerinde ve bilimsel araştırmalarında bir yöntem olarak kullandığını belirtmektedir. Bozkurt, bütün bunlardan, üzerinde durulmaya değer önemli bir sonuç çıkarıyor. Onun Kemalizm'e verdiği anlam, hiç bir zaman donmuş değildir. O Kemalizm'i doktrin olarak, bir senteze ulaştırmak istemiştir.¹⁹³

2. Günümüzdeki Yaklaşımlar ve Kemaliz Tartışmaları.

Günümüzde ise Kemalizm'in başka bir kuramcısı, bilimsel çalışmalarıyla oldukça etkide bulunan Niyazi Berkes'tir. Niyazi Berkes Kemalizmi sosyolojik açıdan ele almaktadır. Yenilik eylemlerinin genel karakteri üzerinde durarak bunlarda yabancı etkilerin olumsuz taraflarını ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl ekonomik bir çöküntü tuzağına düşürüldüğünü konusunu gündeme getiriyor Niyazi Berkes. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun sömürgeleşmesinin yalnız ekonomik değil aynı zamanda siyasal olduğunu

¹⁹¹ TÖR, Vedat Nedim, Kemalizmin Dramı, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1983, s.7.

¹⁹² TANYOL, Atatürk ve Halkçılık, s.32.

¹⁹³ TANYOL, Cahit, a.g.y., s. 32.

vurgularken, yenileşme hareketlerini genellikle olumlu açıdan değerlendiriyor ve bunların karşısına seçenek olarak gericiliği koyuyor. Türk aydınlarının iki yüzyıldır içine düşmüş oldukları bu çıkmazın bizi hiç bir sonuca götürmeyeceğini vurguluyor. Bu anlamda günümüzde Atatürk devrimleri'de aynı çıkmazın tuzağına düşmüştür. Niyazi Berkese göre Türkiye'nin kurtuluşu için ne liberalizme, ne sosyalizme gerek vardır, Kemalizmi uygulamak, Türk toplumunun uygar uluslar düzeyine çıkması için yeterlidir. Eğer bu amaç hala gerçekleştirilememişse bunun sorumluluğu kemalizm ilkelerinin iyi uygulanmaması, yozlaştırılmasıdır.¹⁹⁴

Orhan Hançerlioğlu'nun hazırladığı "Felsefe Ansiklopedisi" Atatürkçülüğün, Kapitalizmin son aşaması emperyalizme karşı dünya tarihinde ilk kez bağımsızlık savaşı veren, temel özellikleri bakımından, ekonomik ve siyasal bağımsızlığı öngören, çağdaş uygarlık düzeyini hedefleyen, bunun için özgür düşünen bireylerden oluşmuş bir toplumu ve sosyal bölüşüm ilkelerinin geçerli olduğu bir ekonomik düzen tasarlayan, bu hedefe ulaşmak için bilimi ve akli rehber edinen bir dünya görüşü olarak tanımlamanın mümkün olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁵ Bütün bu hedeflere ulaşabilmek için bilimsel olana yönelmek gerekmektedir. Bu anlamda akıldışı çağdışı, toplumu aptallaştırıcı yobazca dinsel yapılanmalardan kurtulunması gerekmektedir. Bunun için eğitimin bilimsel ve çağdaş esaslara göre yapılması ve bu eylemlerin devrimci bir anlayışla gerçekleştirilmesi Atatürk düşüncesinin özünü oluşturmaktadır.¹⁹⁶

Atatürkçülüğün sözlüksel ve ansiklopedik tanımlamalarına baktığımızda Atatürkçülüğün, Türkiye'de siyasi ve ideolojik bir bağımsızlık anlayışından hareketle bilim ve aklın ağır bastığı bir toplum yaratmak ve bu yolda Türk ulusuna Batı uygarlığı içinde sosyal ve tarihi kişiliğini kaybetmeden hak ettiği yeri kazandırmak ülküsü ve felsefesi olarak tanımlandığını görmekteyiz.¹⁹⁷

İdeoloji kavramının tanımından yola çıkarak Atatürkçülüğü irdeleyen ve yorumlayan Prof. Dr. Suna Kili, ideolojiyi ele alırken onu, "ulusçuluk ve teknoloji ulusal ve uluslararası

¹⁹⁴ BERKES, Niyazi, *İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965, s.

¹⁹⁵ HANÇERLIOĞLU, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt II (1-k), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977, s.259-260.

¹⁹⁶ HANÇERLIOĞLU, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt II (1-k), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977, s.259-260.

¹⁹⁷ *Meydan Larousse*, cilt. VII, İstanbul 1972, s. 159.

ilişkileri etkileyen, ona yön veren dinamik ögeler olarak tanımlar. Bu bağlamda Atatürkçülüğü Kurtuluş savaşıyla birlikte doğan ve Cumhuriyet döneminde geliştirilen ve Türk ulusunun siyasal sistemini güçlendiren ve pekiştiren çağdaşlaştırıcı bir ideoloji olarak değerlendirir.¹⁹⁸

İdeolojinin, daha doğrusu sistematik bir düşüncenin ideolojik bir karakter ortaya koyabilmesi için hedef toplumda belli işlevleri olmalıdır. Bu bakımdan ideolojinin iki temel işlevi vardır. Birincisi toplumsal olması, toplumu birleştirmeye ve bütünleştirmeye yönelik olmasıdır. İkincisi ise bireyselliğidir. Olgunlaşan ve çağdaşlaşan bireyin rol kişiliğinin düzenlenmesini sağlar. Bu her iki işlev birlikte otoriteye yasallık kazandırır. Dolayısıyla ideolojiye siyasal bir önem kazandıran onun otoriteyle olan ilişkisidir.¹⁹⁹ Bu anlamda Atatürkçülük kurtuluş savaşıyla birlikte doğan ve cumhuriyet döneminde geliştirilen, Türk ulusal siyasal sistemini güçlendiren ve pekiştiren bir ideolojidir. Bu ideolojinin yapılanmasındaki temel ilkeler tam bağımsız ve ulusun kayıtsız koşulsuz egemenliğine dayanan yeni ulusal bir siyasal sistem oluşturmaktır.

Öte yandan Taner Timur, Atatürkçülüğün 1920'lerin Türkiye'sinin yarattığı ve bilimsel bir statü iddiasında olmayan siyasal bir doktrin olarak tanımlamaktadır.²⁰⁰ Bu doktrin ortaya atıldığı dönemin siyasal ve sosyal koşullarına bakıldığında temel ilkelerini kitaplıklarda değil, savaş alanlarında kongre ve meclislerde, diplomatik konferanslarda geliştirmiştir. Doktrinin bir ideoloji haline gelişinin ve ilkeler halinde özetlenişinin devrimci atılımın bitmesinden sonraya rastladığı ifade edilmektedir. 1931 CHP Kurultayında sessizce "altı ok" şeklinde parti programına girmesi devrimin tamamlandığı şeklinde yorumlanmaktadır. Böylece Atatürkçü (Kemalist) ideolojiyi ifade eden ilkelerin, toplumsal olayları açıklamaya yönelik bir yöntel ve kavramlar bütünü değil, Yeni Türk Devleti'nin siyasal dayanaklarını saptayan prensipler olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir.²⁰¹

Bu siyasal sistem oluşturulurken ideolojinin ve ideolojiyi biçimlendiren hareketin özündeki hümanizma oldukça dikkat çekicidir. Dolayısıyla Devrim atılımlarının

¹⁹⁸ KILI, Suna, Atatürk Devrimi, s.211.

¹⁹⁹ DAVID, E. Apter, Some Conceptual Approaches To The Study At Modernization, Why Political Systems Changes Government And Opposition, 1968. S. 237.

²⁰⁰ TİMUR, Taner, Türk Devrimi ve Sonrası, İmge Yayınları, Ankara, 1993, s.288.

²⁰¹ TİMUR, Taner, Türk Devrimi ve Sonrası, s.288.

gerçekleştirilmesi esnasında, dönemini pek çok siyasal sisteminde olduğu gibi bir yıldırı yönteminden olabildiğince uzak durmaya çalışılmıştır.²⁰²

Çağdaş uygarlık yolunda bir eylem adamı olan ve bu bakış açısıyla düşüncelerini teori ve pratiğin birlikteliğinde şekillendiren Mustafa Kemal Atatürk'ün saptadığı ilkelerin daha kendi sağlığında batılilarca "Kemalizm" diye adlandırılmıştır. Dilimize Atatürkçülük olarak da yerleşen bu kavram ne yazık ki, daha başlangıcından bu yana çok değişik ve dahası çelişkili biçimlerde değerlendirilmektedir.

Oysa ki, Atatürkçülüğün amacı, ilkeleri, yöntemi önceden ayrıntılarıyla saptanmamış bir öğreti olmamasıdır. O zaten devrimin kalıplaşmış bir öğretiye dayanmasını istememiş, çünkü o zaman donup kalınacağını belirtmiştir.²⁰³ Prof. Dr. Şerafettin Turan Türk Dili Atatürk Özel Sayısındaki "Atatürkçülük" makalesinde Atatürkçülüğün diğer devrimler gibi kuralları önceden yazılmış bir öğreti olmayışının ilke ve yöntemden yoksun olduğu anlamına gelmeyeceğini vurgulamaktadır. Çünkü Atatürk'ün yaşadığı yurt ve bağrında çıktığı ulus gerçeklerinden eşinlenerek, adını taşıyan devrimi ve düşünce dizisini olayların içinde geliştirdiği vurgulanmaktadır.²⁰⁴ Nitekim Mustafa Kemal Atatürk, Türk Devrimi'nin diğer devrimlerle ilişkisi olmasına özellikle düşünsel yönden Fransız Devriminden etkilenmiş olmasına karşın, Türk Devrimi'nin Türk toplumunun toplumsal ortamının isteklerine ve gereklerine bağlı olan durumuna ve bu ihtilal ve devrimin zamanının gelmiş olmasına göre yapıldığını ifade ederek Türk Devrimi'nin özgün yanını ortaya koymaktadır.²⁰⁵ Atatürk ve Atatürkçülüğü değerlendirirken onu eyleminden ve fikirlerinde hareketle değerlendirmek gerekir.²⁰⁶ Bu nedenle "Atatürkçülüğü tek yönlü bir görüşün içine hapsederek değerlendirmek onu öldürmektir."²⁰⁷ Dolayısıyla Atatürkçülüğün canlılığı dondurulmamış olmasında, çağdaşlaşmayı amaç, bilimselliği klavuz ve devrimciliği bir ilke olarak kabul eden devingenliğindendir. Ancak her aşamada yeni bir değerlendirmeye olanak veren bu devingenlik, bütünü oluşturan öğeler yok sayılarak tek bir yöne çekilmeye elverişli

²⁰² KİLİ, Suna, *Atatürk Devrimi*, s.212

²⁰³ TURAN, Şerafettin, "Atatürkçülük", *Türk Dili, "Atatürk Özel Sayısı"*, Mayıs 1981, Sayı, 353, s.650.

²⁰⁴ TURAN, Şerafettin, a.g.m., *Türk Dili Atatürk Özel Sayısı*, sayı 353, s.651.

²⁰⁵ ATATÜRK, *Söylev ve Demeçler*, cilt III, TTK Basımevi, Ankara, 1989. s. 120

²⁰⁶ TURAN, Şerafettin, a.g.m., *Türk Dili Atatürk Özel Sayı*, sayı 153, s.652.

²⁰⁷ AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, "Atatürk ve Kurtuluş Savaşı", *Atatürk Konferansları*, TTK Basımevi, Ankara, 1970, s.101

değildir.²⁰⁸ Şerafettin Turan'a göre Atatürkçülük aynı zamanda bir yaşam türü, bir düşünce biçimidir. Bu düşünce çağdaş gereksinimlerin yanısıra yurt gerçeklerinden de beslenen bir düşünüş biçimidir.²⁰⁹ 20 Mart 1923'te Konya'da yaptığı bir konuşmada Mustafa Kemal Atatürk, ülkenin geri kalmışlığının ana nedeninin çağdaş gereksinimlerin idrakinde olmamaktan ve gerçeklerden kaçan yanlış bir düşüncede olmaktan kaynaklandığını vurgulayarak şunları ifade etmektedir:

"Ulus uzun yüzyıllar, aymazlık içinde bırakan değişik nedenler arasında, asıl noktayı tek bir sözcükle belirtmiş olmak için diyebilirim ki, bütün yoksulluklarımızın salt nedeni, düşünüş biçimi sorunudur. İnsanlar ve insanlardan oluşan topluluklar, doğru birdüşünce yapısına sahip olmalıdırlar. düşünüş biçimi zayıf, çürük, yanlış, bayağı olan bir sosyal topluluğun bütün çabası boşunadır..."

...Sürekli olarak silahla uğraşma, düşmanlık duyguları yüzünden Batının yenilikleriyle ilgilenmemek, gerilememizdeki etkenlerin diğer önemli bir nedenini oluşturur.

Bu saydığım nedenlerden başka, asıl bizim ulusun, özellikle aydınlarımızın çok dikkatle, çok önemle gözümüne alacağı bir neden vardır ve bence bu neden, şimdiye değin ilerleyemeyişimizin, en son basamakta kalışımızın -unutmayalım- ülkemizin baştanbaşa bir yıkıntı oluşunun asıl nedenidir. Gerilememizin bu ana nedenini şu nokta oluşturuyor: İslam dünyası iki ayrı sınıf kesimden oluşmuştur. Biri çoğunluğu oluşturan halk, ötekisi azınlıkta kalan aydınlar... Düşünce biçimleri bozuk olan uluslarda büyük çoğunluk başka ereğe, aydın denen sınıf başka düşünceye sahiptir. Bu iki sınıf arasında tam anlamıyla bir aykırılık ve ayrılık vardır. Aydınlar çoğunluktaki kitleyi kendi amacına yöneltmek ister; halk kitlesi ise bu aydın sınıfına bağlı olmak istemez, o da başka bir yön saptamaya çalışır. Aydın sınıf, çoğunluktaki kitleyi düşüncelerini aşılama ve aydınlatma yoluyla kendi amacına göre inandırmakta başarılı olmayınca, başka araçlar kullanmağa yönelir. Halka baskı yapmağa, zor kullanmağa başlar, halkı baskı altında bulundurmağa kalkar.

Artık burada, asıl çözümlenmesi gereken noktaya geldik. Halkı ne birinci yöntem ile, ne dezorlama vebaskı ile kendi ereğimize sürüklemeye başarılı olamadağımızı görüyoruz. Neden?

²⁰⁸.TURAN, Şerafettin, a.g.m, Türk Dili Atatürk Özel Sayı, sayı 153, s.653.

²⁰⁹.TURAN, Şerafettin, a.g.m, Türk Dili Atatürk Özel Sayı, sayı 153, s.653.

Arkadaşlar! Bunda başarılı olmak için aydın sınıfla halkın düşünce biçimi ve ereği arasında doğal bir uyum olmak gerekir. Yani aydın sınıfın halka aşılacağı ülküler, halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalı. Oysa bizde böyle mi olmuştur? Oyadınların aşılacak istedikleri, ulusumuzun ruhumun derinliklerinden alınmış ülküler midir?

Kuşkusuz hayır. Aydınlarımız içinde çok iyi düşünenler vardır. Fakat genellikle şu yanlışımız da vardır ki, araştırma ve incelemelerimize konu olarak çoğu kez, kendi ülkemizi kendi tarihimizi, kendi geleneklerimizi, kendi özelliklerimizi ve gereksinmelerimizi almayız. Aydınlarımız belki bütün dünyayı, bütün öteki ulusları tanır, fakat kendimizi bilmeyiz!

Aydınlarımız, ulusumu en mutlu ulus yapayım der. Başka uluslar nasıl olmuşsa onu da tıpkı öyle yapayım der. Ancak düşünmeliyiz ki, böyle bir kuram hiçbir dönemde başarılı olmuş değildir. Bir ulus için mutluluk olan bir şey başka ulus için yıkım olabilir. Aynı neden ve koşullar, birini mutlu ettiği halde ötekisini mutsuz edebilir. Onun için bu ulusa gideceği yolu gösterirken, dünyanın her türlü biliminden, buluşlarından ilerlemelerinden yararlanalım; ancak umutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak zorundayız. Ulusumuzun tarihini, ruhunu, geleneklerini doğru, sağlam, doğruluktan sapmayan bir bakışla görmeliyiz. İtiraf edelim ki, bugün günümüzde bile genç aydınlarımız arasında halk ve çoğunluğa uyum sağlanmış değildir. Ülkeyi kurtarmak için bu iki düşünce biçimi arasında uyumu gerçekleştirmek gerekir. Bunun için de, biraz, halk kitlesinin yürümesini çabuklaştırması, biraz da aydınların çok hızlı gitmesi gereklidir. Ancak halka yaklaşmak ve halkla kaynaşma, daha çok ve daha fazla aydınlara düşen bir görevdir.²¹⁰

Öte yandan Prof. Dr. Ahmet Mumcu, ideoloji kavramının, kısaca bir "düşünceler bütünü" olduğundan hareketle Atatürkçülüğün bir ideoloji olup olmadığı sorununun tartışırken, yaptığı çözümlemelerde Atatürkçü düşüncenin bir ideoloji olduğu sonucuna varıyor. Atatürkçülük kavramının etimolojik yönüne de değinirken, kavramın kullanımının 1950 yılından itibaren arttığını vurgulamaktadır.²¹¹ Atatürkçülüğün bir ideoloji olduğu vurgulanmakla birlikte onun klasik ideolojilerde olduğu gibi katı, donmuş dogmalara

²¹⁰.ATATÜRK, *Söylev ve Demeçler*, cilt II, TTK Basımevi, Ankara, 1989. s.143-145.

²¹¹.MUMCU, Ahmet, "Atatürkçülük İdeolojisi, Atatürkçü Düşünce Sistemi", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s.75.

dayanmadığı ifade edilmektedir.²¹² Bu tesbitlerden sonra Atatürkçülük ideolojisinin Türk toplumunun gereksinimlerinden ve gerçeklerinden çıkmış ulusal bir ideoloji olduğu vurgulanmaktadır. Bu ideolojinin temelinde insanlığın binlerce yıl işlediği yüksek değerler yer almaktadır. ilerlemeye ve yenileşmeye açıktır. O akla, bilime, insan sevgisine dayanan işlenmeye uygun ve gelişmelere açık bir ideoloji olarak nitelendirilmektedir.²¹³

Son dönemde Atatürk ve Atatürkçülük üzerin önemli sayılabilecek bir çalışma da Taha Parla'nın "Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları" adlı 4 ciltlik yapıtıdır. Taha Parla bu incelemesinde doğrudan Mustafa Kemal'in Söylev'ini ve CHP'nin Atatürk dönemi parti programlarını irdelemektedir. Taha Parla bu incelemesinde, Mustafa Kemal'in söylevlerinden, parti programlarından ve bizzat o dönemde düşüncelerin ideolojik olarak çerçevesinin çizildiğini dolayısıyla günümüzde sıkça ortaya konduğu gibi Atatürkçülük ve Kemalizm gibi ikili kavram yapılanmasının tarihi hiç bir değeri olmadığını vurgulamaktadır. Doğru olanın daha Atatürk'ün sağlığında ve parti programında belirtildiği gibi Atatürk'ün eylem ve düşüncelerinden kaynaklanan ilkeler bütününe "Kemalizm" kavramıyla ifade edilmesi olduğunu belirtmektedir.²¹⁴ Bu anlamda bir saptamada bulunurken Taha Parla'nın şu değerlendirmesini aktarmak yararlı olacaktır sanırız:

"Bu ideolojinin özel adı da vardır: "Kemalizm" ya da Türkçesinin arılaştırılmış olması dışında 1931 Programının girişinin harfiyen aynı olan 1935 Programı'nın girişine eklenen 4. fıkra yazıldığı biçimiyle "Kamalizm". CHP, kurucusu Kemal Atatürk'ün görüşlerini, kurumsal ideoloji olarak benimsemiştir. Karizmatik şef sistemini de içeren tek-parti rejiminde, parti açısından bundan doğal bir şey olamayacağı gibi mutlak şef Atatürk'ün de başında bulunduğu partinin kendi görüşlerinden ciddi ölçüde farklı bir kurumsal ideolojiye Kemalizm adını vermesine seyirci kalamıyacağı açık olduğuna göre, daha sonraları ve bu günlerde yapılan Kemalizm ve Atatürkçülük ayrıştırmasının tarihsel ve analitik hiç bir değeri yoktur. Herkesin CHP'nin istedikleri adı koyma özgürlükleri vardır ama buna Atatürkçülük [ya da Kemalizm] deme şansları yoktur. Çünkü tarihsel

²¹² MUMCU, Ahmet, a.g.m., Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s. 80.

²¹³ MUMCU, Ahmet, a.g.m., Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s. 80.

²¹⁴ PARLA, Taha, Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku, cilt III, iletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.22.

*Kemalizm'in kurumsal ideolojisinin, sahibi olan CHP (1923-1945/47), Atatürk'ün temel görüşlerinden ayrılmamıştı, ayrılamazdı. Tersini düşünmek yanlış yakıştırmalar hatta vehimler yüzünden gerçeği anlayamamak veya bulandırmaktan başka sonuç vermez"*²¹⁵

1931 CHP'si parti programında programın giriş yazısında programa temel olan ana fikirlerin Türk Devriminin başlangıcından buyana gerçekleştirilen işlerde ve uygulamalarda açıkça görüldüğü ifade edilirken, Kemalist ideolojinin afaki bir doktrin olmadığı, aksiyona rehberlik eden realiteyi dikkate alan pratik ve pragmatik bir ideoloji olduğu belirtilmektedir. Öte yandan Kemalist ideolojinin bir bütünlük ve süreklilik arz ettiği, dolayısıyla yalnızca dönemini değil geleceği de kapsayan düşüncelerin anahtarı olduğu şeklindeki parti yorumları eleştiriye tabi tutulmuştur. İdeoloji oluşturma ve ideolojik yapılanmaya ilişkin olarak Ulusal Kurtuluş savaşı sürecinde ortaya çıkan "tam bağımsızlık", "ulusal egemenlik", "meclis yönetimi" gibi kavramların Türk siyasal yaşamını getirdiği Tarihi yeniden yapılanmadan ortaya çıkan Halkçılık, Laiklik, Devletçilik, Cumhuriyetçilik, Devrimcilik vb. gibi başta 9 ilke olarak formüle edilen kristalize düşüncelerin giderek parti ve meclis oturumlarındaki tartışmalardan ve özellikle "KADRO" dergisi çevresinde toplanan dönemin aydınlarının düşün cimnastiğinden ve konjüktürel ortamdan kaynaklanarak günümüze kadar gelen Devletçilik, Halkçılık, Cumhuriyetçilik, Laiklik, Devrimcilik, Milliyetçilik adlarındaki temel altı ilke olarak biçimlenmiştir. Bu biçimlenmenin ilk bildirileri olarak 1927 parti tüzüğü'nün genel esaslarını partinin ilk ilkeler bütünü olan 8.4.1923 tarihli seçim beyannamesindeki 9 umde, 1930'lardaki ve özellikle de 1933'ten sonra milli şef döneminde şekillendiğini görmekteyiz. Kemalist ideolojinin bir ideoloji olarak ince işlenişinin daha çok 1930'larda özellikle KADRO çevresindeki aydınlarca ve partinin çeşitli program ve bildirileriyle şekillendirildiği söylenebilir.²¹⁶

Atatürk eylemine siyasal bir girişim olarak bakılabileceği gibi, bir devrim olarak da bakılabileceğinin ifade edildiği, Anıl Çeçen'in Türk Dili dergisindeki "Atatürk ve İdeoloji" başlıklı makalesinde, toplumsal ve siyasal amaçlı bir eylemin taşıdığı ilkeler bakımından düşünselleştirilmesinin ideoloji oluşum için ideolojinin bir düşünce sistemi olmasından hareketle gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

²¹⁵ PARLA, Taha, a.g.y., cilt III, s.22-23.

²¹⁶ PARLA, Taha, a.g.y., cilt III, s.23-24.

Bu anlamda Atatürk'ün ortaya koyduğu düşünceler bütününe Atatürk eyleminin bir siyasal devrim olarak benimsenmesinden hareketle devrimler ve ideoloji ilişkileri içinde ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla devrimlerin oluşmasında ve sonuca yönelmelerinde örgütlenme ve önderlik kadar ideolojinin de payının bulunduğu belirtilmektedir. Çünkü belli bir düşünsel birikime dayanmayan devrimlerin daha başlangıçta geri teptiği bir gerçektir. Özellikle bütün dünyayı etkileyen büyük devrimlerin hem bir düşünsel birikimden geldikleri, hem de kendi ideolojilerini yaratarak çevrelerinde etkinlik sağlamışlardır. *"Düşünsel ögenin varlığı o siyasal girişimi öncü kadrodan sonra da yaşayabilecek biçimde kurumlaştırır. İşte bu kurumlaşmayı sağlayan şey ideolojinin ta kendisidir"* değerlendirmesini yapmaktadır²¹⁷

Anıl Çeçen Mustafa Kemal Atatürk'ün ideolojilerle olan ilişkisini irdelerken, onun bir öğreti adamı olmadığını, aslında böyle bir niyeti de beslemediğini ifade etmektedir. Ancak bu tesbitin yanısıra Mustafa Kemal Atatürk'ün ideolojilerin birleştirici ve yön gösterici ve düzen kurucu işlevlerinin olduğu konusunda da belli bir düşünceye sahip olduğu bilinmektedir.²¹⁸ Atatürk'ün yapmakta olduğu ve yapacağı eylemlerinin düşünsel temellerini ortaya koyarken tüm ideolojiler karşısında bağımsız kalmaya çalışmakla birlikte, toplumları dönüştüren ve biçimlendiren olumlu ilkelerinden ve düşüncelerinden de yararlanmaktan geri durmadığı konusunda Suna Kili ile aynı değerlendirmeleri paylaşmaktadır. Bu bakımdan onun düşüncelerinin kristalize oluşunun sürecinde düşüncelerinin kazandığı özellikleri, ideolojik bağımsızlık, gerçekçilik, bilimcilik, seçmecilik, bileşimcilik oluşturmaktadır.²¹⁹ Dolayısıyla Atatürkçülüğün, öğreti olarak kavramlaştırılmış bir ideoloji olduğunu öne sürmek zordur. Ancak o ideolojisini dizgisel bir biçimde ortaya koymaktan çok yürüyen gelişen bir devrimin esin kaynağı olan ve aynı zamanda gelişmeye açık bir düşünceler demeti olarak nitelendirilmesi isteğini taşıdığı ifade edilmektedir.²²⁰

"'Kemalizm' adını Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın Başkumandanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal'den alan bir ideoloji ve doktrindir" diye tanımlıyor Atatürkçü düşünceyi Prof. Dr. Toktamış Ateş. Ateş tanımlamasını ve yorumunu ortaya koyarken ideoloji kavramının temel özelliklerinden hareket ederek, ve ideolojinin

²¹⁷ ÇEÇEN, Anıl, "Atatürk ve İdeoloji", *Türk Dili*, Kasım 1981, Sayı 359, s.295.

²¹⁸ ÇEÇEN, Anıl, a.g.m., *Türk Dili*, Kasım 1981, Sayı 359, s.297.

²¹⁹ ÇEÇEN, Anıl, a.g.m., *Türk Dili*, Kasım 1981, Sayı 359, s.299.

²²⁰ ÇEÇEN, Anıl, a.g.m., *Türk Dili*, Kasım 1981, Sayı 359, s.301.

tanımına girerek, Kemalizm'de fazla bir sistemleşme olmamakla birlikte ortamına göre farklı bir dünya görüşü getirdiğini vurgulamaktadır. Bu saptamaya ideolojinin bir kişinin kafasında sistemleşmiş bir dünya görüşü olduğu tanımından hareketle varmaktadır. Dolayısıyla ideoloji olarak yapılan bu saptamanın ardından, eğer doktrin "dar kapsamlı ve eyleme dönük bir ideoloji olarak tanımlanırsa ki öyle tanımlanması gerekir diyor, bundan ötürü, kemalizmin aynı zamanda bir doktrin olduğunu da vurgulamaktadır.

Kemalizm'in tarihsel yapılanmasının irdelendiği bu çalışmada Ateş, Kemalizm'in genellikle 20 yüzyılın sömürge yönetiminden yeni kurtulan ya da , kurtulma aşamasında olan ülkelerinde, "Batı'ya dönük aydınların, asker sivil bürokratların" bazen de adını koymadan benimsedikleri bir ideoloji olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda Kemalizm'in özde "halka rağmen halkçı; yarı totaliter bir rejim ortaya çıkardığını belirtmektedir. Daha sonraları Orta Doğu ve Afrika'daki kimi zaman "Nasırizm" adıyla ortaya çıkan "ilerici askeri yönetimlerin aslında bu anlamda kemalizmden derin izler taşıdıkları vurgulanmaktadır.²²¹ Kemalizm ideolojisinin yüzesel bir bakış açısıyla irdelendiğinde tutucu bir ideoloji sayılabileceğini dolayısıyla bu tutuculuğun, getirdiği rejime totaliter bir özellik kattığı yorumu yapılmaktadır. Ancak dönemin içinde bulunduğu koşullar gözönüne alınırsa Kemalizm'in aslında totaliter yönüne karşın devrimci ve ilerici bir ideoloji olduğu söylenebilir. ²²² Ancak bu totaliterliğin gerçekleşen olayın devrimci bir karakter taşımasından kaynaklandığını Macit Göberk şöyle ifade etmektedir. "*Türk Devriminin gidiş yönü olarak tarihin genel gidişine uygundur. Dolayısıyla çağdaş bir yönelimdir. Ancak devrimin otoriter yapısı, gelişmek zorunda olduğu tarihsel toplumsal ortamın gelenselci yapısının ortaya koyduğu direngen karakterinden kaynaklanır.*"²²³ Toktamış Ateş "Kemalizm'in herşeyden önce tanrısal kökenli "monarşik iktidar"a karşı halk egemenliği kökenine dayanan, ya da en azından bunu sağlayan "temsili bir iktidar olduğunu ifadeetmektedir.

Asker-sivil bürokrat sınıfın geleneksel Osmanlı yönetimi ve toplumsal değerleriyle mücadelesinin doğuşuna zemin hazırladığı "Kemalizm", imparatorluğun tarihsel mirasının ortaya koyduğu tutucu, teokratik geleneksel ve ortaçağ anlayışındaki bir yapıyakarşı

²²¹ .ATEŞ, Toktamış, "Kemalizmin Özü" Biz Devrimi Çok Seviyoruz, Der Yayınları, İstanbul, 1992, s.41.

²²² .ATEŞ, Toktamış, a.g.m., Biz Devrimi Çok Seviyoruz, Der Yayınları, İstanbul, 1992, s.41.

²²³ .GÖKBERK, Macit, "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk", Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s.331.

mücadelenin kristalize olmuş düşünceler bütünü olarak değerlendirmek mümkündür. Bu düşünceler bütünü, özellikle anti-emperyalist karakterinin ortaya koyduğu tam bağımsızlıkçı, halkçı ve halk egemenliğine dayanan ulusal bir hareketin ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır.²²⁴ Bu bakımdan kemalizm mutlak monarşiyi yıkarak, halk egemenliğine dayalı bir devlet yapısını²²⁵ öngören ve ilkelerini, mirasını devraldığı Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde, onunla taban tabana zıt bir devlet oluşturma sürecindeki uygulamalarından ortaya çıkaran bir düşünüş ve dünyayı, ulusu ve ülkeyi algılayış sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu eylemin ana ilkelerini daha önce verdiğimiz tarihsel süreçte ifade edilen Halkçılık, Laiklik, Devrimcilik, Ulusçuluk, Cumhuriyetçilik ve Devletçilik oluşturmaktadır.

Toktamış Ateş, "Kemalizmi" daha genel bir ifadeyle "halkçılık", "laiklik", "cumhuriyetçilik", "devrimcilik", "devletçilik" ve "ulusçuluk" kavramlarının ötesinde; değişen nesnel koşullar karşısında bu ilkeler çerçevesinde sürekli tutumlar takınmak olarak değerlendirmektedir. Bu bakımdan, Kemalizm kesinlikle ileriye açık bir ideolojidir. Kemalizmi yorumlarken bazı farklı noktalara varılabilmesi olasıdır. Ancak Kemalizmden olmayan şey tutuculuk ve statükoculuktur. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in düşünceleri, nesilden nesile aktarılabilecek bir put değil, yönlendirici bir dünya görüşü ve dünyanın dinamik bir yorumudur.²²⁶

Türk aydınının Mustafa Kemal Atatürk'ü yorumlamasındaki farklılıklar, onun esnek, ancak bilimsel gerçeklere dayanan, akılcı ve çağcıl düşüncelerinin sistemleştirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan kimi aydınlarımız onun düşüncelerinin bir ideoloji olduğunu iddia ederken kimi aydınlarımızda ideoloji olmasının imkansızlığından, çünkü gerek felsefi, gerekse siyasal ve sosyal veya ekonomik problemlere ilişkin çözümleri içeren sistematize bir tahlilinin ve saptamasının olmadığı yargısını taşımaktadırlar. Bu anlamda Atatürkçülüğün, yalnızca pratik uygulamaların biçimlendirdiği pragmatik ve pozitivist anlayışta düşünceler bütünü olduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır. Değişik ve kimi zaman pek de ilgisi olmayan ve Atatürkçülük olarak değerlendirilen yorumların onun bu yapısından kaynaklandığı belirtilmektedir. Oysa Atatürkçülüğün gerek Cumhuriyetin kuruluş

²²⁴.ATEŞ, Toktamış, a.g.m., Biz Devrimi Çok Seviyoruz, Der Yayınları, İstanbul, 1992, s.52.

²²⁵.ATEŞ, Toktamış, a.g.m., Biz Devrimi Çok Seviyoruz, Der Yayınları, İstanbul, 1992, s.59.

²²⁶.ATEŞ, Toktamış, a.g.m., Biz Devrimi Çok Seviyoruz, Der Yayınları, İstanbul, 1992, s.62.

dönemlerinde gerekse daha sonraki dönemde ülkenin ve toplumun sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve dünyayı kavrayış sorununa akılcı, bilimsel ve pragmatik bir anlayışla sistematize çözümler getirdiğini, gerçekleştirilen uygulamaların, en azından o dönemi için, sonuçlarından görmek mümkündür. Bu açıdan bizim değerlendirmemiz, Atatürkçülüğün veya Kemalizmin, ilkeleri daha cumhuriyetin ilk yıllarında biçimlendirilen, içeriği oldukça dolu, dünyayı kavrayış anlayışı, açık olarak ortaya konan ve ilkelerinin içeriksel nitelikleri dolayısıyla, temel felsefesi baz alınarak, sürekli geliştirilebilecek, yenilenebilecek, gelecekte de kendini ifade edebilecek ve toplumları yapılandırabilecek, çağlar geçtikçe evrensel değerleri savunacak ve ilerletecek bir ideoloji olduğu yolundadır.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyetinin oluşum ve gelişim sürecinde, bu gün gelinen noktada Türk aydınının önemli işlevler üstlendiğine kuşku yoktur. Ancak tarihsel perspektivde ele alındığında gelinen noktada Türk aydınının geleneksel tavrının payı oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Aydın kavramının irdelenmesi sırasında edindiğimiz izlenim Türk aydınının batıda ortaya çıkan ve gelişen eleştirel ve sorgulayan aydın tipine öykünme içinde olduğudur. Ancak bu öykünme, içinde büyüyüp geliştiği toplum yapısının gelensel karakterinde ve geçirdiği tarihsel süreçten dolayı yeterince gerçekliğe ve doğru bir tavıra kavuşamamıştır. Biz araştırma konumuzu ele alırken izlediğimiz yöntem bakımından, 1980'ler ve sonrasında 1990'lara kadar gelen süreçte Türk aydınının takındığı tavrı ve gösterdiği davranışı ortaya koyabilmek bakımından onun içinden geçip geldiği tarihsel evreleri belirlemek gerektiğini ortaya koymaya çalıştık.

Bu bağlamda aydın kavramının gelişimi sürecinde, öznel olarak Türk aydınının şekillenışı üç dönem şeklinde kendini göstermektedir: Birincisi, öncelikle nakilcilikle iştigal eden osmanlı aydınının yeni yeni soru sormaya başladığı dönemde ortaya çıkan Tanzimat aydını, diğeri ise bu soru soruş yöntemini daha radikalce ortaya koyan meşrutiyet aydını, son olarak da ele aldığımız, ancak ele alış biçimimizin Türkiye Cumhuriyeti ile iç içe geçmiş tarihsel konumları itibariyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci ile bağlantılı olarak değerlendirmek durumunda kaldığımız Cumhuriyet aydınıdır. Bu anlamda Cumhuriyet aydını, öncelindeki Osmanlı aydınının devamı olarak ve Osmanlı'nın askeri ve idari kadrosunda kendini ihdas etmiş olarak, gelişen tarihsel, toplumsal, siyasal ve ekonomik süreçte Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadro olarak kendini ortaya koymaktadır. Bu anlamıyla Cumhuriyet aydını gelişen ve değişen sosyal, siyasal, politik ve kültürel koşullar karşısında kendi öncelindeki aydın tipinin davranışından farklı bir tavır sergilemiştir. Bunun anlamı, Cumhuriyet kadrosu, son dönem Osmanlı aydını olarak geliştirdiği tavırlarıyla varolan siyasal, sosyal düzene karşı radikal eleştiriler getirmiş, toplumsal ve yönetsel yapılanmanın getirdiği çürümüşlüğe ve yıkılmaya varolan sistem içinde çözüm bulunamayacağına emin olunca, sorunlara sistemin dışında çözümler üretmek ve uygulamak durumunda kalmıştır. Bu anlamda bir osmanlı aydını olarak Mustafa Kemal'in varolan

toplumsal yapıya, iktidarın yönetsel yapısına, siyasal organizasyonuna ve içinde bulunduğu ulusal ve uluslararası konjüktürün ortaya koyduğu yapılanmaya getirdiği eleştiri ve çözümlemeler, bu bağlamda onun adıyla anılan Kemalist ideolojinin ve doktriner düşünüşün yapılanmasının temelini oluşturmuştur.

Kemalis ideolojinin yapılanışının ve kitlelere yöneltilişinin tarihsel sürecini verirken aynı zamanda Cumhuriyetin kuruluş ve öngördüğü ilkeler doğrultusunda biçimleniş sürecini de beraber vermek durumundaydık. Bu yaklaşım modelimizin sonucu olarak Kemalist ideolojinin oluşum süreci Osmanlı aydınınının geçirdiği tarihsel süreçle yakından ilgilidir, ki, bu ilgi Osmanlı'nın özellikle II. Meşrutiyet'ten bu yana gelişen kültürel yapılanmayla bağlantılı olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyetin ortaya koyduğu ilkelerin, Yeni Türk Devletinin varoluşunun ve gelecek kuşaklara sağlıklı bir biçimde aktarılışının temelini oluşturduğu bir gerçektir. Dolayısıyla Atatürkçülüğün ve ya Kemalizmin biçimlendiği ortamın sosyal, siyasal, kültürel koşulları ve bu ideolojinin oluşturucusunun sahip olduğu dünyayı kavrayış sistemi, kurulacak ve geliştirilerek bu güne aktarılacak Türkiye Cumhuriyetinin biçimlenişinde en önemli öğe olarak, bilimin rehberliğini ortaya koymuştur.

Bu açıdan biz çalışmamızın dayandığı omurgayı, Cumhuriyetin gelişim sürecinden itibaren ele alarak, gerek döneminin, gerekse çağımızın bakış açılarının ışığında irdelemeye ve bilimsel konumunu ortaya koymaya çalıştık.

Savunduğumuz teze göre 12 Eylül hareketi Kemalizm'in tartışılmasında başlı başına bir dönemi oluşturmaktadır. Bu nedenle bu dönemin, yeterli olmamakla birlikte, doğduğu ve geliştiği dönemin koşullarını irdelemek durumunda kaldık. Bu irdelememiz sonucunda 12 Eylül hareketinin ve oluşturduğu mevcut sistemin özünde anti-kemalist ve dinsel yapılanmalara zemin hazırlayan bir hareket olduğunu gördük. Çünkü bu hareketin gerçekleştirilmesinin hemen ertesinde, pek çok yasal düzenlemeyle Atatürkçülüğün hiç bir ilkesinde yer alması mümkün olmayan, özgür düşüncenin ortadan kaldırıldığını ve toplumsal yaşamın düzenlenmesinde dini öğelerin ve dinsel biçimlenmenin topluma telkin edildiğini gördük. Ve işin ilginç tarafı bütün bunların Atatürkçülük adına yapılmış olmasıydı.

Çalışmamızı gerçekleştirirken olayın yakın geçmişe ait olduğunun bilincindeydik ve bu

nedenle spekülâtif vurgulamalara gitmemeye özen gösterdik. Ancak tüm bu çabalarımıza karşın 12 Eylül hareketinin gerekçeleri ne olursa olsun temel mantık olarak 1946'larda başlayan ve Cumhuriyetin temel felsefesinin ortadan kaldırılarak yerine dinsel hegemonyanın oluşturulacağı bir yapılanmaya çanak tutan bir gelişim çizgisi oluşturmıştır. Bunun en açık kanıtları olarak, 12 Eylül rejiminin toplumun geniş kesimlerine verdiği dinsel söylemler, ardından oluşan siyasal yapılanmaların DP çizgisinin devamcısı olarak bu tür söylemleri tarihsel miras adı altında sürekli kullanmalarını göstermek mümkündür.

Bütün bunların ortaya koyduğu bir gerçek olarak çalışmamızın sonucunda ortaya çıkan bir sorun olarak Türk aydınının kemalizme ilişkin tartışmalarının ortaya çıkardığı bir gerçek Kemalizm'in 1946'lardan başlayarak günümüze kadar bilimsel bir bakış açısıyla topluma mal edilmediğidir. Toplumun oluşturulan laik, demokratik, halkçı, cumhuriyetçi, devrimci ve ulusçu anlayışları pratik yapılandırmanın sonucu olarak yaşadığıdır. Ancak bilgisel olarak bu kavramların içeriklerinin ne olduğuna ve nasıl işlediğine ilişkin bilgisinin olduğu pek söylenemez.

Bu nedenle günümüzdeki Kemalizm tartışmalarında kemalizmin toplumun yaşadığı pratik gerçek olduğu bir tarafa bırakılarak özellikle kitlelerin dinsel, ahlaki ve manevi duyguları yoğun bir biçimde sömürülmektedir. Bu sömürünün sonucu olarak halk kitlelerinin bir kısmının bu söylemlerin etkisine kapıldığı ve bilimden uzak saptamalarla yeniden ümmet bilincine doğru yöneldiği görülmektedir.

Ayrıca sürekli değişen dünya konjüktürünün bir sonucu olarak Kemalizm'in bir ardılı gibi sürekli gündeme getirilen ekonomik liberalizm Kemalist ideolojinin temel eksenlerinden biri olan devletçiliğin yıkımını beraberinde getirmiştir. Bu anlamda bu gün gelinen noktada Kemalizmin bütün ilkeleri tek tek, kimi yerde devlet kurum ve kuruluşları aracılığıyla ortadan kaldırılmakta. Bu gelişmenin başlangıcı olarak Kemalizm'in bir dünya görüşü olarak bilimsel ve toplumsal esaslar çerçevesinde yeniden yorumlamasının gerçekleştirilmemesi gösterilebilir. Ancak çalışmamızın bütünlüğü içinde edindiğimiz izlenim, Kemalizmin öyle her yöne çekilebilecek bir ideoloji ya da düşünceler bütünü olmadığıdır. Bu anlamda Kemalizm çağın gereklerine göre her zaman yeniden işlenmesi ve temel felsefesi ekseninde yeniden yapılandırılması gereken bir ideolojidir. 1932-33 lerdeki kemalist düşünce sistemi oluşturma çabalarının dayandığı ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel yapılanmalar ve

gerçekleştirilen bilimsel teknolojik ve kültürel atılım kemalizm'in bilimsel anlayış çerçevesinde yeniden biçimlendirilişinin Türk toplumunun geleceğinde önemli bir rol oynayabileceğinin göstergesi olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler, İkinci Kitap, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1983.
- AĞAOĞLU, Ahmet, "Münevver Zümre Meselesi", Atatürk Devri Fikir Hayatı, Cilt II. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- AFETİNAN, Prof. Dr. A. Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, TTK, Ankara, 1991.
- AFETİNAN, Prof. Dr. A., Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, TTK, Ankara, 1972.
- AFETİNAN, Prof. Dr. A., Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, TTK Basımevi, Ankara, 1988.
- AKARSU, Bedi, Atatürk Devrimi ve Yorumları, TDK, Ankara, 1969.
- AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, "Atatürk ve Kurtuluş Savaşı", Atatürk Konferansları, TTK Basımevi, Ankara, 1970.
- ALKAN, Türker, "Demokraside İstikrar ve Temsil", Yankı, 10-16 Ocak 1983, Sayı. 615.
- ALKAN, Türker, "Kurucu Meclis Atatürkçü Olmalı", Yankı, 10-16 Kasım 1980, Sayı. 502.
- ALKAN, Türker, 12 Eylül ve Demokrasi, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986.
- ARAR, İsmail, Atatürk'ün Halkçılık Programı, Baha Matbaası, 1963, İstanbul.
- ATATÜRK, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Haz. Utkan Kocatürk, Turhan Kitabevi, Ankara 1984.
- ATATÜRK, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, TTK, Ankara, 1989.
- ATATÜRK, M. Kemal, Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990.

ATATÜRK, M. Kemal, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1919-1938, I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961.

ATATÜRK, Söylev ve Demeçler, cilt II, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

ATATÜRK, Söylev ve Demeçler, cilt III, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

ATATÜRK, Söylev ve Demeçleri, cilt I, TTK Basımevi, Ankara, 1989

Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, c. I, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1983.

ATEŞ Prof. Dr. Toktamış, Türk Devrim Tarihi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.

ATEŞ, Toktamış, "Kemalizmin Özü" Biz Devrimi Çok Seviyoruz, Der Yayınları, İstanbul, 1992.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, Tek Adam, c.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, İhtilalin Mantığı, (ve 27 Mayıs İhtilali), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

Basın 80-84: Yaşanılan Son Dört Yılı, Yay.Haz. Cüneyt Arcayürek, Jülide Gülizar, Raşit Kaya, Metin Kazancı, Uygur Kocabaşoğlu, Mahmut Tali Öngören, Ertuğrul Özkök, Varlık Özmenek, Hıfzı Topuz, 1984.

BAYSUN, Cavid, Cevdet Paşa Tezakir, 1991, Ankara, TTK, Yay. s. 5.

BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978.

BERKES, Niyazi, İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1955.

BORATAV, Korkut, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974.

CANNİNG, L.S., Lord Stanford Cannig'in Türkiye Hatıraları, çev. Can Yücel, TTK. Yay., 1959, Ankara.

CARR, Edward Hallet, Milliyetçilik ve Sonrası, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

ÇAĞLAR, Behçet Kemal, Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri, TDK, Ankara, 1968.

ÇEÇEN, Anıl, "Atatürk ve İdeoloji", Türk Dili, Kasım 1981, Sayı 359.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

Cumhuriyet gazetesi, 13.9.1980.

Cumhuriyet, Gazetesi, 29 Aralık 1985.

DAVID, E. Apter, Some Conceptual Approaches To The Study At Modernization, Why Political Systems Changes Changes Government And Opposition, 1968.

EISENSTAD, S.N., Revolution and the Transformation of Societies, New York, The Free Press, 1978.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, Felsefe Ansiklopedisi, Cilt II (1-k), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977.

HANIOĞLU, M. Şükrü, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetive Jön Türklük, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

İNCİOĞLU, Nihal Kara, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", Tarih ve Demokrasi, Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan, Yayınlayan: Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, Cem Yayınevi İstanbul, 1992.

JAESCHKE, Gotthard, Yeni Türkiye'de İslamlık, (çev) Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.

Joseph A. Schumpeter, Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, Cilt. Çev. Dr. Tunay Akoğlu, Varlık Yayınevi, İstanbul 1974.

Kadro Aylık Fikir Mecmuası, cilt.I Sayı. I, Ankara II. Kanun, 1932, s.3 (Tıpkıbasım Ankara

İktisadi Ve Ticari İlimler Akademisi Kalite Matbaası, 1979).

KALAYCIOĞLU, Ersin, "1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar, Tarih ve Demokrasi, Tanık Zafer Tunaya'ya Armağan, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

KARAL, Enver Ziya, "Günümüzde Atatürk ve Atatürkçülük", Günümüzde Atatürk ve Atatürkçülük, İzmir Barosu Yayınları, İzmir, 1975.

KARAL, Enver Ziya, Atatürk'ten Düşünceler, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986.

KAYNAR, Reşat, Reşit Paşa ve Tanzimat, TTK. Yay., Ankara, 1991.

KIRÇAK, Çağlar, Türkiye'de Gericilik, İmge Yayınevi, Ankara, 1993.

KÖKER, Levent, Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.

Komintern Belgelerinde Türkiye-3 Kürt Sorunu, Haz. Doğu Perinçek, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994.

KONGAR, Emre, "Yakın Tarihimize İlişkin Bir Düzeltme: Devletçiliğin İlanı", Özgür İnsan, Nisan, 1977, Cilt 5, Sayı 42.

KONGAR, Emre, 12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

KONGAR, Emre, Atatürk, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983.

KİLİ, Suna, Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981,

KİLİ, Suna, Kemalizm, Robert Kolej İş İdaresi ve İktisat Bölümü Yayını, İstanbul, 1969.

KİLİ, Turkish Constitutional, Developments and Assembly Debates on The Constitutions 1924 and 1961, Robert Kolej Araştırma Merkezi, İstanbul, 1971

MARDIN, Şerif, Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

- MARDIN, Şerif, İdeoloji, Toplu Eserleri 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- MARDIN, Şerif, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler I, İletişim yayınları, İstanbul 1991.
- MERİÇ, Cemil, "Batı'da ve Bizde Aydının Serüveni", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt.I., İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.130-131.
- MUMCU, Ahmet, "Atatürkçülük İdeolojisi, Atatürkçü Düşünce Sistemi", Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, TTK Basımevi, Ankara, 1992.
- MUMCU, Ahmet, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkılap Yayınları, Ankara, 1992.
- NURİ (İLERİ), Celal, "Münevverlerimiz", Atatürk Devri Fikir Hayatı, Cilt. II., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- OZANKAYA, Özer, Türkiye'de Laiklik, Atatürk Devrimlerinin Temeli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.
- ÖZEN, Haldun, "1402'likler Sorunu", Bilim ve Sanat dergisi, Sayı 95, Ocak, 1989.
- PARLA, Taha, Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku, cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- RUSTOW, Dankwart, A. A. World of Nations: Problems of Political Modernization, Washington D.C.: The Brookings Institution, 1967.
- SARIBAY, Ali Yaşar, "Religion in Cmtemporary Turkish Society and Polity", Current Turkish Thought, No: 58, 2-24., 1986.
- SERTEL, Yıldız, Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız, Cem Yayınları, İstanbul, 1978.
- SOYAK, Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar, Yapı Kredi Bankası, İstanbul, 1973.
- T.C. Anayasaları 1961-1982, Karşılaştırmalı Metinler, Haz.Tuncer Karamustafaoğlu-

Mehmet Turhan, Teori Yayınları, 1986.

TANYOL, Prof.Dr.Cahit, Atatürk ve Halkçılık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, cilt.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

TÖR, Vedat Nedim, Kemalizmin Dramı, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1983.

TÜFEKÇİ, D. Gürbüz (Derleyen), Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar (Özel işaretleri, uyarıları ve düştüğü notları ile), Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Ankara 1983.

TUNAYA, Tarık Zafer, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Turan Kitabevi, İstanbul 1981.

TUNAYA,Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt .III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.

TUNAYA,Tarık Zafer, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, a.g.y.

TUNÇ, Mustafa Şekip, "Münevverlik Mefhumu", Atatürk Devri Fikir Hayatı, cilt II., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

TUNÇAY, Mete, Bilineceği Bilmek, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983.

Türk Dili, "Atatürk Özel Sayısı", Mayıs 1981, Sayı, 353.

TİMUR, Taner, Türk Devrimi ve Sonrası, İmge Yayınları, Ankara, 1993.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, 1992 İstanbul, s.19.

Yankı, 30 Mart-5 Nisan.

Yankı, 12-18 Ocak 1981.

Yankı, 16-22 Mart 1981.

Yankı, 6-12 Nisan 1981..

YENİŞEHİRLİOĞLU, Şahin, "Aydın ve Kùltür", Kùltür, Türkiye Cumhuriyeti Kùltür Bakanlığı, Sayı 100, Temmuz-Ağustos 1993.

YÜCEKÖK, Ahmet, 100 Soruda Türk Devrim Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984.

ÖZGEÇMİŞ

25/04/1963 tarihinde Gaziantep ilinin İslahiye ilçesinin Karacaören Köyünde doğdum. 1974 yılında İlköğrenimimi Karacaören Köyünde bitirdim. Daha sonra İstanbul'da Beykoz Ziya Ünsel Ortaokulunda başladığım Ortaöğrenimimi 1976 yılında Kilis Ortaokulunda tamamladım. 1976-1977 yılında Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesinde başladığım Lise öğrenimimi, 1979-80 döneminde İstanbul Paşabahçe Ferit İnal Lisesinde tamamladım. 1980-81 döneminde üniversite sınavına girerek Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatını kazandım . Buradan 1989 yılı yaz döneminde mezun oldum. Ardından 1990 yılında Yıldız Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümünde Yüksek Lisans öğrenimime başladım. Yüksek Lisans öğrenimim devam ederken Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne Araştırma Görevlisi kadrosuyla başvurdum. Şu anda Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak halen görev yapmaktayım.